

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

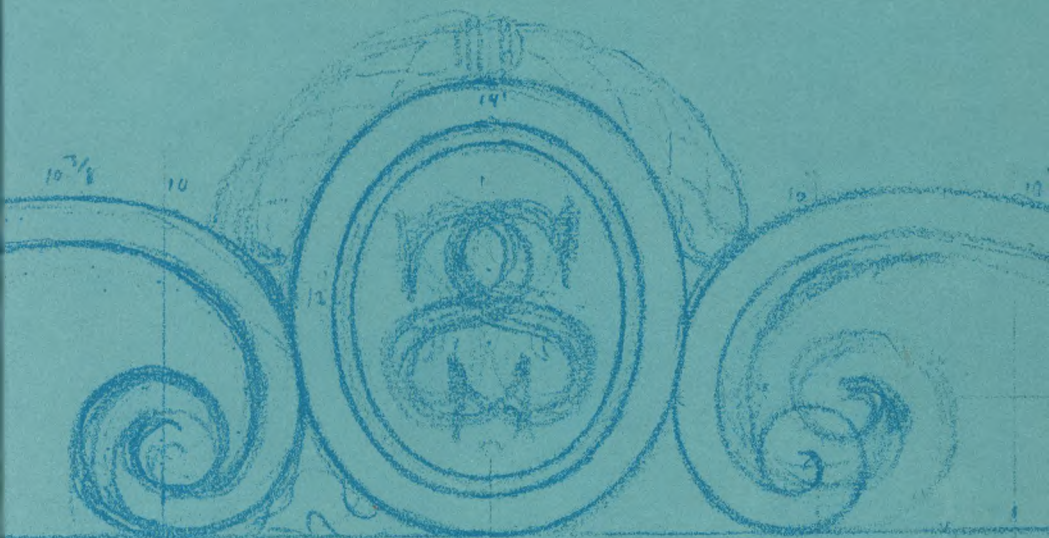
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Udgivet med støtte fra
Soldins Legat
Velux Fonden af 1981
Unibank

Dydens løn

Soldenfeldts Stiftelse 1894-1994

Redigeret af

Karen Glente, Karin Kryger

og Orla Pedersen

Christian Ejlers' Forlag

København 1994

Dydens løn

der er sat hos NB PrePress
med Janson Text
efter Jens Lorentzens
typografiske anvisninger,
er trykt og indbundet
hos Nordisk Bogproduktion

Reproduktion:

F. Hendriksens Eftf.

Redaktionskomité:

Lic.phil. Karen Glente

Mag.art. Karin Kryger

Bibliotekar Orla Pedersen

Copyright:

© 1994, forfatterne og

Christian Ejlers' Forlag

Christian Ejlers' Forlag

Brolæggerstræde 4

Postboks 2228

1018 København K

Indhold

Forord · 7

Ditlev Tamm: *Københavnske stiftelser* · 9

Hans Kryger Larsen: *Brødrene Soldenfeldt* · 19

Karin Kryger: *Et palads ved søbredden* · 37
Arkitekten H.B. Storcks italienske sværmerier

Orla Pedersen: *Schwartz og jomfruerne* · 58

Tinne Vammen: *Forstanderinden* · 81
En Livshistorisk skitse: Louise Fenger, 1843-1928

Kjeld Meyer: *Soldenfeldts Stiftelse* · 111
En stiftelse med et godt skudsmål

Karen Glente: *Beboerinderne* · 137

*Fig. 1. Chr. Tom-Petersen: Soldenfeldts Stiftelse, set fra den tilfrosne Sortedam.
Tegning signeret TomP. 1900. Fotelitografi: Soldenfeldts Stiftelse.*

Forord

På Soldenfeldts Stiftelse er der tradition for at fejre institutionens fødselsdag. De første år efter indvielsen den 14. oktober 1894 samlede frk. Louise Fenger, stiftelsens første forstanderinde, beboerinderne i festsalen. Siden blev det især de 'runde' fødselsdage, man markerede: 10-, 25- og 50-årsjubilæerne.

Men hvad med 100-årsfødselsdagen? Til fødselsdage giver man gaver. Er der en mere passende fødselsdagsgave til Soldenfeldts Stiftelse end et festskrift?

For et par år siden begyndte en af beboerne på Soldenfeldts Stiftelse, Karen Glente, at samle materiale sammen med henblik på stiftelsens 100-årsjubilæum. Under dette arbejde kom hun på Kunstakademiets Bibliotek i kontakt med Orla Pedersen, som havde været medarrangør af en udstilling om Frans Schwartz, den maler, der udførte dekorationen af festsalen. Orla Pedersen gjorde opmærksom på, at Karin Kryger, Nationalmuseet, arbejdede på en monografi om stiftelsens arkitekt H.B. Storck.

De tre mødtes i efteråret 1992 og blev enige om, at et festskrift i anledning af jubilæet ville have interesse for en bredere kreds. Mange har i tidens løb haft berøring med stiftelsen, og dens historie rummer mange aspekter som social-, kvinde-, kunst- og kulturhistorie.

Den selvbestaltede redaktionskomité kunne selv tage sig af beboernes historie og bygningens kunst- og arkitekturhistorie, men man fandt, at også andre sider af stiftelsens historie burde belyses.

Det lykkedes redaktionen at indfange yderligere fire forfattere, der kunne bidrage til stiftelsens mangesidede historie. Professor Ditlev Tamm, lektor Hans Kryger Larsen, forskningsstipendiat Tinne Vammen og fhv. kontorchef i Københavns Kommunes legatkontor Kjeld Meyer, erklærede sig villige til at dække de øvrige meget vigtige indfaldsvinkler, nemlig de social-, juridisk- og personalhistoriske.

Det var meget betagende for redaktionskomiteen at se en idé, der først løselig var skitseret, tage form til et konkret projekt, understøttet af forfattergruppens engagement og begejstring for sagen.

Men én ting er at have et fuldfærdigt manuskript, noget andet er at få det realiseret til en publikation.

Københavns Kommune har fra første færd udvist særlig interesse for publikationen, og det af kommunen bestyrede Soldins Legat bevilgede en betragtelig del af det fornødne beløb. Yderlige bidrag fra Velux Fonden og fra Unibank har betydet, at festskriftet kunne blive en realitet. For alle disse bidrag takkes hjertelig, ligesom Københavns Kommune takkes for den moralske opbakning, redaktionen har modtaget i sit forhavende.

Så med dette festskrift siges tillykke til en 100 år gammel institution og til 'soldenfeldterne' med håbet om, at stiftelsen vil stå endnu mange år til glæde for dens beboere og for alle de københavnere, der daglig passerer den 'Dydens løn', som brødrene Soldenfeldts testamente muliggjorde.

20. august 1994

Karen Glente Karin Kryger Orla Pedersen

Ditlev Tamm Københavnske stiftelser

I året 1891 kort efter, at den længstlevende af brødrene Soldenfeldt var afgået ved døden samme år, vedtoges, hvad vi kan betragte som en af Danmarks ældste sociale love, nemlig loven om alderdomsunderstøttelse. Loven var et led i bestræbelserne på at opnå politisk forlig efter den voldsomme forfatningskamp mellem Venstre og Højre, og den var et første forsøg på at komme dem til hjælp fra det offentliges side, som ikke havde mulighed for selv at sikre sig en tryk alderdom. Det var i virkeligheden lidt af en revolution, at det offentlige nu skulle træde til, og loven efterfulgtes i årene derpå af love om sygekasser. Et par vigtige skridt på vej mod velfærdsdanmark blev taget i 1800-årenes sidste årti. Idag betragter vi offentlig alderdomsforsorg som en så naturlig sag, at det kan være svært at forestille sig et samfund, hvor meget store dele af befolkningen måtte se den dag i møde med angst, hvor de ikke længere ville være i stand til ved eget arbejde at skaffe sig et udkomme. Brødrene Soldenfeldts stiftelse er et led i en kæde af stiftelser, som havde til formål at afhjælpe den trang, som manglen på et offentligt forsørgelsesvæsen for gamle skabte. Der var ganske vist den socialt deklarerende fattighjælp med fattiggårdene, men hvem kunne ønske at ende der?

Langt tilbage i tiden kan vi derfor følge bestræbelserne på ved hjælp at privat godgørenhed at sikre „værdige og trængende“ tag over hovedet, når de ikke længere var arbejdsdygtige. Der er noget patriarkalsk over tankegangen, for det var selvfølgelig de velstillede, som her kunne hjælpe de mange, som ofte for en ussel løn havde gjort livet lettere for dem, landarbejdere, tyende, kammerpiger, syersker og strygersker og mange andre, som ofte end ikke havde haft mulighed for selv at stifte bo. Og når godgørenheden fik form af en vedvarende „stiftelse“, som giverens navn var knyttet til, så bevaredes mindet om stifteren og hans gavmilde sind – og det var ikke altid en uønsket bivirkning.

På landet blev ofte i tilknytning til større gårde oprettet „hospitaller“, hvor sognets fattige kunne få en friplads, når de blev „værdigt træn-

gende“, altså ude af stand til selv at arbejde for føden. Sålænge den største del af befolkningen boede på landet, var det naturligt her, at behovet var størst. Men også i byerne fandtes hospitaler, nogle af dem som fortsættelse af middelalderlige klostre, og ofte benyttedes betegnelsen „klostre“, f. eks. Ålborg Kloster eller Mariaklostret i Helsingør, som langt op i tiden fungerede som alderdomshjem.

Den ældste stiftelse af denne art i København er Vartov, som i 1700-årene flyttede ind i Løngangsstræde (Fig. 2). Vartovs historie kan følges helt tilbage til københavnerbiskoppen Johannes Krags oprettelse af et Helligåndshus i 1296. Der går således en lige linie fra forsørgelsesvæsenet i middelalderens Danmark til stiftelser som den Soldenfeldtske. I middelalderen var det ikke langt fra at være et krav, at mere velstillede i et testamente betænkte deres mindre begunstigede kristne brødre og søstre. „Sjælegaver“ kaldte man sådanne stiftelser, og den dag i dag minder gadenavnet „Sjæleboderne“ i det indre København om, at her lå 14 boder eller små huse, som købmanden Albert van Gochs enke Johanne ved sin død 1550 testerede til brug for husarme. Hun var født i den katolske tid og videreførte den gamle skik at give noget „for sin sjæl“ også efter reformationen. Og det var hun ikke den eneste, som gjorde. Også andre oprettede boder, f. eks. møntmester Povl Fechtel, som i slutningen af 1500-årene skænkede en grund og penge til samme formål. Og andre skænkede „senge“, d.v.s. jord eller senere penge, som kunne underholde en eller flere fattige gamle på stiftelsen Vartov. Den lå oprindelig ved Gråbrødretorv, men blev senere flyttet uden for Østerport, for atter i slutningen af 1600-årene at vende tilbage til byen. En lang række københavnerne var med til således at stifte „senge“ i Vartov, som efterhånden kom op på 450 pladser, inden bygningen i begyndelsen af dette århundrede gik over til anden brug.

På Vesterbro i gaden af samme navn ligger nu den bygning, som siden 1886 rummede „Abel Cathrines stiftelse“ (Fig. 3). Det er en smuk bygning opført af H.B. Storck. Abel Cathrine var kammerjomfru hos dronning Sophie Amalie, og hun oprettede sine „boder“ for „fattige syge og sengeliggende“, som oprindelig lå i Dronningens Tværgade, i slutningen af 1600-årene.

En anden gammel stiftelse er Budolphi stiftelse, som siden 1739 lå i Skt. Pedersstræde, hvor der efterhånden skaffedes plads til ti uformulende kvinder af god familie. Mod et indtrædelsesgebyr på 1200 Rdl. fik

Fig. 2. Vartov. Foto: Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

de her fribolig på to værelser samt køkken og kammer. Stiftelsen bestod indtil 1936, hvor huset indrettedes som børnehave og fritidshjem.

I Larslejstræde ligger Skt. Petri kirkes stiftelse, som er tilvejebragt ved midler fra en række private i 1700-årene, og i Stormgade i et anseeligt palæ findes Harboes enkefruekloster, der oprettedes af baronesse Fuiren i 1735 som bolig for 13 enker af de øverste fem rangklasser.

To steder i København erindrer indskriften „Monumentum pietatis Petersenianae“ om, at silke- og klædekræmmer Albrecht Petersen og hans broder Sebastian i 1758 oprettede „Brødrene Petersens jomfrukloster“ med friboliger for en priorinde og 16 „konventualinder“, som skulle være „jomfruer“ af stifternes familie, kræmmer- eller købmandsbørn eller præstedøtre. Meningen var, at „enhver for sig selv kan bekomme, en smuk, rummelig og magelig våning“. Stiftelsen lå oprindeligt på Amagertorv, hvor indskriften kan ses, men beliggenheden i en økonomisk værdifuld ejendom på et så attraktivt strøg for en stiftelse fandtes efterhånden urimelig, og i 1918 blev bygningen solgt, og stiftelsen flyttede til Larslejstræde, hvor en inskription som på Amagertorv fortsat minder den forbigående om den petersenske fromhed.

Fig. 3. H.B. Storck: Abel Catbrines Stiftelse. Foto: Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

Stiftelser som det Harboeske enkefruekloster eller Brødrene Petersens jomfrukloster var modstykker til de eksklusive adelige klostre, som stiftedes i fornemme omgivelser, som Roskilde og Odense adelige jomfrukloster, der oprettedes 1698 og 1717, Vemmetofte adelige jomfrukloster, der oprettedes 1735, og det adelige stift Vallø fra 1757, som var beregnet som bolig for ugifte døtre af adelen eller de øverste rangklasser. Disse institutioner stod kun åbne for kvinder, mens hospitalerne som regel modtog både kvinder og mænd.

Væksten i Københavns befolkning i 1800-årene førte til et øget behov for boliger for dem, som ikke kunne klare sig selv. Admiral Winterfeldts stiftelse Trøstens bolig, som oprettedes i 1812 af den barnløse admiral og en række andre, søgte at imødekomme en del af behovet. Admiralen, som var chef for søkadetakademiet, og en mand, som var optaget af tidens tanker, udarbejdede selv en plan for „huses opbyggelse for ganske uformuende familier, som ej hører under fattigvæsenet“. Planerne blev virkeliggjort ved opførelsen af en ejendom i Klerkegade

og Hindegade 1838, hvor der efterhånden indrettedes 120 boliger „til en tålelig leje for trængende familier og enkelte personer af håndværks- og arbejderklassen“. En ny persongruppe var nu rykket ind i velgørenhedens bevidsthed, nemlig det fattige byproletariat, som var en følge af byernes vækst og de dårlige økonomiske forhold i årene efter 1814, som ikke mindst ramte håndværkere og den arbejderklasse, som var ved at dukke op. „Trøstens bolig“ står der endnu og danner en smuk helhed sammen med en anden filantropisk stiftelse, Treschows stiftelse, oprettet 1859 af den dygtige jurist, industrimand og godsejer F. Treschow, som skænkede boliger for „trængende fruentimmer“ her og i en ejendom på Christianshavn.

På Christianshavn opførtes 1891 en smuk bygning af Thorvald Bindesbøll for sømandsstiftelsen „Bombøbøssen“, som har sit navn, fordi midlerne til stiftelsens oprettelse blev lagt i en gammel 200-punds bombe, som var opstillet i skippernes laugshus. Det var disse midler, som kommandør P. Norden Sølling i 1818 fik tilladelse til at anvende til opførelse af et hus til „værdige gamle søfolk“. Stiftelsen lå en periode i Nikolajgade (dengang Skvaldergade), men flyttede i 1844 til Christianshavn. En god indtægt fik stiftelsen, da det bestemtes, at bøder, som idømtes danske skippere skulle tilfalde stiftelsen.

I løbet af 1800-årene kom der gang i oprettelse af stiftelser i København, og siden 1830-erne oprettedes en lang række velgørende stiftelser. En stor del af dem havde til formål at skaffe billige boliger for ældre håndværkere eller deres enker. Enkerne var en gruppe, som i særlig grad havde behov for støtte. „Stiftelsen for gamle håndværksmestre og deres enker“, som oprettedes i 1835, og som indtil 1902 holdt til i en ejendom på hjørnet af Vester Voldgade og Ny Kongensgade er et eksempel. Her indrettedes 64 friboliger for håndværkere fra forskellige lav. Men også enkelte håndværkerlav oprettede stiftelser, således urtekræmmer- og sukkerbagerlavet (1834), hustømmerforeningen (1845), Høkerstiftelsen „Aldershåb“ (1848), Stiftelsen for værdige og trængende skomagermestre og deres enker (1853), Malernes friboliger (1854), Garvermestrenes stiftelse (1855), Stiftelsen for gamle trængende snedkersvende og deres enker (1857), „Aldershvile“ for trængende restauratører og værtshusholdere (1857), Stiftelsen for gamle skomagervende og deres enker (1858), Murersvendeforeningens stiftelse (1859), Skråddermestrenes stiftelse (1860), Håndværkerfore-

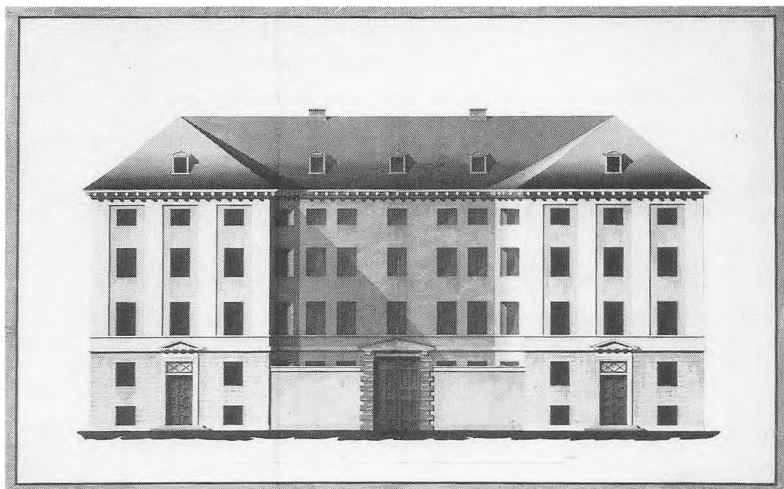

Fig. 4. C.F. Hansen: Soldins Stiftelse. Tusch, vandfarve. Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

ningens „Alderstrøst“ (1862), Møbelhandlerforeningens stiftelse (1867), Typografernes stiftelse (1870), Bagermestrenes Svendestiftelse (1872), Vognmandsforeningens stiftelse (1872), Manufakturhandlerforeningens fribolig (1873) og efterhånden også for postbude, sadlemagere, lærlinge, møllersvende, ølhandlere, handskemagere, smede, guldsmede og konditorer. Til de fleste af disse stiftelser var knyttet en lang række legater til underhold for beboerne. Mange af stiftelserne var placeret i de nye brokvarterer Vesterbro og Nørrebro, som nu skød op, efter at Københavns befæstning var blevet sløjfet i 1850-erne.

Andre stiftelser tog sigte på medlemmer af mosaisk trossamfund eller bestemte familier. Atter andre oprettedes til fordel for enker og ugifte kvinder af middel- og borgerstand. Det gjaldt Salomon Soldins og hustru Hanne Soldins stiftelse, som oprettedes 1845. Salomon Soldin var boghandler og en bror til de to brødre Soldenfeldts fader Abraham Soldin, og det var denne virksomhed, som de to brødre videreførte. Her udgaves bl.a. Kofods konversationsleksikon, det første af sin art på dansk, samt rejse- og skolebøger. Den soldinske stiftelse oprettedes „for værdige og uformuende kvinder, enker eller ugifte, uden hensyn til trosbekendelse“. Den fik fra 1854 sæde i C.F. Hansens ejen-

dom „Trøstens bolig“ i Skindergade og Dyrkøb overfor Frue Kirke (Fig. 4).

Den bygning, som nu rummer „Kvindehuset“ på hjørnet af Nansensgade og Gyldenløvesgade var sæde for „Kong Frederik VII's stiftelse for aldrende fruentimmer af arbejderklassen“, som grundlagdes 1873 af grevinde Danner og fik til huse i en statelig ejendom opført af arkitekt Theodor Zeltner (Fig. 5). Her indrettedes 52 etværelses lejligheder som friboliger for „udtjente kvindelige medlemmer af arbejderklassen“.

Hjorths og Ulrichsens stiftelse fra 1849 indrettedes for ugifte døtre af embeds- og borgerstanden, mens H.P Lorentzens stiftelse oprettet af kaptajn H.P. Lorentzen var beregnet for „ugifte kvinder eller enker uden børn af middelklassen“. Til gengæld kunne enker og ugifte fruentimmer „af den bedre klasse“ optages i Krigsråd Mørks minde fra 1855, som fik til huse i Lille Kannikestræde. For „gamle, fattige og svage Guds børn“ var der plads i stiftelsen „Sabbathshvile“ oprettet 1885 af „Kristelig forening for mænd og kvinder“ med en ejendom i Griffenfeldsgade.

De københavnske stiftelser fortæller en historie om privat godgørenhed og om nye behov for social forsyning i en hastigt ekspanderende by.

Fig. 5. J.Th. Zeltner: Frederik den 7.s Stiftelse. Foto: Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

rende hovedstad. Det har aldrig været vanskeligt at oprette stiftelser i Danmark. Lovgivning om stiftelser var der indtil for få år siden så godt som ingen af. Oprettelsen af stiftelser krævede ikke særlig tilladelse, men der var mulighed for at søge en særlig kongelig konfirmation på stiftelsens fundats. Det betød også, at stiftere havde en høj grad af frihed til selv at fastsætte reglerne for stiftelsernes virke. Blandt jurister har især det spørgsmål været drøftet, om en stiftelses formål senere kunne ændres, når stifterens bestemmelser med tiden kunne blive vanskelige at efterleve. Om denne såkaldte „permutationsret“ har der fæstnet sig ganske strenge regler, som dog i de senere år er lempet noget, da værdien af mange stiftelsers formue på grund af pengenes svindende værdi er blevet udhulet, således at den ikke rækker til at opfylde formålet. En del stiftelser er derfor nedlagt, lagt sammen med andre eller videreføres under andre former end oprindeligt forudset.

Mange af de gamle stiftelser kan dog ses den dag i dag rundt omkring i byen. Det er ofte prunkløse ejendomme, som bærer stifterens navn synligt på facaden. Der var en solid tradition for oprettelse af friboliger eller billige boliger for svagt stillede, da brødrene Soldenfeldt i 1881 traf bestemmelse om oprettelse af deres stiftelse for „aldrende lærerinder, husjomfruer, syjomfruer og andre fruentimmer i lignende stillinger“. Blandt de artikler, der solgtes i Soldins boghandel var „skudsmålsoften“, som tyende skulle medbringe, når der stiftedes plads, og hvori arbejdsgiveren indførte sin bedømmelse af tjenesteforholdet. Ikke urimeligt, at den anden gruppe begunstigede i stiftelsen var „værdige og trængende aldrende tjenestepiger ...“ Værdighedskriteriet var det samme, som kom til udtryk i den samtidige alderdomsunderstøttelseslov. Det betød, at fattigdommen ikke måtte være selvforskyldt. De to grupper af kvinder, som den Soldenfeldtske stiftelse henvendte sig til, var ikke organiseret som håndværkerne og hørte heller ikke til de bedre klasser. De faldt derfor uden for flere af de andre stiftelser. Det var kvinder, som skulle optages i stiftelsen ikke i deres egenskab af enker, men i egen egenskab efter udført gerning i samfundet.

Den statelige ejendom, som opførtes for Stiftelsen på Sortedams Dossering, er et fornemt minde om betydningen af den private godgørenhed i årene før det offentlige effektivt overtog alderdomsforsorgen (Fig.6). Bygningen var også et vidnesbyrd om bystyrets selvbevidsthed, som snart skulle finde udtryk i en opførelsen af en række an-

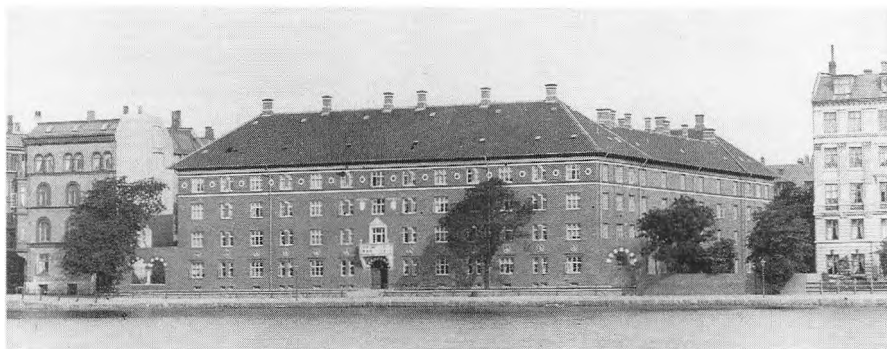

Fig. 6. H.B. Storck: Soldenfeldts Stiftelse. Foto: Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

dre monumentale bygninger for kommunen med Nyrops rådhus, som opførtes omkring århundredeskiftet, som den mest markante.

I løbet af 1800-årene var sundhedsforholdene blevet forbedret, og den gennemsnitlige levealder stigende med den virkning, at der blev flere gamle, som havde behov for hjælp, omend vi skal helt frem til 1930-erne, før andelen af ældre begynder at stige markant.

Aldersdomsunderstøttelsesloven 1891 og Soldenfeldts stiftelse fra 1894 var begge skridt, som tog sigte på at afhjælpe et vigtigt socialt problem. For 1800-årenes liberalistiske tankegang havde social forsorg kun i begrænset omfang været opfattet som en samfundsopgave, der skulle varetages af det offentlige. 1880-erne var en brydningstid, hvor nye sociale ideer begyndte at slå igennem. Oprettelsen af Soldenfeldts stiftelse var i pagt med århundreders tradition for privat godgørenhed, mens lov om alderdomsunderstøttelse fra 1891, selv om den også byggede til dels på traditionen fra ældre fattiglove, tillige var et første skridt på vej mod den nye tid, hvor det offentlige aktivt skulle gå ind på nye områder og i stadigt stigende omfang kom til at påtage sig ansvaret for befolkningens sociale velfærd.

Litteratur

Ernst Andersen: *Legater og stiftelser*, Kbh. 1962.

Ditlev Tamm: Træk af dansk stiftelsesrets historie, i *Betænkning om fonde nr. 970/1982*

Fig. 7. Boghandler Ferdinand Wilhelm Soldenfeldt (1803-1881). Fotolitografi: Soldenfeldts Stiftelse.

Fig. 8. Etatsråd Joseph Carl Soldenfeldt (1806-1891). Fotolitografi: Soldenfeldts Stiftelse.

Hans Kryger Larsen Brødrene Soldenfeldt

Noter,
side 34

Ved indvielsen af de soldenfeldtske stiftelser den 14. oktober 1894 gav borgmester H.N. Hansen i få streger en karakteristik af de to brødre, Ferdinand Vilhelm (fig.7) og Joseph Carl Soldenfeldt (fig.8), hvis testamentariske bestemmelser havde muliggjort opførelsen og indretningen af den smukke bygning.' Som naturligt var, opholdt han sig navnlig ved de karaktertræk hos brødrene, der pegede frem mod deres indsats i velgørende øjemed, deres hjælpsomhed, personlige nøjsomhed, loyalitet og redelighed, deres kærlighed til byen og dens beboere, alle de dyder, som tilhørerne kunne finde symboliseret i stiftelsernes indretning og udsmykning.

I sin tale meddelte H.N. Hansen kun summariske holdepunkter for brødrene Soldenfeldts gerning; glimtvis karakteriseres deres hverdagsliv, og vi forstår, at det netop var sådan som man kunne forvente sig af retsindige og pligttopfyldende borgere, der testamenterede deres formue til filantropi.⁷ Det kunne have sin rimelighed ved den givne lejlighed, men i virkeligheden må det siges, at vor viden iøvrigt er så begrænset, at en egentlig levnedbeskrivelse ligger udenfor mulighedens rækkevidde. Hvad vi kan gøre, og hvad jeg i det følgende vil forsøge, er at karakterisere rammerne for det hverdagsliv, som de allerede foreliggende skitser hæfter sig ved, ja næsten apoteotiserer; og herudfra søge at give en afrundet karakteristik af de to mænd, der samler så meget som muligt af de spredte vurderinger og oplysninger, vi har. Nogle få biografiske oplysninger kan tjene som en nødtørftig introduktion.

F.V. Soldenfeldt og J.C. Soldenfeldt var sønner af boghandler Abraham Soldin og Rose Soldin, f. Wallich. Begge forældre tilhørte det mosaiske trossamfund, men brødrene blev, sammen med søstrene Henriette Augusta og Charlotte Amalie, døbt i 1820, og tog i den forbindelse navneforandring til Soldenfeldt. Som den ældste af brødrene uddannedes Ferdinand Vilhelm i det fædrene erhverv, løste borgerskab i 1829, og overtog boghandel og forlag efter faderens død i 1834 (fig. 11). Under firmanavnet F.V. Soldenfeldts boghandel videreførte han den, i

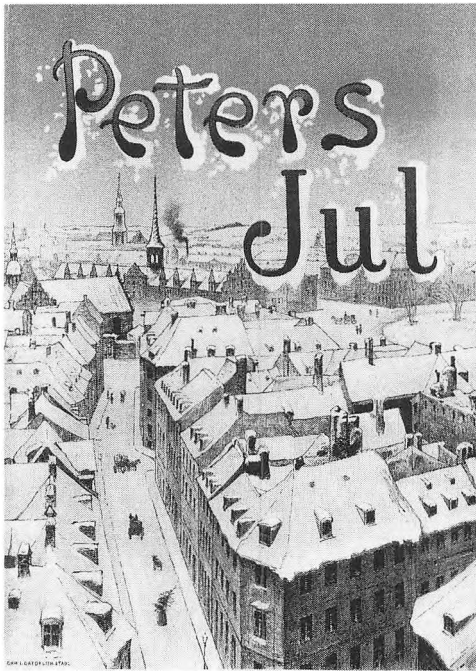

Fig. 9. Frants Hemmingsen: Forsidetegning til J. Krohns Peters Jul. Kbh. 1889. Billedet viser udsigten fra Nikolaj Kirketårn, med hjørnet af Fortunstræde og Admiralgade i forgrunden, hvor Soldenfeldts boghandel lå i stuen, mens brødrene selv boede på 1. sal.

næsten et halvt århundrede, til sin død i 1881. Den tre år yngre broder, Joseph Carl, gik embedsvejen, blev efter juridisk embedseksamen i 1828 volontør i 2. sjællandske rentekammerkontor, senere i Danske Kancelli, hvor han blev kancellist i 1834, kancellisekretær i 1838 og endelig kontorchef i brandforsikringsdirektoratet 1841, i hvilken stilling han pensioneredes, 53 år gammel. Ved den lejlighed udnævntes han til etatsråd.

Skulle man pege på én betydningsfuld, måske dominerende, ramme i de soldenfeldtske brødres liv, må det blive familien. Herpå tyder allerede den omstændighed, at ingen af dem stiftede egen familie, men hele livet blev boende i den soldinske families bolig på hjørnet af Fortunstræde og Admiralgade, hvor søsteren Henriette Augusta, der også forblev ugift, efter moderens død i 1842 førte hus for dem, og det, at de gerne færdedes sammen, og iøvrigt stadig beholdt deres fælles soveværelse som i drengeårene (fig.9). En sjælden samhørighed i det nære, men også i den bredere familiekreds. Hertil hørte utvivlsomt onklen,

antikvarboghandler Hartvig Soldin, men måske navnlig faderens yngre bror, Salomon, også boghandler og forlægger, en årrække i kompagniskab med Abraham, senere som selvstændig, en litterat og forfatter i oplysningstidens frisindede ånd, i mange år udgiver af et af byens toneangivende tidsskrifter, 'Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn'. På mødrene side var Ferdinand Vilhelm og Joseph Carl i slægt med en bred vifte af jødiske familier i det københavnske borgerskab.

Netop det jødiske og det frisindede hører sammen, når man nærmere vil karakterisere brødrene Soldenfeldts familiemæssige baggrund. Ikke på nogen enkel, regulær måde, for som nævnt blev den soldinske børneflok døbt i den kristne tro; men derimod som et underlag af frisind og en reformiver, der karakteriserer dele af det jødiske samfund i hovedstaden i slutningen af 1700-tallet og de første årtier af det nye århundrede, en reformvilje, der naturligvis er en del af hele den danske oplysningstid, der lejrer sig på tidens gode økonomiske konjunkturer, som netop også tillod mange danske jøder at opnå en fremtrædende plads i samfundet.

Slutpunktet i denne udvikling betegner det såkaldte jødiske frihedsbrev, jødernes frigørelse ved anordning af 29. marts 1814, hvorved de i hovedsagen blev anerkendt som borgere, ligeberettigede med landets øvrige indbyggere. Nærmere bestemt betød 1814-ordningen, længe undervejs, men hurtigt sat i værk her året efter den litterære jødefejde,³ at de her i landet fødte jøder og deres efterkommere blev danske borgere med de dertil hørende rettigheder og pligter. De kunne eje fast ejendom og jord, de kunne beklæde alle de embeder, som ikke krævede tilhørsforhold til den lutherske tro. Men samtidig indebar frihedsbrevet betydelige indgreb i den jødiske menigheds liv. Det blev påbudt at føre ministerialbøger og andre dokumenter på dansk og man skulle have kongelig tilladelse til at oprette en synagoge, ved hvilken der skulle fungere en aflønnet og offentlig ansat præst. Alle jødiske unge skulle i 13-årsalderen fremtidig underkaste sig en offentlig eksamination, en religionsprøve, på linie med den danske konfirmation.⁴ Ganske omfattende indgreb, der måske ikke alle blev bifaldet af reformkræfterne i den jødiske menighed, og sikkert ved deres sækularisering har sat skub i opløsnings- og assimilationsprocessen.

Som nævnt havde reformen været under forberedelse nogen tid, allerede fra en regeringskommission fra 1796, der kom med forslag for

Fig. 10. Knud Gamborg: Jødeforfølgelserne på Nikolaj Plads 1819. Tegning stukket af H.P. Hansen til J. Davidssens Fra det gamle Kongens København, Kbh. 1880-1881. Københavns Bymuseum.

hovedstadens vedkommende. At det ikke blev til noget da, skyldtes både ønsket om at gennemføre en reform for hele riget, men navnlig netop en følelse af, at forholdene i det jødiske samfund ikke var modne til en forandring.

At der indenfor de københavnske jøders kreds, der på denne tid udgjorde vel en 1500 udaf hovedstadens 100.000 indbyggere, har været meget forskellige opfattelser af, hvorledes man skulle forholde sig til det danske samfund, er utvivlsomt; den jødiske tro var og er en praktisk religion, i den forstand, at den indeholder forskrifter for snart sagt alt her i livet, og forhold som erhvervstilknytning, indvandringstidspunkt etc. har altid spillet en rolle i assimileringen. Givet er det, at en reformvenlig fløj i perioden omkring århundredskiftet voksede sig stærkere overfor den rådende ortodoksi. Der er al grund til at placere brødrene Soldin på denne fløj: der er tilstrækkelige vidnesbyrd herom både i deres litterære og deres forlagsmæssige virksomhed.

Om hele denne proces også har bidraget til den soldenfeldtske søskendefloks assimilering ved vi ikke, blot kan man konstatere, at det jødiske frihedsbrevs bestemmelser trådte i kraft, inden de to brødre skulle stå *bar mitsva*. Tilsyneladende gennemførte de ikke dette ritual, og deres kristne dåb i 1820 kan således siges at have ligget i naturlig forlængelse af tidligere intentioner. På den anden side må det medgives, at med 1814-forordningen bortfaldt mange af de borgerlige grunde til at lade sig døbe, omend stadig langt fra alle. Den ydre anledning tør man vel antage var jødefejden året før.

Jødefejden 1819 er den noget vel pompøse betegnelse for en folkelig uro blandt dele af den københavnske underklasse, der i 1819 gav sig udslag i angreb på herboende jøder og deres ejendom, ødelæggelse og plyndring og opfordring hertil (fig. 10). Vi ved, at flere jødiske handlende fik deres butikker og kontorer raseret, der fremkom løbesedler og opslag på husmure om forfølgelse og endda udryddelse af jøder, der blev gjort ansvarlige for den økonomiske krise og de betrængte vilkår for de laveste befolkningslag. Komplotteorier cirkulerede ligesom rygter om forestående massive indvandring af jøder, bl. a. fra Hamborg. Vi ved også, at overgreb fandt sted lige uden for den soldinske gård i Fortunstræde (se ill.), men ikke, om familien led overlast. De voldelige episoder var iøvrigt ikke enestående. Mindre episoder fandt sted i 1813 og 1830 og var vel blot mere manifesterede udtryk for en tilstedeværende chikaneren, der prægede de økonomisk usikre efterkrigsår.

I brødrenes stadige senere fremhævelse af, at deres godgørenhed skulle tildeles uden hensyn til konfession kan det være fristende at se en reaktion på oplevet intolerance, men ret beset var det vel en meget naturlig holdning at indtage for det dannede borgerskab i tiden efter 1849. Og så var det også i familietraditionen, fra faderen, og fra farbroderen Salomon, der levede og virkede i oplysningstidens religiøst frisindede ånd, præget af den holdning, at jøderne ikke var noget for sig i staten, men, som det dengang hed, gode danske borgere som alle andre. Naturligt var det, at de testamentariske bestemmelser, som hans hustru efter hans død udformede, vist iøvrigt med hjælp fra brødrene, og som gav grundlag for den soldinske stiftelse, udtrykkeligt fastslog, at bistanden skulle ydes uden hensyn til trosbekendelse.⁵

Skal man således kort karakterisere brødrene Soldenfeldts familiemæssige ramme, må man både trække linien til de danske jøders assi-

milationshistorie, og til den oplysnings- og reformånd og religiøse tolerance, der prægede den økonomiske fremgangstid op til 1814, såvel som til reaktionsperioden i de umiddelbart følgende år. Hertil kan føjes det dominerende billede af broderparrets stadige tætte tilknytning til familien og dets miljø.

Tradition og familietilhør præger også den anden faste ramme om brødrene Soldenfeldts liv, boghandelen og forlaget. Naturligt var det, at den ældste søn, Frederik Vilhelm, overtog faderens virksomhed; utvivlsomt deltog også broderen af og til i driften, navnlig efter sin tidlige pensionering. Det var også indlysende at arbejde videre på det forretningsmæssige grundlag, der var skabt: en beskeden niche i den danske bogverden, bestående af vel ialt en halv snes kurante skolebøger til almue- og latinskolen.⁶

Overraskende er det imidlertid at konstatere, at Soldenfeldts forlag og boghandel i sin næsten 50-årige levetid stort set blev stående på dette grundlag. Sortimentboghandel, dvs. bogudsalg i mere moderne betydning, med andres udgivelser, gav man sig ikke af med, og litterære interesser smittede aldrig af på udgivelserne. Tæller man op efter Dansk bogfortegnelse i årene 1840-80, finder man godt 40 udgivelser, altså en om året. Langt den største del er imidlertid genudgivelser eller nyredigeringer af skolebøger, som faderen havde introduceret eller selv overtaget fra andre forlag: Hans initiativ skyldtes det, at Borrings franske lærebøger og Kofods historiske, Munthes geografi blev faste forlagsartikler, som sønnen klogeligt videreførte. Udgivelsesaktiviteten var koncentreret i perioder med 10-års mellemrum: midten af 1840-erne, slutningen af 1850-erne, slutningen af 1860-erne, slutningen af 1870-erne. Bøgerne blev slidt, nye oplag sendtes ud, sikre bøger opgaves ikke, men omarbejdedes, som f.eks. netop Munthes geografi, oprindeligt udgivet 1803, men endnu i 1860-erne i trykken. Eller skolemanden og børnebogens pionér Morten Hallager, hvis franske og tyske læsebøger, oprindeligt fra slutningen af 1700-tallet, stadig kom i nye oplag i 1870-erne. Eller oplysningsteologen Saltzmanns ABC. Enkelte udgivelser gled ud: Boisens Jesu levnedshistorie og Strøms Bibelshistorie, ligeledes overtaget efter faderen, begge fra 1840-erne, men ellers var regelmæssigheden her som overalt nøgleordet.⁷

Denne kontinuitet har først og fremmest sin baggrund i endnu en

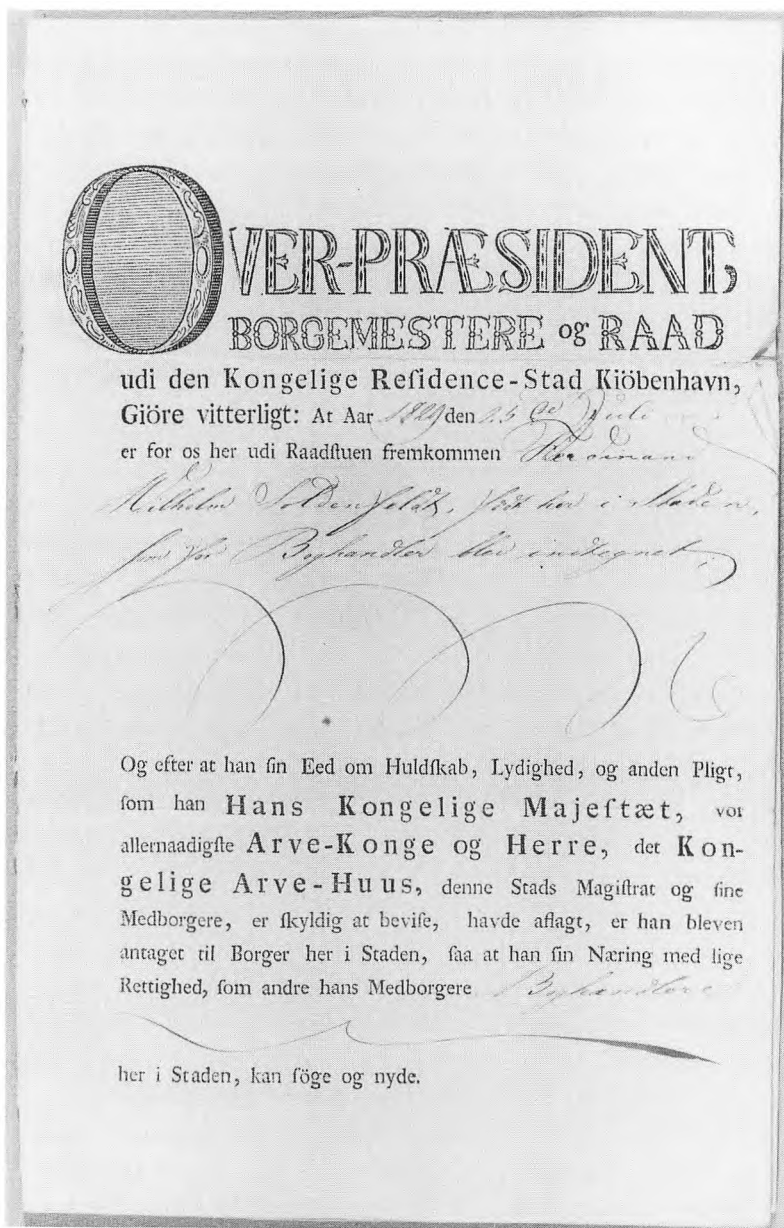

Fig. 11. F.W. Soldenfeldts borger-og næringsbrev som boghandler af 25. juli 1829. Københavns Stadsarkiv.

lov fra 1814, nemlig 'Anordning af 29. juli 1814 for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark'. Denne, suppleret med den tilsvarende for købstadens skolevæsen, indførte et landsdækkende skolesystem og regulær læreruddannelse, og var vel den mest oplagte baggrund for, at Abraham Soldin og sidenhen V.F. Soldenfeldt var i stand til at opbygge en meget profitabel forlagsvirksomhed alene på grundlag af en halv snes bøger. Den var samtidig en frugt af hele oplysningsfilosofien fra slutningen af 1700-tallet, og således i tråd med det, brødrene Soldin stod for, og som bl. a. havde givet sig udslag i en udstrakt hjælp til oprettelse af de talrige sognebogsamlinger og almuebiblioteker, der fulgte i landboreformernes kølvand.⁸

Arbejdsindsatsen i boghandelen må have været ligeså beskeden som foretagsomheden: sammen med en medhjælper sørgede Ferdinand Vilhelm selv for ekspedition, indpakning, forsendelse, regnskab.⁹ Alt foregik fra et par beskedne lokaler i stueetagen i ejendommen i Fortunstræde. At foretagendet med tiden kørte noget af sporet,¹⁰ og auktionen over forlaget efter hans død ikke indbragte alverden, kan ikke undre. 80 år er en lang periode, selv for en fransk grammatik. Og den nye demokratiske tidsalders skolebøger, som f.eks. den generation af historiebøger, der støttede sig til Allen, blev ikke forlagt hos Soldenfeldt, men hos nye dynamiske forlagskometer.

Med den konservative forlagspolitik og den meget tilbageholdende udgivelsesprofil placerede Soldenfeldt sig ikke blandt tidens førende skolebogsforlag som Gyldendal, C.A. Reitzel, og fra 1870-erne N.C. Rom, der slog sig op på udgivelsen af Folkets Almanak. Det er vel også forståeligt at Vilhelm heller ikke synes at have deltaget i noget større omfang i den danske eller københavnske boghandlerverdens organisatoriske eller foreningsmæssige liv. Dette var ellers netop i denne periode under udvikling, først og fremmest med grundlæggelsen af Boghandlerforeningen i København 1837. Blandt de underskrivende oprindelige 28 firmaer finder vi dog F.V. Soldenfeldt, og vi finder farbroderen Hartvig Soldin,¹¹ men herudover har de næppe været aktive i foreningen, der oprettedes som et modtræk mod de relativt frie etableringsmuligheder i faget og dets ringe faglige standard.¹² Gyldendals daværende ejer, Jacob Deichmann, blev branchens organisator, og bestræbelserne rettede sig særligt mod faste bogladepriser og lovfæstede samhandelsregler, ensartede forhandlingsrabatter, faglig uddannelse

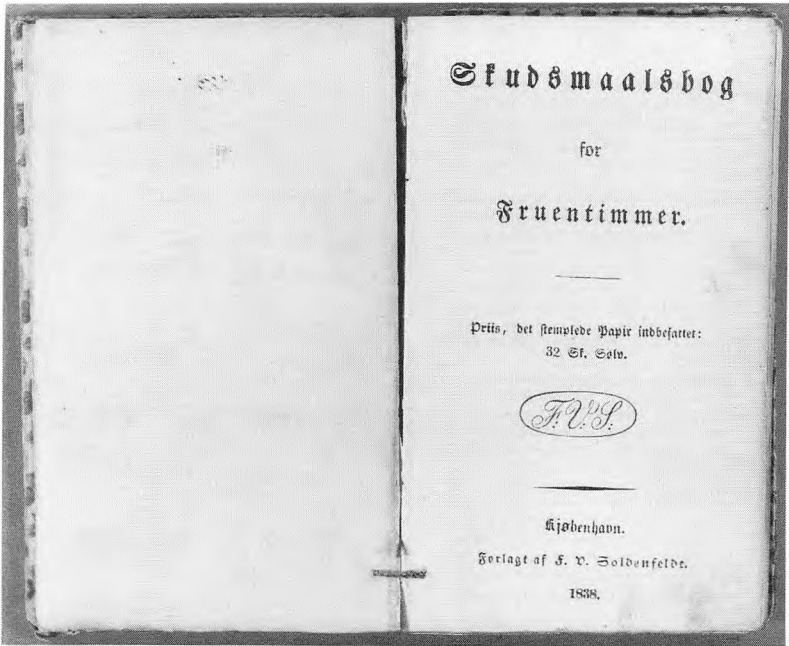

Fig. 12. Titelblad af skudsmålsbog udgivet på Soldenfeldts forlag 1838. Nationalmuseet, Nye Tid.

etc., altsammen fortrinsvis rettet mod de sortimentsboglader og forlæggere, der handlede med skønlitteratur og med oversættelser, hvor der ikke eksisterede ophavsretlige restriktioner, samt mod antikvarboghandlere.

Hvor begrænsede aktiviteterne i Fortunstræde end var, beskedent var imidlertid ikke provenuet. Et overskud på 10.-12.000 kr. årligt af boghandelen kunne suppleres med renten af den arvede formue, på 165.000 kr. og broderens indtægt. Selv med den løbende velgørenhed og understøttelse til forfattere og deres efterladte, kunne der lægges til side; formuen kunne øges, afkastet også. Efter Vilhelms død kom etatsrådets indtægt da også betydeligt op, 65.000 kr. mod tidligere 10.-12.000 kr.

Bidragende til denne formuedannelse var en ny forlagsartikel, skudsmålsbogen, som Soldenfeldt, eller måske igen snarere faderen, sikrede sig eneret på ved dens introduktion i 1833 (fig.12).

I virkeligheden var skudsmålsbogen indirekte endnu et resultat af den for den soldinske familie så vigtige 1814-års reformlovgivning: den blev indført ved forordning af 5.9.1832 og stadfæstedes ved tyendeloven af 1854.¹¹ Men forordningen strammede de bestemmelser, der var indført med skoleanordningen af 1814, hvorefter hvert barn ved skolegangens ophør skulle have en attest for kundskaber og opførsel, påtegnet sognepræstens vidnesbyrd om konfirmationen, der så skulle suppleres med løse skudsmål om hvert nyt udensogns tjenesteforhold. Skudsmålsbogen samlede alt dette og var obligatorisk for tyende.¹⁴ Og husbonden havde pligt til at indføre tjenesteforholdet i den. Det gjorde det unægteligt vanskeligt at gemme de dårlige skudsmål, hårde straffe sikrede mod, at man rev sider ud eller makulerede dele af indholdet.

I og for sig lå disse bestemmelser på linie med de rejsende håndværkssvendes befalede vandrebøger, og sikrede, at øvrighed og husbond havde en løbende indsigt i undersåtternes levned og opholdssteder, hvad der kunne være meget nyttigt, hvis de senere kom til at ligge det offentlige til byrde. Og så ubehagelige bestemmelserne end forekommer os, var de jo, som disse vandrebøger, ikke udtryk for permanente klasseforhold, men netop for en patriarkalsk holdning overfor dem, der var i ens brød, indtil de selv fik egen husstand. Det hører en senere tid til, at skudsmålsbogen blev et af de forhadte symboler på klassesamfundet, og at Socialdemokratiet førte en indædt kamp overfor dette autoriserede 'slavemærke'-system, som blev endelig afskaffet i 1920-erne.

At skudsmål også gik den anden vej er en formildende omstændighed; i byen kunne fruene nok finde på at undersøge pigens hjemlige forhold ved besøg, men ofte gjorde pigens forældre også deres ved at opsoge pladsen og se det pæne hjem og de nydelige stuer, som pigen måske aldrig kom til at sidde i. Og tjenestefolkene kunne give herskabet et ry, der i tider med mangel på folk kunne være generende: hvad tjenestefolkene mente, gav sig udtryk, når de skiftede plads. Ingen har bedre end Fritz Jürgensen haft blik for dette 'upstairs-downstairs'-forhold, og som på tegningen skildret udvekslingen af nyttige oplysninger i den danske købstadsidyl (fig. 13).

Om skudsmålsbogen har været en væsentlig indtægtskilde for Soldenfeldts virksomhed vides ikke.¹⁵ Vi kender ingen priskalkulationer, eller hvor meget eneretten betales med. Men rent bortset fra det må den

- „Ja, det har Fruen ved Gud Ret i; saadan et
 urimeligt Herskab har jeg rigt'nok aldrig havt.“
- „Hvor mange Retter gi'er hun Jer?“
- „Tre, baade de hellig og de Søgne; for hvad
 den Ting angaar, det forstaar sig, Gud
 bevaar!“
- „Kommer han, Kammerjunkerens der noget?“
- „Ja, Fruer, først Dag; og naar det kun er een
 Gang, kan vi gjerne skrive Kors paa Døren.“
- „Uh! men før min Pige, Du skulde ellers
 ikke løbe om og føre Sladder om Din Fruer...
 eller Madama er hun da!“

Fig. 13

„Ja, det har Fruen ved Gud Ret i; saadan urimeligt Herskab har jeg rigt'nok aldrig havt.“

„Hvor mange Retter gi'er hun Jer?“

„Tre; baade de Hellig og Søgne; for hvad den Ting angaar, det forstaar sig, Gud bevaar!“

„Kommer han, Kammerjunkerens der noget?“

„Ja, Fruer, hver Dag; og naar det kun er een Gang, kan vi gjerne skrive Kors paa Døren.“

„Uh! men før min Pige, Du skulde ellers ikke løbe om og føre Sladder om Din Fruer . . . eller
 Madame er hun da!“

Illustration fra Fritz Jürgensen: Tegninger. Kbh. 1860, 1919.

ved siden af bibel, salmebog og katekismus have været en af landets mest udbredte publikationer, for tjenestefolk udgjorde jævnthen gennem hele det 19. århundrede en 14-15% af befolkningen.¹⁶ Og de skulle have den.

Samler man, hvad der her er fremdraget om brødrene Soldenfeldts forretningsmæssige virksomhed, tegner der sig igen billedet af en gennemgående kontinuitet og forsigtighed i de trufne dispositioner, en nær tilknytning til det familiebaseerede udgangspunkt, men hermed også til dens rødder i oplysningstidens tradition.

Hvis den yngre bror Joseph Carl i sin karriere som embedsmand under enevælde og folkestyre i noget omfang har afvejet fra dette rolige, sympatiske billede af det oplyste borgerskab under Frederik den 6. og Christian den 8., har det ikke afsat sig noget spor i de foreliggende kilder.

Hans virke faldt – bortset fra nogle få år som ulønnet volontør i Rentekammeret – indenfor Danske Kancelli, landets justitskollegium. Kancelliets 5. departement bestod dels af regnskabsrevision for skiftetvæsenet og de offentlige stiftelser, dels af et kontor, der administrerede land- og købstadsbygningers brandforsikring, og det var dette kontor, Soldenfeldt blev chef for i 1841. Ved overgangen til ministerielt styre i 1848 henlagdes sagsområdet under justitsministeriets 2. departement, men i virkeligheden udgjorde brandforsikringsvæsenet et ejendommeligt element i den ministerielle struktur, et levn fra den enevældige administration.¹⁷ De tvungne forsikringsinstitutioner for købstæder og landdistrikter (København havde sin egen institution) var selvstændige statslige institutioner, der opretholdtes ved hjælp af statens centrale og lokale administrationsapparat, men hvis økonomi hvilede på såkaldte brandforsikringsfonde, der kompenserede for statens administrative service. Systemet harmonerede ikke med de liberale anskuelser efter 1848, og blev i sidste ende privatiseret i 1870-erne. Soldenfeldts embedsområde havde altså en perifer, lidt gammeldags position i ministeriet, ligesom iøvrigt også det andet departementale sagsområde, administrationen af de offentlige stiftelser, der jo naturligt henhørte, og siden også delvis henlagdes, under et ressortministerium (kultusministeriet).

Vi ved meget lidt om Joseph Carls virke i 'den røde bygning'. Ved

den indledningvis omtalte indvielse af stiftelsen tilføjede H.N. Hansen en karakteristik, som en tidligere underordnet i ministeriet havde givet. Etatsråden var:

„en dygtig og i høj Grad samvittighedsfuld og punktlig Embedsmand; ligesom han med stor Grundighed og Omhyggelighed affattede sine Betænkninger og afgav dem i en klar Form og i et smukt Sprog, saaledes gennemgik han ogsaa paa det nøjeste, hvad der forelagdes ham af Kontorets Embedsmænd; [...] I sit Kontor var S. den elskværdigste Foresatte, aaben og human i hele sit Væsen; han nød derfor alles Tillid, Højagtelse og Hengivenhed. Naar Dagsgerningen var afsluttet, gik han rundt blandt Personalet og talte livligt og gemytligt om Dagens Smaabegivenheder, personlige Forhold, om Theater og Koncerter, som interesserede ham meget.“

I det sidste citerede har man vel en vis nøgle til hans person. Han var, siges det andetsteds, den livligste af brødrene, med udprægede litterære interesser og en flittig gæst i læseselskabet Athenæum. Som sin bror fulgte han levende med i det københavnske teater- og kunstliv, og forsømte sjældent en forestilling i Det kongelige Teater.

Men selv her bevæger vi os ikke langt udenfor de familiemæssige traditioner. Farbroderen Salomon Soldin skrev i sit tidsskrift helst om hvad der rørte sig i det udenlandske og hjemlige teater- og kunstliv. Vi ved, at hans nevøer kun en enkelt gang, i deres yngre år, var i udlandet, i Berlin og Dresden. Sandsynligheden taler for, at det netop var sammen med farbroderen, der i 1827 besøgte de to byer og senere fyldigt omtalte sin rejse i 'Nyeste Skilderie ...' og oplevelserne i Berlins operahus, skuespilhuset, kunstammeret og det kongelige bibliotek.⁴⁸ Og hvis dét var tilfældet, har de haft en vidende og internationalt orienteret rejsefører.

Da kontorchefen søgte om sin afsked i nåde og pension, henviste han til sit dårlige syn. Formodentlig har grunden dog snarere været ønsket om sammen med broderen at få tid til at forvalte den fælles forretning og formue. Det har på det tidspunkt sikkert allerede været intentionen, at formuen skulle tjene veldædige formål – ligesom farbroderens, hvis soldinske stiftelse da var en realitet.

En ting må i hvert fald på dette tidspunkt have stået brødrene klart: med den livsførelse de havde tilrettelagt i Fortunstræde, var der ingen mulighed for at spise formuen op, og med den forretningsmæssige stil, de havde anlagt, ingen risiko for, at den ville blive ødet bort i tvivlsomme spekulationer. En i 1847 erhvervet strandgrund med beskedent landhus ved Bellevue må i den henseende absolut henregnes til de sikre investeringer. Og allerede efter moderens død i 1842 ses, at formuen var ganske betydelig: godt 85.000 rigsdaler til de 4 søskende, og da søsteren i 1851 døde, blev boet til de efterblevne på 36.000 rdl. Overvejende placeret i kongelige danske 4% obligationer var afkastet betydeligt, og langt over, hvad den beskedne husførelse kunne konsumere.

Arten af denne husførelse kender vi, igen fra H.N. Hansens indvielsesportræt. Det fremgår heraf, at brødrene førte et beskedent, ja måske endda nøjsomt liv; de kendte mange mennesker og var kendt af mange, men i hjemmet kom kun en snævrere kreds af slægtninge og de få faste bekendte. Men:

„de stadige Søndagsmiddage forsømtes ikke. Her var Anretningen to Retter Mad og Dessert, i den senere Tid Vin, dog kun i meget begrænset Omfang; det er fortalt mig, at det begyndte med, at Pigen skænkede Vin rundt eet Glas til hver, og naar det var gjort, blev flasken tilproppet og sat hen til næste Gang.“¹⁹

Efter søsterens død fortsatte hendes veninde Marie Dorothea Frederikke Olsen husførelsen i førstesalslejligheden i Fortunstræde. Hun overlevede begge brødre og indtog efter alt at dømme en betydelig plads i deres liv. Hun fik også en særlig placering i deres fælles testamentariske dispositioner fra 1881: dels en årlig understøttelse på 2000 kr., så længe hun levede, og med tilladelse til at bestemme, at pengene efter hendes død skulle tilfalde døtre af hendes to søstre Cornelia og Regine. Hun havde tillige indstillingsret til 2 pladser i hver af de to stiftelser, som brødrene oprettede i deres testamente. Det samme havde de to nævnte søstre, der således må have stået brødrene nær, og en nærmere omtale af de tre søstre kan derfor være berettiget. De var børn af kammerråd, senere etatsråd Terkel Olsen og hustru Regine Malling. Marie var den ældste, og forblev altså ugift, mens Cornelia blev gift med grosserer E. Winning, en tid ejer af Horsens Mølle. Regine (1822-

1904) blev efter en problematisk forlovelse med Søren Kierkegaard 1847 gift med J.F. Schlegel, i en periode guvernør over de vestindiske øer, senere gehejmekonferentsråd og borgmester i København. Det var Regine, der kort før sin død overlod Københavns Magistrat brødrene Soldenfeldts personlige papirer, som formentlig hendes da afdøde mand havde haft, i sin egenskab af testamentexekutor (sammen med advokat C. Liebe).

Allerede søsteren Henriette Augusta havde i sit testamente fra 1845 betænkt Marie med en årlig understøttelse på 200 rdl. så længe hun levede. Om hun har haft søsterens lette lyse sind, som Kierkegaard ikke kunne håndtere, ved vi ikke. Borgmester H.N. Hansen udtalte ved indvielsen af den soldenfeldtske stiftelse, at hun var meget påskønnet af begge brødre: „ om stærkere Følelser for hende er holdt tilbage, mulig af Broderhensyn, kan ikke vides.“¹⁰ Men i hvert fald indtog hun en førsteplads i de testamentariske smådispositioner, som brødrene i deres fælles testamente foretog, og som derudover omfattede en række mindre understøttelser, overvejende til søsterdatterens børn og til fjernere kvindelige medlemmer af deres jødiske slægt. Frk. Olsen blev også betænkt med retten til at uddele de til etatsrådets garderobe hørende genstande på den måde, hun fandt det passende. Og hun fik midler til, i hvertfald for en tid at fortsætte den ambulante godgørelse, som etatsråden i årevis havde udøvet fra ejendommen i Fortunstræde ved hver fredag at modtage allehånde supplikanter og forstrække dem med større eller mindre bistand til personlig hjælp.

Og dette er da den egentlige ramme og det sammenbindende i brødrene Soldenfeldts liv: den stadige understøttelse gennem flere årtier, dels den omtalte fredagsuddeling, dels en række mindre og større donationer til filantropiske initiativer og institutioner i hovedstaden, i en sådan grad, at man vel efterhånden mere eller mindre regnede med brødrene som faste bidragsdere.¹¹

Men også her er forbindelsen til tradition og miljø let at pege på: der er i perioden så mange eksempler på testamentarisk og løbende godgørelse indenfor den jødiske befolkning i Danmark, at man måske kan se et særligt mønster for jødisk filantropi, der ikke blot rettede sig mod det mosaiske trossamfund, men bredt mod institutioner og personer i det danske samfund, også ofte i form af en fast og regelmæssig, de-

cideret uddeling af understøttelse, netop dagen før sabbat. Og det var traditioner, der ofte gik i arv i familien, rimeligvis understøttet af forestillingen om, at den sande praktiske jødedom ikke blot lærer næstekærlighed, men 'fordrer stadig Udøvelse af Kjærlighedsgerninger', som det udtryktes.³²

Soldenfeldternes filantropi, sammenholdt med deres beskedne fremtoning og spartanske livsførelse, gjorde, at de indtog en særlig position i det brogede københavnske folkeliv, som de vel næppe selv helt følte sig som en del af. Det var derimod et folkeliv, som de efter de testamentariske dispositioner af deres samlede formue på 1 3/4 mill. kr. efterlod størstedelen til. Det var, som det siden blev udtrykt, en smuk tanke, at de små summer, der igennem det meste af århundredet var lagt i boghandelen i Fortunstræde, derved vendte tilbage. – Skulle man tilføje noget dertil, må det være, at de vendte tilbage til kvinderne. Om man heri skal finde et dybere udtryk for sociale, familiebundne eller personlige erfaringer hos brødrene Soldenfeldt kan man kun gætte.

Noter

- 1 *Beretning om legater og stiftelser under bestyrelse af Københavns Magistrat, 1. Afdeling for aaret 1895, Tillæg. Kbh. 1895, p. 39-45.*
- 2 H. N. Hansens tale, aftrykt i fuld længde i 'Beretning om Legater og stiftelser ...', er som lejlighedsprosa et fint eksempel på den højtidelige stemningsskabende inderlighed, som tjente til at karakterisere den institutionelle ramme. Et citat, hvor borgmesteren skulle anskueliggøre brødrenes liv og gerning, kan belyse dette: '- Og naar jeg taler om Menneskers Værd, træder saa ofte frem for mig Billedet fra den katholske Fortælling - thi for lidt Katholicisme ville vi ikke være bange - hvor det gjaldt at veje Menneskets Gerninger. De lagde, fortælles der, paa den ene Vægtskaal alt, hvad Mennesket havde gjort, havde virket og udrettet, og det var saare meget, thi det havde været en virksom Mand; men saa lagde de paa den anden Vægtskaal, hvad han havde fejlet, hvad han havde forset og hvad han havde forsømt, og den blev saa tung, at den første Skaal med de mange Gerninger slet Intet forslog. Men saa traadte Naaden til i Jomfru Marias milde Skikkelse, og da hun lagde sin Haand paa den første Skaal, saa blev den saa stærk, at den med Lethed vejede Syndeskaalen op, og alle Synderne vare blæste bort som Fjer.

Saa er jeg vis paa, at Naadens milde Haand har været over vore to Brødre, da de skulde gøre Rede for deres Liv og for deres Gerning - været over dem for deres Kærligheds Skyld.' (op cit. p. 43)

- 3 Axel Linvald: *Af Jødernes Frigørelseshistorie. Den danske Regering og Jøderne omkring det 19. Aarhundredes Begyndelse.* Tidsskrift for jødisk Historie og Litteratur, 3. bd., hft. VI, Kbh. 1925, p. 391, 408.
- 4 Selskabet for dansk jødisk historie (udg.): *Indenfor murene. Jødisk liv i Danmark 1684-1984.* Kbh. 1984, p. 82ff.
- 5 V.B. Jablonsky: *Salomon Soldin og hustru Hanne Soldins stiftelse 1854-1904.* Kbh. 1904, p. 21-23.
- 6 Ifølge Henrik Koppel, selv iøvrigt i familie med Soldin'erne, tilhørte en stor del af de bedste skolebøger i første halvdel af 1800-tallet brødrene Soldenfeldt. *Boghandelens Historie*, Kbh. 1932, p. 51.
- 7 *Dansk Bogfortegnelse 1841-58, 1859-68 og 1869-80.*
- 8 Herom, se Helge Nielsen: *Folkebibliotekernes Forgængere*, Kbh. 1960, indeks: Soldin.
- 9 *Beretning ...*, p. 40.
- 10 Otto B. Wroblewski: *Om Boghandelen i Danmark i det 19. Aarhundrede.* Kbh. 1911, p. 11.
- 11 A.G. Hassø: *Den danske Boghandlerforenings Historie gennem hundrede Aar.* Kbh. 1937, p. 28.
- 12 Aleks. Frøland: *Dansk Boghandels Historie 1482 til 1945.* København 1974, p. 171ff.
- 13 Tyendelov for Kongeriget Danmark af 10.5.1854., § 51-63 om skudsmålsbogen gentog i alt væsentligt 1832-forordningens bestemmelser. *DepartementsTidenden*, 1854, nr. 29-30, p. 443-46.
- 14 Men ikke for børn, der 'ei er bestemt til den tjenende Classe'. Jfr. Forordning om Skudsmålsbøgers Indførelse for Tjenestetyender. 5.9.1832, § 2. *Collegial-Tidende* 1832, nr. 40., p. 659.
- 15 I Ove Tryde: *Danske Boghandlerbiografier*, Kbh. 1947, p. 120, betegnes eneretten som meget lønnende.
- 16 H.C. Johansen: En samfundsorganisation i opbrud 1700-1870. *Dansk socialhistorie* 4. Kbh. 1979, p. 102.
- 17 Niels Petersen: *Justitsministeriet. Organisation og arkiv.* Kbh. 1982, p. 13, 29-30.
- 18 Fr. Thaarup (red.): *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, 1828, nr. 44-46, 48-49.
- 19 *Beretning ...* p. 42.
- 20 *Ibid*, p. 42.
- 21 *Illustreret Tidende* 8. marts 1891, p. 275.
- 22 Cf. Carl H. og Clara Melchior: *Familieminder.* Kbh. 1915, p. 74. *Moritz G. Melchior* 22. Juni 1816 - 19. Sept. 1184. Kbh. 1884, p. 43. Udover til Melchior'erne er jødisk filantropi knyttet til en lang række familier, som f.eks. Adler, Goldschmidt, Brandes, Moresco, Heyman og Trier.

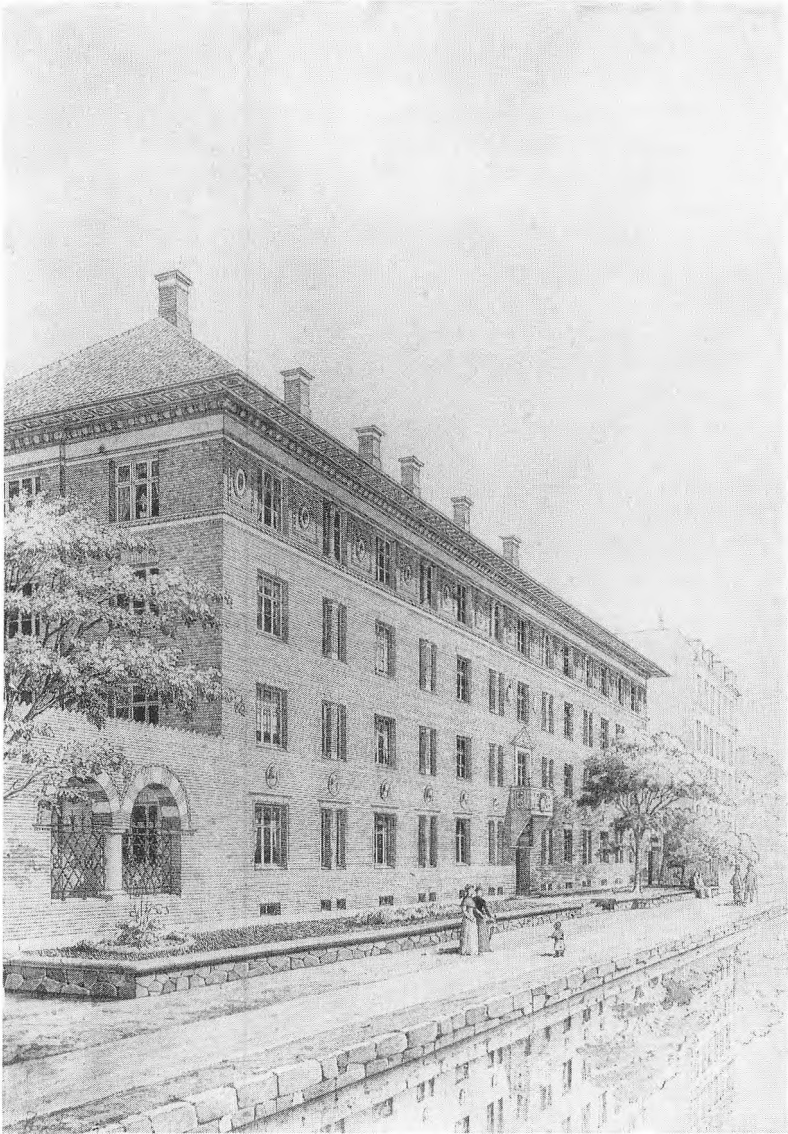

Fig. 14. H.B. Storck: Soldenfeldts Stiftelse mod Sortedamsdøsseringen.
Præsentationstegning. Blyant, 26 x 18,5 cm. Soldenfeldts Stiftelse.

Karin Kryger Et palads ved søbredden

Arkitekten H.B. Storcks italienske sværmerier

Noter,
side 56

Københavns Magistrat købte i 1891 en smukt beliggende grund ved søerne til opførelse af De Soldenfeldtske Stiftelser. Da man havde modtaget megen ros for H.B. Storcks bygning til Abel Cathrines Stiftelse på Vesterbro, som Storck havde opført for kommunen i 1882-1884, og i øvrigt havde samarbejdet med ham i andre byggesager f.eks. restaureringen af Helligåndskirken (1879) og opførelsen af Helligkorskirken (1887) på Nørrebro, og i øvrigt i flere år havde arbejdet på en restaureringsplan for Helligåndshuset, faldt det åbenbart borgmesteren H. N. Hansen naturligt at henvende sig til Storck, selv om Storck ikke var tilknyttet stadsarkitektens direktorat. Storck var i 1891 52 år og stod midt i en blomstrende karriere. H.N. Hansen henvender sig til Storck allerede i marts 1891 kun en lille måned efter J.C. Soldenfeldts død¹. Mærkværdigt nok afspejler byggesagen sig næsten ikke i 1. magistrats arkiv, og man savner forbavsende nok en række oplysninger om forhandlingerne mellem magistraten og arkitekten, endsige et egentligt regnskab for byggeriet². Derimod findes der bevaret en række tegnede forslag, over 100, til opførelsen af De Soldenfeldtske Stiftelser, tegninger, der i nogen grad afspejler magistratens krav og arkitektens ønsker med hensyn til bygningen.

Man kunne forvente, at en veldædig stiftelse skulle have en simpel fremtoning, og at man burde afstå fra udsøgte dekorationer. Imidlertid udmærker De Soldenfeldtske Stiftelser sig ved at være udført med særlig omsorg for bygningens helhed og dekorationer. Ja, en gennemgang af bygningen viser, at der ikke har måttet herske tvivl om de bygningsmæssige kvaliteter. Byggeriet har tydeligt været en prestigesag for kommunen i almindelighed og borgmesteren H.N. Hansen i særdeleshed. Materialerne og den arkitektoniske udformning skulle være af høj kvalitet. Nok er bygningen som helhed præget af samme arkitektoniske strenghed som Abel Cathrines Stiftelse, men der er i De Solden-

feldtske Stiftelser lagt langt mere vægt på den kunstneriske udformning af de dekorative detaljer.

Bygningen er opført i røde teglsten og har hentet sin inspiration i den italienske renæssances paladsarkitektur (fig.14). Det vil være halsløs gerning at finde det direkte forbillede, men bygningens dekorative detaljer røber, at Storck må have konsulteret sine skitsebøger fra sin rejse til Italien i 1870-71 under udarbejdelsen af bygningen. Bygningen er så at sige et idealt billede af et florentinsk/veronesisk palads. Mod søerne fremstår facaden i 12 vinduesfag og et bredt portfag i midten. Hvert andet fag har dobbeltvinduer, delt af en muret pille i stueetagen,

Fig. 15. Carl Aarsleff: „Kærlighed“, fotografi af lernodel optaget af Carl Aarsleff 1894. Soldenfeldts Stiftelse.

Fig. 16. Tagudhængets malede rosetter. Foto: Jørgen Watz.

glatte murede pilastre i 2. etage, pilastre med cirkelornament i 3. etage og i 4. etage en korintisk søjle. Balkonen over porten har firpasdekorationer og midtfor Københavns kommunes våben. Over balkondøren en profileret gavltrekan med en laurbærkrans med bånd. På hver side af 2. etages midtfag er skjolde med stifternes initialer ophængt i bånd og mellem alle 3. etages vinduer rosetter i cirkler indfældet i en dekorativ muret ramme. Over stueetagens fag er terrakotta medaljoner omgivet af laurbærkrans med fremstillinger af de dyder, der måtte formodes at være karakteristiske for beboerne nemlig til venstre for porten:

„Maadehold“, der hælder vand i vin, „Flid“ med en ten, „Taalmod“ med foldede hænder, „Reenhed“ med lilje, „Ydmyghed“ med tildækket, bøjet hoved og krydsede hænder og „Tro“ med foldede hænder.

Til højre for porten:

„Haab“ i en anrørende stilling, „Kærlighed“ med et barn (fig. 15.), „Fred“ med olivengren, „Aarvaagenhed“ med lampe, „Klogskab“, der læser en bog og „Sandhed“ med spejl.

Medaljonerne blev udført i Firenze i årene 1891-1894 af billedhuggeren Carl Aarsleff og opsat i 1895¹. I overensstemmelse med bygningen var inspirationen hentet i den florentinske renæssances billedhuggerkunst.

Bygningen krones af en kraftig gesims med ægstav. Tagudhængt har kassettedekoration med rosetter. Når man står på jorden, tror man, at

rosetterne er plastiske, men her er i virkeligheden tale om illusionsmaleri, idet rosetterne er malet med rød farve på det lyse, brede tagudhæng (fig. 16). Et bevis på at Storck, samtidig med han var omhyggelig med bygningens detaljer, trods alt skævede noget til økonomien. Facaden mod Ryesgade er noget mere beskeden og har ikke medaljoner, men er i sin opbygning som hovedfacaden. Over porten hænger et skjold med Københavns byvåben. Taget er hængt med sorte tegl. Gårdsiden var oprindelig hvidpudset, nu har den en kedelig grå puds, med rosetter i cirkler over stueetages vinduer og pilastrene stående i rød blank mur. Over portfaget i længen mod Ryesgade er anbragt et ur (fig. 17).

De smalle gårde på hver side er mod Dosseringen afskærmet af en lav mur med buede gitterdøre i smedejern. På trods af, at facaden fremstår med stor rigdom på dekorative detaljer, virker den alligevel meget rolig og enkel.

Stiftelsens plan er rektangulær, næsten kvadratisk. I længerne mod

Fig. 17. H.B. Storck: Opstalt af gårdside. Tusch, vandfarve, 51, 4 x 74,3 cm. Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

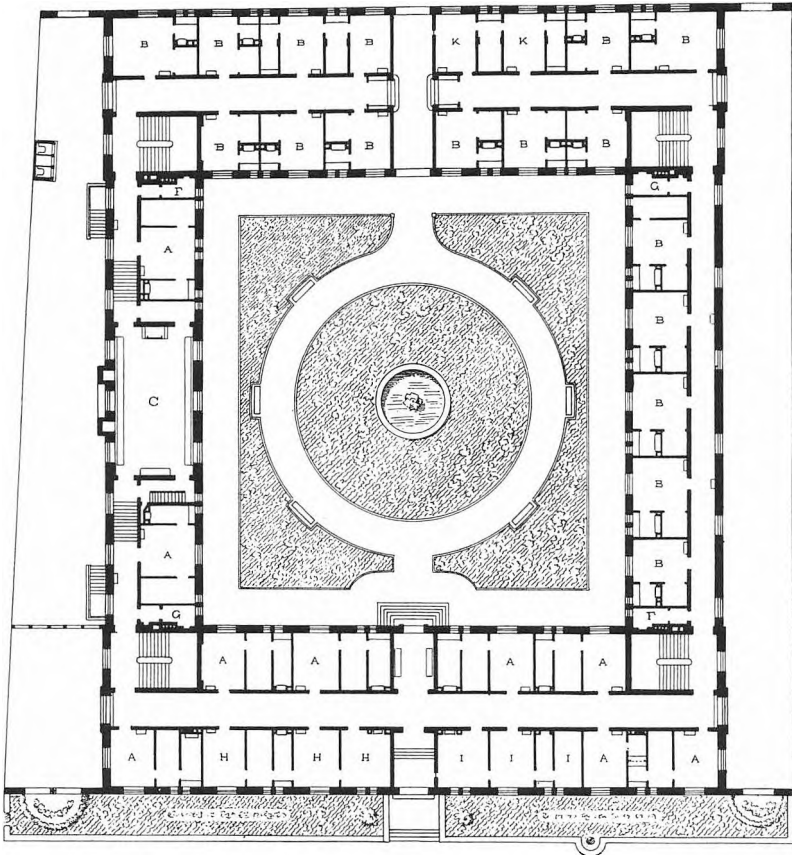

Fig. 18. Stueplan af Den søldenfeldtske Stiftelse. Efter Arkitekten 1908/1909.

Rymsgade og Dosseringen ligger lejlighederne på hver side af brede gange, der modtager lys fra vinduer i sidelængerne også fra de åbne fællesstuer, der i længen mod Dosseringen ligger ud til søerne og i længen mod Rymsgade ud mod gården. Fællesstuerne er altså anbragt mod syd med optimalt lys. I sidelængerne er der kun lejligheder mod gården og gangen modtager lys fra siden. I hjørnerne mod gården er fælles toiletfaciliteter (fig. 18). Ved opførelsen var der 51 2-værelses lejligheder med køkken og 74 lejligheder med et værelse, alkove og køkken. I stueetagen var desuden en forstanderbolig og en portnerbolig med tre værelser hver i Dosseringsfløjen. Da der i henhold til Brødrene Søldenfeldts testamente var tale om to stiftelser – én for trængende lære-

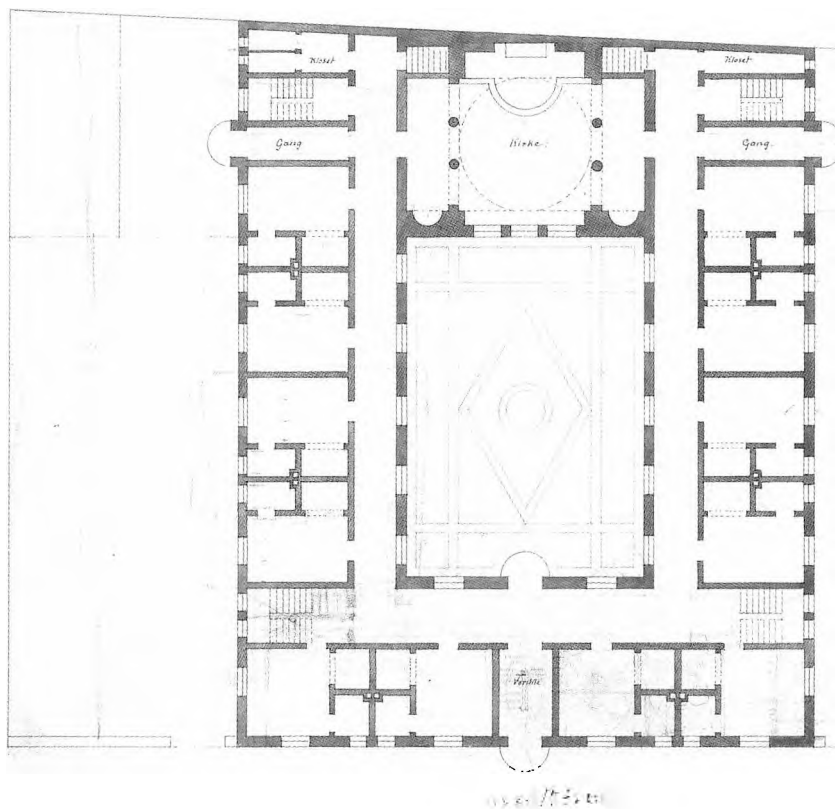

Fig. 19. H.B. Storck: Abel Catbrines Stiftelse, Stueplan. Tusch, 49,3 x 38 cm. Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

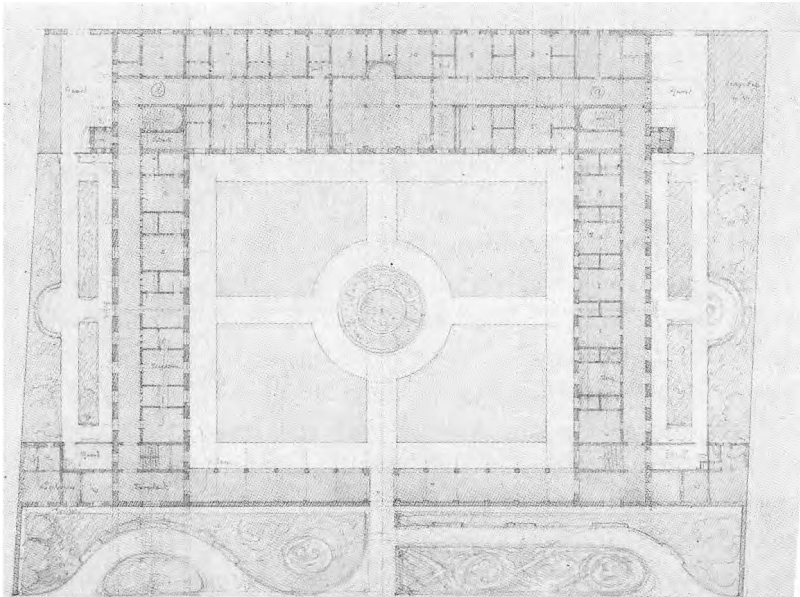
rinder, husjomfruer, syjomfruer og andre fruentimmere i lignende stillinger og én for trængende tjenestepiger, afspejler dette sig i bygnin- gens plan. De to-værelses lejligheder er anbragt i den solfyldte længe mod Dosseringen samt i den vestlige fløj og var forbeholdt den første kategori. De etværelses med alkove i østfløjen hørte også til den fine kategori. Derimod var de et-værelses lejligheder med alkove i Ryesga- delængen mod nord forbeholdt stiftelsen for de fortjente tjenestepiger. Ganske vist vender en del af de store lejligheder mod nord og mod gården, og har således ikke så meget lys, men placeringen af de store

lejligheder i Dossseringsfløjen og de små i den skyggefulde Ryesgade-fløj er alligevel påfaldende.

På trods af at planløsningen ubestrideligt er meget funktionel, virker den ikke helt så vellykket, som den Storck udarbejdede til Abel Cathrines Stiftelse (fig. 19). Her var værelserne alle lagt ud til gaden, hvori-mod gangene var anbragt ud til gården, centreret om kirken i den ene fløj. Herved opnåede Storck, at flest mulige lejligheder fik optimalt lys. I tilfældet med De Soldenfeldtske Stiftelser ligger en del af værelserne i konstant skygge. I første omgang kan man undre sig over, at Storck tilsyneladende ikke har været så omhyggelig med planløsningen som ved Abel Cathrines Stiftelse. Det er derfor på sin plads at analysere hans første udkast til De Soldenfeldtske Stiftelser.

I et projekt, her kaldet projekt A, fra 1891 vises en planløsning, der er inspireret af Abel Cathrines Stiftelse (fig. 20). Her har Storck beregnet i alt 56 lejligheder i „Stiftelse 1“ fordelt på 13 lejligheder i de to

Fig. 20. H.B. Storck: Stueplan af projekt A. Tusch, vandfarve, 67 x 47,2 cm. Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

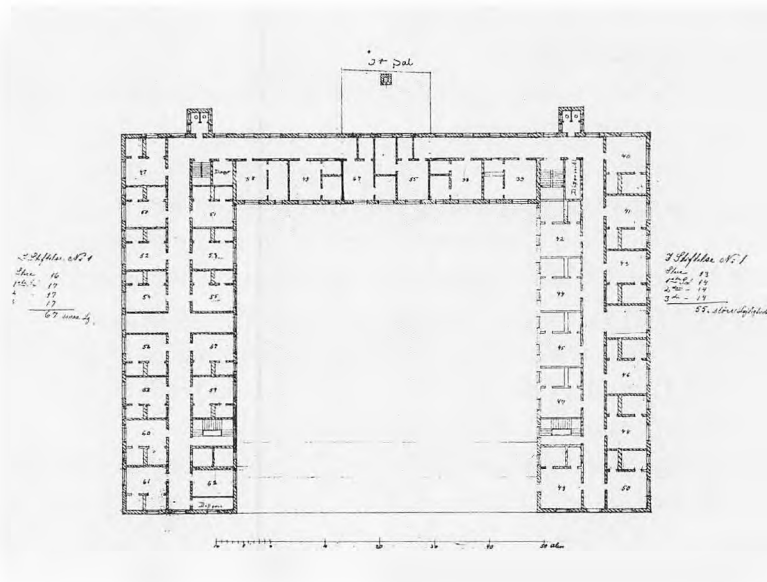

Fig. 21. H.B. Storck: Stueplan af projekt A1. Blyant, 59 x 46 cm. Detalje.
Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

nederste etager og 15 lejligheder i de to øverste etager og 48 lejligheder i „Stiftelse 2“ fordelt på 11 lejligheder i stueetage og 2. etage samt 13 på de to øverste etager. Alle lejlighederne er med et værelse, alkove og køkken bortset fra inspektørlejligheden, der havde fire værelser og køkken. Imidlertid viser det sig, at værelserne i stiftelse 2 faktisk er større, selv om rumfordelingen er den samme, idet den vestre længe har 15 vinduer mod gårdsiden, mens den østre længe kun har tretten fag vinduer. Hovedlængen ligger mod Ryesgade med forsamlingsalen (rektangulær med lille apsis) midtfor i stueetagen. I hovedfløjen er der lejligheder omkring en midtergang, i sidefløjene er der lejligheder ud til gården og gange i siderne. Ud til Dosseringen er der kun en enetages portfløj. Stiftelse 1.s og 2.s lejligheder ligger på tegningerne alternativt i øst-og vestfløjen med akse nord-syd. Man har åbenbart været i tvivl om, hvilken fløj der var den mest attraktive.

Et alternativt planforslag til A her kaldet A1 viser ligeledes et kompleks med en lav længe mod Dosseringen (fig. 21). Nu er der 67 små

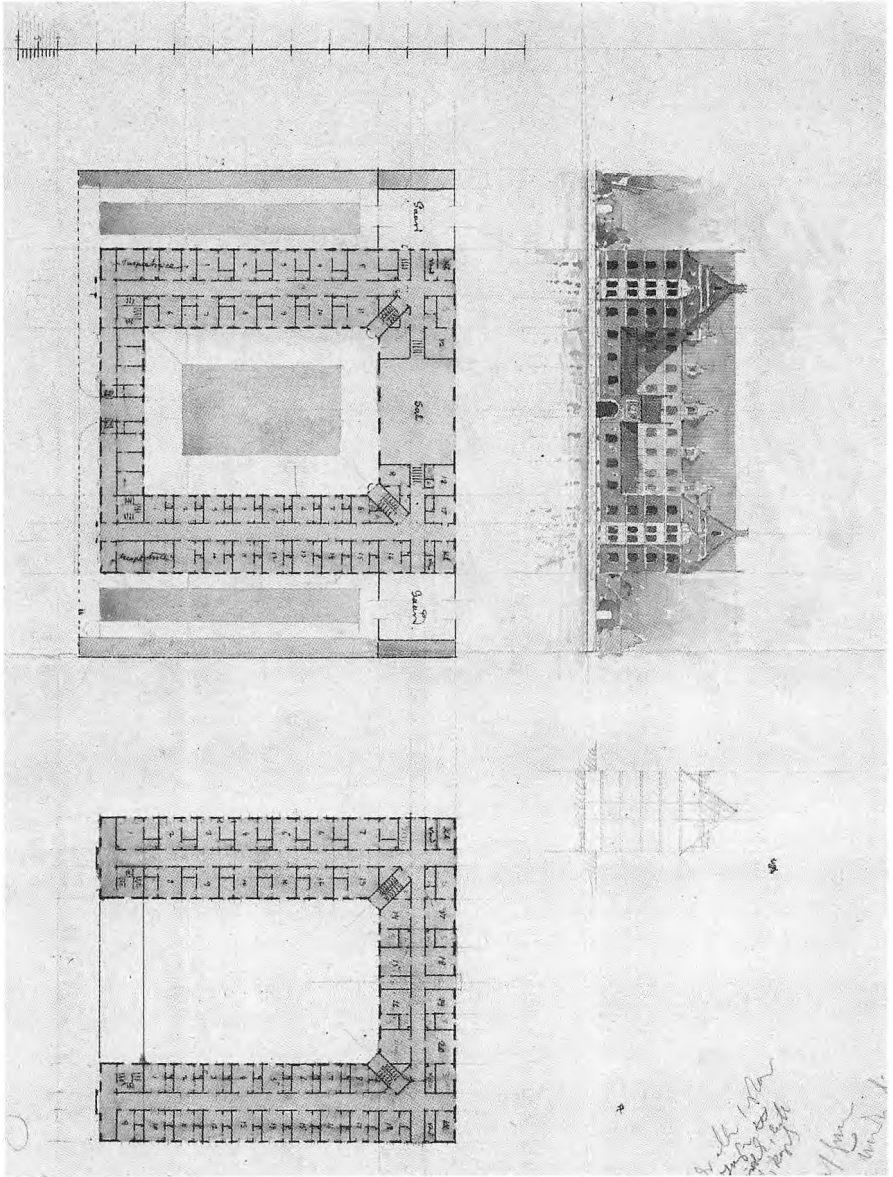

Fig. 22. H.B. Storck: Opstalt, stueplan og plan af 2. etage af projekt A2.
Tusch, vandfarve, 35 x 43 cm. Sign. Storck, 1891.
Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

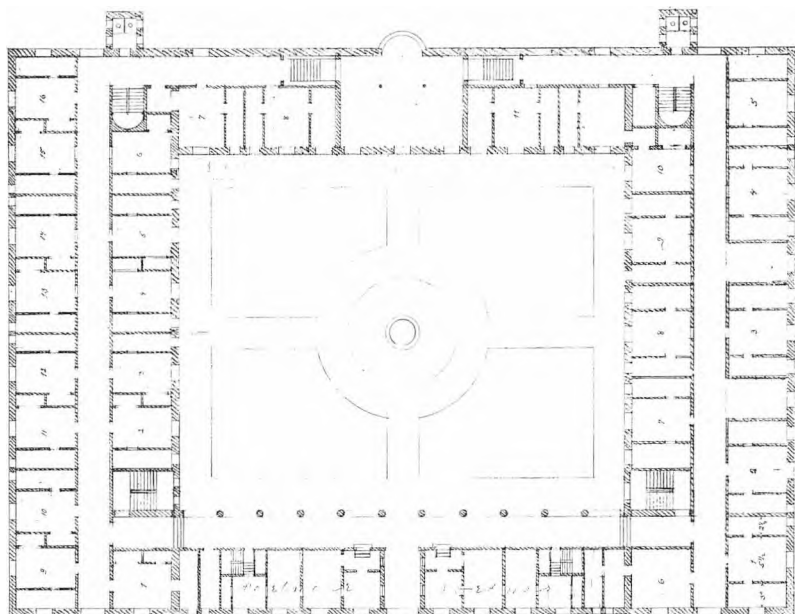

Fig. 23. H.B. Storck: Stueplan af projekt B. Blyant, 41 x 46,9 cm.
Kunsthøgskolens Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger:

lejligheder foruden embedsboligerne, fordelt på 16 i stueetagen og 17 i de øvrige samt 55 store lejligheder, fordelt på 13 i stueetagen og 14 i de øvrige. Der er 9 vinduer mod gården i østfløjen med de større lejligheder og 11 fag mod gården i vestfløjen med de mindre lejligheder. Et projekt, her kaldet A2 (fig. 22), har 60 værelser af hver „klasse“. Der er angivet en rektangulær forsamlingsaal midt i Ryesgade-fløjen og diagonale trapper i samme fløjs hjørner.

Et alternativt projekt, her kaldet projekt B (fig. 23), har planen vendt, så akse går vest-øst fra den planlagte tværgade „Soldenfeldts-gade“ parallelt med Ryesgade og Dosseringen. Bygningen er ført op til fire etager i tre fløje og to etager i fløjen mod den projekterede „Soldenfeldts-gade“. Festsalen er anbragt i østfløjen. Alle værelser har værelse med alkove og køkken, men stiftelse 1, anbragt i bygningshalvdelen mod Dosseringen, har nu større lejligheder end stiftelse 2, idet Dosserings-

fløjen har 9 vinduer mod gården og Ryesgadefløjen 13 vinduer mod gården. Gangene er anbragt midt i Ryesgade- og Dossieringsfløjen med lejligheder til begge sider og fløjen mod Soldenfeldtsgade (vestfløjen) har gang (i stueetagen en åben loggia) mod gården og østfløjen gang mod øst. I en variation af B er der anbragt bad og vaskerum i en udbygning oven på forsamlingsalen. Der angives 61 små lejligheder med 16 i stueetagen og 15 i de øvrige etager og 50 store lejligheder med 11 i stueetagen og 13 i de øvrige etager.

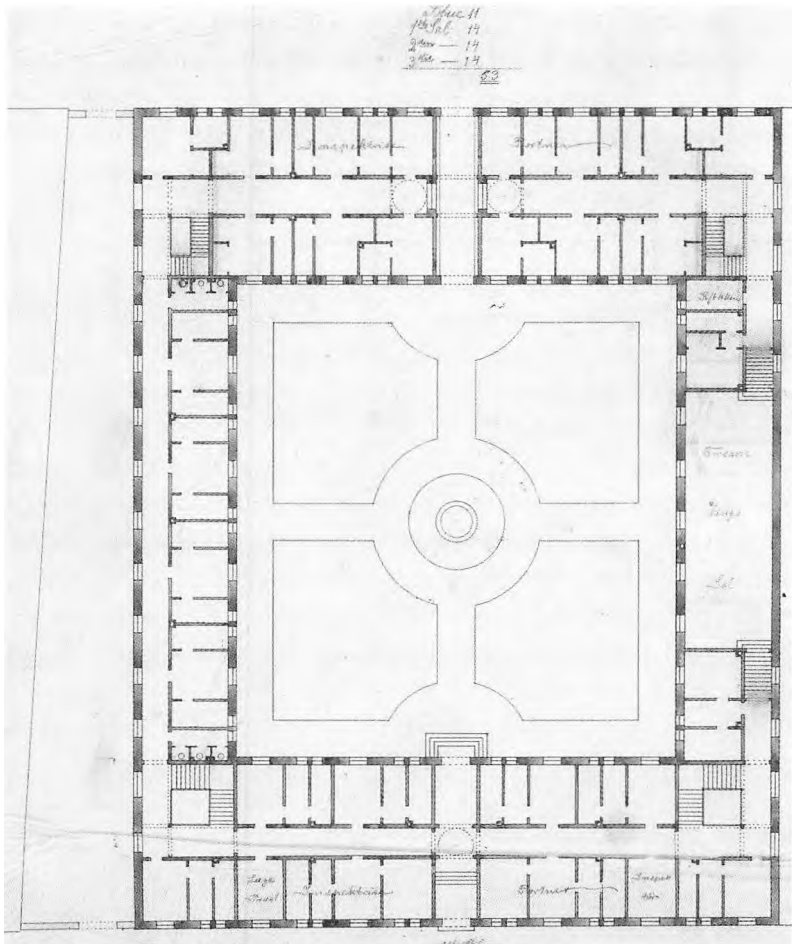
I projektet C er aksens vendt til den oprindelige. Her kaldes stiftelserne „1. Klasse“ med 55 lejligheder fordelt på 10 i stueetagen, 15 på de øvrige. „2. klasse“ med 60 lejligheder fordelt med 12 i stueetagen og 16 i de øvrige etager. Bygningen er nu helt kvadratisk med en fuldt opført fløj mod søerne. Festsalen er lagt som en tilbygning til vestfløjen som parallel til en anden tilbygning på østfløjen. Såvel Ryesgade som Dossieringsfløjen har midtergang med lejligheder på begge sider og sidefløjene værelser til gården. Nu er tjenestepigernes stiftelse anbragt i Ryesgadefløjen, mens sygeplejersker og husbestyrer er anbragt i Dossieringsfløjen. Inspektør og forstander har store lejligheder i stueetagen mod Dossieringen. Sygeplejersker og husbestyrer i „1. Klasse“ har et stort værelse, flankeret af et mindre og et køkken⁵. Tjenestepigerne i „2. Klasse“ har et værelse flankeret af køkken og alkove, hvor alkovens placering alternerer.

Endelig skal omtales projekt D med 65 lejligheder af 1. klasse, i stuen 11, i de øvrige etager 18. 53 lejligheder af 2. klasse, i stuen 11, i de øvrige 14 (fig. 24). Forsamlingsal i østfløj. Typerne på de to værelses alternerer med et stort rum, flankeret af køkken og soverum (i øst og vestfløjen) og et stort rum, soveværelse og køkken. De små lejligheder har et værelse og køkken og alkove, hvor hvert andet køkken er aflangt og hvert andet kvadratisk for at give plads til alkoven. Denne plan virker noget mere rodet end de øvrige. Planen af 1. etage har oplysningen „3. sal til Bad“.

Foruden de her nævnte hovedprojekter er der en række forskellige forslag, ét hvor festsalen er anbragt i østfløjen, og hvor der er forskellige typer af de store og små lejligheder, og ét, hvor festsalen er anbragt i en selvstændig bygning i gården, hvorved gården mistede en del af sine rekreative kvaliteter (fig. 25). I henhold til dette projekt er der 54 værelser af første klasse og 50 af 2. klasse, altså flere store lejligheder

end små. Forbindelsesgangene, udformet som åbne loggiaer, til festsalen fra hovedbygningen deler gården og dermed stiftelsen i to adskilte dele, hvorved forskellen på de to stiftelser havde været endnu mere markant, end den blev i den endelige bygning. Når man ser Storcks planer i sammenhæng, må man konkludere, at han først havde forestillet sig, at bygningen skulle åbne sig til søerne, med kun en lav fløj som

Fig. 24. H.B. Storck: Stueplan af projekt D. Tusch, vandsfarve på kalkerpapir; 44,5 x 52,2 cm. Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekttegninger.

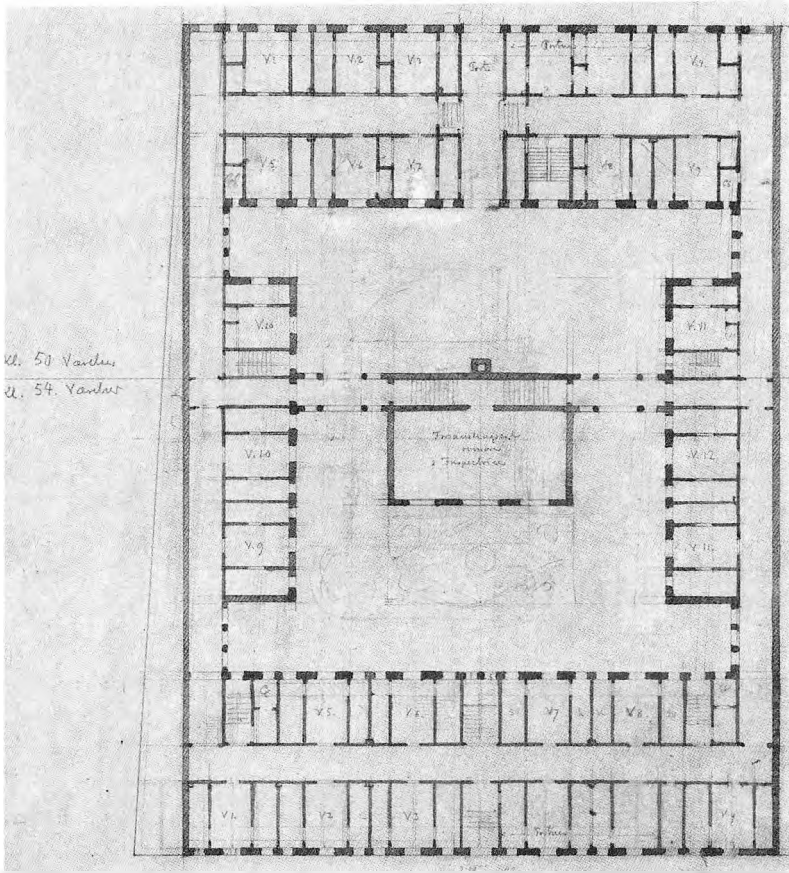

Fig. 25. H.B. Storck: Stueplan af projekt med festsalen opført i gården. Tusch, rød blæk, 46,3 x 60,3 cm. Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger:

afskærmning. Han har måttet bøje sig for kravet om et optimalt antal lejligheder og føre Dossieringsfløjen op i fuld højde. Storck synes heller ikke i starten at have reflekteret nøje over forskellen på de to værelsestypers udstyr og størrelse. I de første forslag er lejlighedstyperne faktisk identiske, blot er den ene type større end den anden, og han har heller ikke reflekteret så meget over lejlighedstypernes beliggenhed, idet han først deler stiftelserne i en akse nord-syd. I den endeligt opførte bygning må man sige at „klasse-delingen“ er yderst konsekvent, forskellen på lejlighedstyper og deres størrelse markant, og placering-

gen af de små lejligheder i den mørke Ryesgadefløj må forekomme nutiden slående! Imidlertid var bygningens udstyr set med datidens øjne særdeles luksuriøs. Det var ikke mange bygninger i København, der på daværende tidspunkt havde vandklosetter. I De Soldenfeldtske Stiftelser var der fire på hver etage. Borgmesterens ambitioner med hensyn til De Soldenfeldtske Stiftelser giver sig også udslag i, at der blev indrettet tre badeværelser i kælderetagen. I den anledning foreligger der en meget morsom tinglyst deklARATION fra 1895:

Deklaration

Københavns Magistrats som Bestyrelse for den Soldenfeldtske Stiftelse, beliggende paa Grunden Matr. No. 1581 og 1991 i Udenbys Klædebo Kvarter, erklærer herved at de i Kjælderen værende 3 Rum, hvori er opsat Dampovne og Badekar, kun maa benyttes til Baderum for Stiftelsens Beboere, samt at Tilladelse til Rummenes Opvarmning i Overtrædelsestilfælde skal være forbudt[---]

H.N. Hansen⁷

Man var altså ikke indstillet på, at beboernes slægtninge og venner skulle benytte de luksuriøse installationer.

Mange af de gamle tjenestepiger i De Soldenfeldtske Stiftelser, kunne formentlig for første gang i deres liv opleve noget, der lignede et privatliv, og sammenlignet med de forhold, som de kom fra, har en lejlighed i stiftelsen været yderst attraktiv, selv om den var lille og lå i skyggesiden! I den forbindelse kan det også nævnes, at H.N. Hansen underskrev en anden deklARATION, der understregede at lejlighederne kun måtte bebos af én højst to personer, og at *køkkenet ikke måtte benyttes til boligophold om natten*.⁸ Man har åbenbart været klar over, at tanken om at benytte køkkenet som soveværelse ikke lå beboerinderne så forfærdelig fjern.

Men et var stiftelsernes planløsning noget andet stiftelsesbygningens fremtoning. I 1884 havde Storck ved opførelsen af Abel Cathrines Stiftelse som den første af 1800-tallets arkitekter hentet sin inspiration i

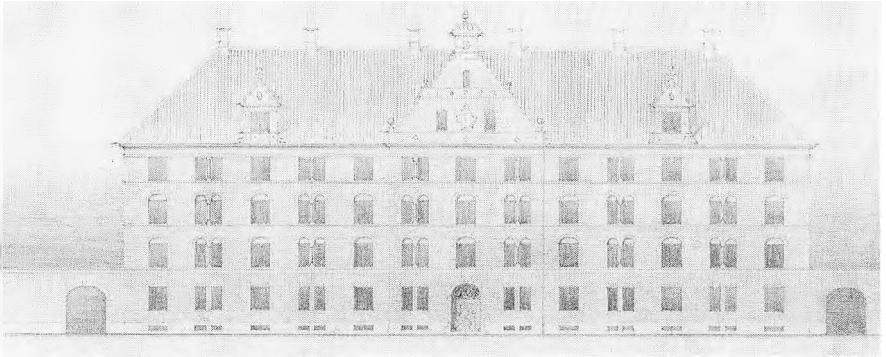

Fig. 26. H.B. Størck: Opstalt af en Soldenfeldts Stiftelse i nordisk renæssancestil. Blyant, 41 x 32,3 cm. Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

den danske barok-arkitektur. De forslag han har til Soldenfeldts Stiftelse, har han hentet inspiration til i den nordeuropæiske renæssance (fig. 26 og fig. 22) samt den italienske renæssance fra florentinsk-romersk paladsarkitektur. Ser man på samtidens øvrige omsorgsstiftelser i Danmark, vil man se, at de er højst forskellige i deres fremtoning. H.C. Stillings Frederik d. 7 stiftelse fra 1873-75 er stærkt inspireret af Meldahls blindeinstitut på Strandboulevarden, der blev opført som en venetiansk fantasi med en dominerende gavlbuer. Naboen til De Soldenfeldtske Stiftelser, Vilh. Friedrichsens Nørre Hospital fra 1883-85, er opført i en sen schinkeltradition, der på det tidspunkt, det blev opført, egentlig var passé. Thorvald Bingesbølls „Bombebøsse“ på Christianshavn er ganske upretentøs og svarer ved sin nøjsomhed mere til forestillingen om en veldædig stiftelse end Storcks fornemme bygning. Generelt kan man sige, at der ikke var nogen tradition for, hvorledes en stiftelse burde fremstå. Man kan heller ikke spore nogen indflydelse fra udenlandske hospitals- og stiftelsesbygninger. De mange stiftelser, der blev opført i København i 1800-tallet er højst forskellige i deres fremtoning og indretning.

Når Storck og borgmesteren har haft den nordiske renæssancestil, populært kaldet „Rosenborgstilen“, i tankerne, kan det hænge sammen med ønsket om at associere bygningen med de fornemme adelige jomfruklostre Vallø og Vemmetofte, der var indrettet i renæssanceslotte⁹. Der kan ikke herske tvivl om, at borgmesteren har ønsket at De Sol-

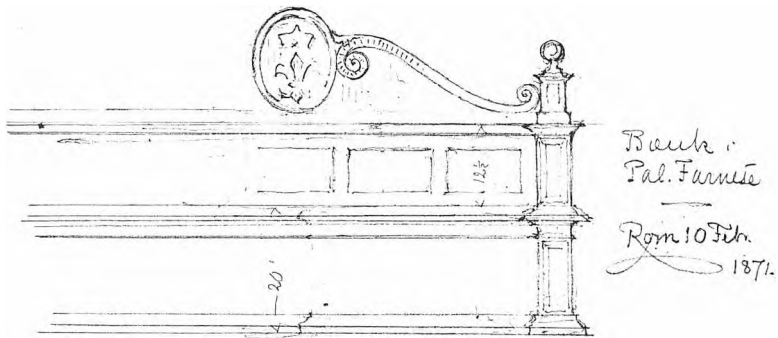

Fig. 27. H.B. Stovck: Bænk i Palazzo Farnese. Tuschtegning i skitsebog fra 1871, 8,5 x 15 cm. Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

denfeldtske Stiftelser skulle have et omdømme som en herskabelig og respekteret stiftelse.

Den omhu, der herskede ved opførelsen af bygningen, gav sig også udslag i bygningens interiørs, inventar og anlægget af gårdhaven. Festsalen, der ikke blev anbragt centralt i bygningen, men i den vestre fløj i en forskudt kælder og stueplan, fik en talerstol på nordvæggen, der i høj grad har karakter af prædikestol. I panelet bagved er en muslingeskal, hvis halvbue næsten danner en glorie omkring talerens (præstens) hoved. Muslingeskallen er båret af kannelerede pilastre med dorisk kapitæl. På den modsatte kortvæg er en lille balkon. I frisen skriftstedet, der relaterer sig til de malerier, Frans Schwartz malede med motivet de kloge og de dårlige jomfruer. Festsalen har karakter af kapel, lidt tankevækkende, eftersom der faktisk stod i brødrenes Soldenfeldts testamente, at stiftelserne skulle være åbne for kvinder af alle trossamfund.

I centralgården anlagdes et cirkulært springvand, omgivet af en rund græsplæne og en rund gang med grus. Man diskuterede, hvorvidt gangen skulle være med asfalt eller grus og valgte gruset^o. Desværre har asfalten senere erobret såvel grusgang som græsplæner! Det runde springvand er praktisk taget identisk med det, der var i Abel Cathrines Stiftelses gård. I den runde gang stod seks bænke. Disse bænke er nu stort set forsvundne, men der står et eksemplar i porten. I sidegårdene var der oprindeligt anlagt små haver, der nu har måttet vige for asfalt og parkeringspladser. I muren ud til Dosseringen var der buede åbninger,

hvortil Storck i 1899 tegnede nogle fornemme smedejernsgitre. Fællesstuerne fik et møblement i malet træ tegnet af Storck, og i portrummet i Dosseringensfløjen blev opsat bænke, som Storck har kopieret fra Palazzo Farnese i Rom (fig. 27 og 28). De bænke, Storck kopierede havde farnesevåbenet på et skjold i ryglænet, i den københavnske version blev det til et S i spejlmonogram for de to brødre Soldenfeldt. Der foreligger en tegning til en lampet, der formentlig har været tiltænkt gangene. Sådanne lampetter er ikke at finde på stiftelsen i dag, men det er muligt, at de har været der og er blevet udskiftet, da bygningen fik indlagt elektrisk lys. Lampetten er på dominerende måde forsynet med Københavns byvåben. På facaden mod Dosseringen er Københavns byvåben også yderst dominerende. Borgmester H.N. Hansen har tilsyneladende fortolket testamentets ordlyd med, at stiftelserne skulle bebos af københavnske kvinder således, at man godt kunne anbringe byvåbenet så tilpas iøjenfaldende, at man fik indtryk af, at stiftelserne også var et resultat af bystyrets veldædighed!

Den 15. juli 1892 foreligger det første svar fra Bygningskommissionen på ansøgningen til Soldenfeldts Stiftelse, og Storck og borgmesteren må ændre en hel del detaljer, hvilket man nu var forberedt på".

Fig. 28. H.B. Storck: Træbæk i Den soldenfeldtske Stiftelse. Foto: Jørgen Watz.

Byggesagen som sådan slutter i 1895 med de førnævnte deklARATIONER. Imidlertid manglede der endnu en del detaljer. Carl Aarsleffs medaljoner kom først op i 1895, og Storck leverede først tegninger til gitrene til de buede åbninger mellem de små sidegårde og Dosseringen i 1899.

Storck var ikke altid en lige nem bygmester. Han var temmelig kompromisløs og hævdede altid arkitektens ret som kunstner i en byggesag. Det medførte i flere tilfælde konfrontationer med bygherren. Storck havde i årenes løb også haft sine konfrontationer med H.N. Hansen, men der herskede tilsyneladende alligevel en form for gensidig respekt mellem de to, selv om sprogbrugen en gang i mellem var temmelig skarp¹¹. Storck ansatte til opførelsen af De Soldenfeldtske Stiftelser den unge arkitekt Julius Smith som konduktør. Julius Smith deltog i øvrigt også i andre af Storcks byggearbejder. I 1899 kom denne konduktør ud for en ubehagelig loyalitetskonflikt. I et brev til Storck fortæller han følgende: I maj måned fik Julius Smith besøg af stiftelsens inspektør, cand. theol. H.P. Hansen. Han spurgte, om Smith ville være Stiftelsens bygningskyndige rådgiver. Hertil svarede Smith, at det ville han da gerne, for han gik ud fra, at man havde spurgt professor Storck, og denne havde sagt nej. Det havde man imidlertid ikke. Nogle dage efter går Smith ind på Stiftelsen og hilser på forstanderinden Louise Fenger, der også finder kandidatens spørgsmål besynderligt. Den følgende lørdag henvender Frk. Fenger sig til Smith og fortæller, at kandidaten var anmodet om at spørge professor Storck, om han ville tilse evt. reparationsarbejder, og hertil svarede Storck, ifølge referatet, at der hverken behøvedes ham eller Julius Smith til at tilse reparationsarbejder, det kunne snedker Holm gøre. Frk. Fenger havde da fået i kommission at spørge Julius Smith igen. Julius Smith svarede nej, for 'Professoren' var ikke spurgt på rette måde, for af Storcks svar fremgik det, at han ikke var uvillig til at være rådgiver, *når han mente, der var grund til det*. Julius Smith undskylder, at han ikke straks gik til Storck, da kandidaten havde henvendt sig, men han havde troet, at alt gik i sin gænge, når kandidaten henvendte sig til Storck¹². Meget tyder på, at kandidat Hansen meget gerne havde set Storcks hæl, hvad grundene end har været!

Storck vedblev at være tilsynsførende arkitekt for De Soldenfeldtske Stiftelser næsten til sin død i 1922. Imidlertid blev han frataget det egentlige ansvar i 1921, da han var 82 år gammel. Borgmester Ernst Kaper forsøgte at være diplomatisk, men det lykkedes ikke ganske. I

oktober måned aflagde en af kommunens arkitekter Niels Christian Christensen¹⁴, Storck et besøg. Han fortalte Storck, at han havde overtaget tilsynsarbejdet med De Soldenfeldtske Stiftelser, idet man mente at Storck var for gammel! Storck skrev til kontorchef Nielsen i Magistraten og besværede sig først over en beskyldning for at have udarbejdet et overslag til indretning af sygestuer på Stiftelsen, uden at han var blevet bedt om det og så havde forlangt honorar derfor. Storck havde faktisk et brev fra borgmester Ernst Kaper, hvor denne beder om et overslag og endelig over arkitekt Christensens besøg:

„Sluttelig skal jeg med hensyn til det Besøg som Architect Christensen efter Magistratens Anmodning aflagde hos mig i Mandags bemærke, at der vel næppe kan være Tvivl om, at det ville have været heldigere, om Magistraten forinden havde underrettet mig om hans Komme og Mening dermed; jeg er nu uforstaaende i den Henseende – ogsaa efter mit Besøg hos Kontorchefen. Architecten talte en Del om jeg var gammel; dette kan jeg selvfølgelig ikke benægte, men at jeg af den Grund havde forsømt noget med Hensyn til Tilsynet forekom det mig, at Magistraten maatte paavise inden den forlangte Forandringer deri.“

Ernst Kaper svarede den 8. november:

„I Anledning af Hr. Etatsraadens Skrivelse af 10. forrige Maaned, hvori De forespørger om Grunden til, at Arkitekt Christensen er anmodet om at foretage et Eftersyn paa Soldenfeldts Stiftelse, skal Magistraten meddele, at man anser den Stilling, De hidtil har indtaget, for et Dem som den smukke Bygnings Arkitekt rimeligt Æreshverv, til hvilket er knyttet et yderst beskedent Honorar, men at man mener, at det praktiske Hensyn bør varetages af Arkitekt Christensen.

Magistraten vilde sætte meget Pris paa, om Hr. Etatsraaden vedblivende vilde føle sig stærkt knyttet til Stiftelsen, at De fremdeles vil staa som Bygningens Tilsynsførende, hvem Magistraten i særlige Forhold kunde raadføre sig med.“¹⁵

Storck har næppe været særlig lykkelig for den skrivelse. Man kan i dag undre sig over, at han i sin bedagede alder stadig krævede sin ret som bygningens arkitekt, men det var dengang betydelig mere almindeligt,

at folk beholdt deres stillinger længe efter den normale pensionsalder. Man var ikke altid tvunget til at gå af. Det er et umuligt forlangende, at man skal kunne vurdere sin arbejdsevne realistisk, når man er over 80. Storck kunne ikke, og selv om hans breve ikke lader tvivl om hans åndsfriskhed, kan man næppe bebrejde kommunen, at den fandt, at en tilsynsførende arkitekt på 82 ikke var særlig hensigtsmæssig. Men man kan bebrejde kommunen den ualmindelig kluntede måde, man forsøgte at skaffe sig af med den bedagede arkitekt på, og Ernst Kapers udglattende brev har næppe formildet den ærekære gamle herre.

Storck har ved sit byggeri skabt sig mange fine monumenter i København. De Soldenfeldtske Stiftelser er et af de fornemste, liggende så skønt ud til Søerne. Som den modne arkitekt han var, har han kunnet jonglere og lege med sine motiver på næsten postmodernistisk facon. Her i jubilæumsåret kunne man ønske, at man pudsede gårdfacaderne hvide igen, så de røde murstik, murstenspilastrene og murstensrosetterne stod mere markant, end de nu gør det på den kedelige grå cementpuds. Man kunne også ønske sig, at man anlagde den oprindelige gårdhave i stedet for den nuværende, asfalterede gård. Endelig kunne man ønske sig, at de store kastanjetræer blev udskiftet med mindre, dels af hensyn til beboerne, dels af hensyn til de mange, der så bedre ville kunne se og værdsætte en af byens arkitektoniske perler.

Noter

Denne artikel er skrevet på grundlag af materiale, der er samlet ind til en monografi om H.B. Storck, hvis udarbejdelse er finansieret af Statens humanistiske Forskningsråd.

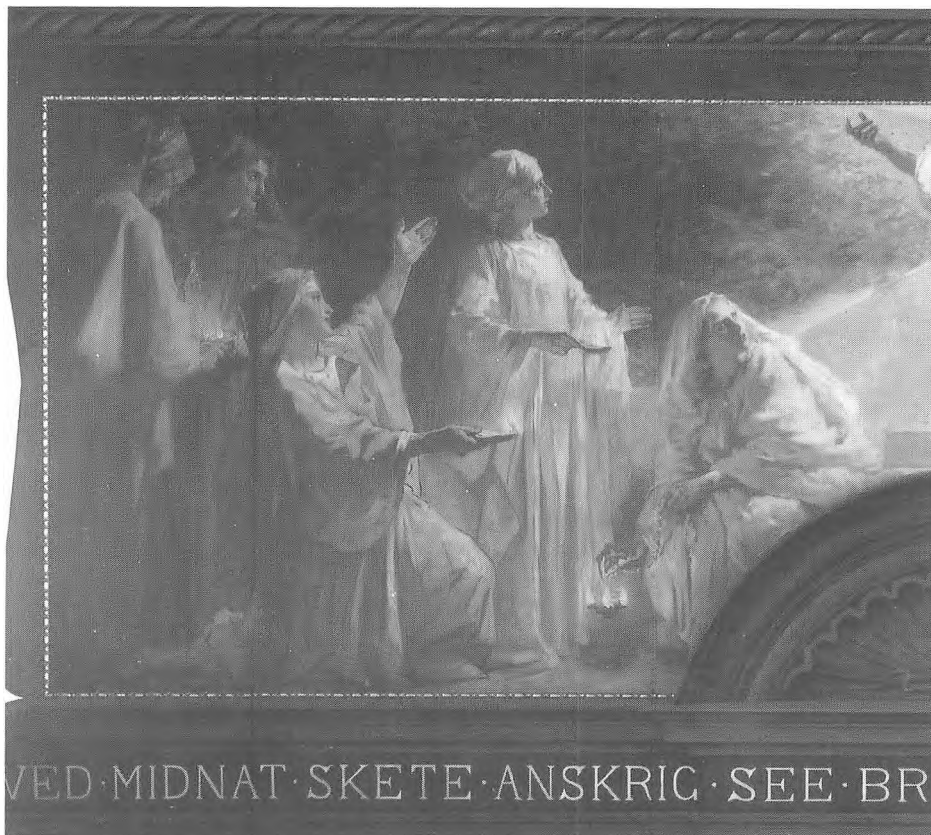
- 1 R.A., H.B. Storcks Privatarkiv 6399/3, brev fra H.N. Hansen 11/3 1891.
- 2 Se Kjeld Meyer, s. 112.
- 3 Om Carl Aarsleffs arbejde med medaljonerne se Karin Kryger: *Dyderne på Soldenfeldts Stiftelse, Det iconografiske blik, festsskrift Ulla Haastrup, 1993.*
- 4 Soldenfeldtsgade blev aldrig anlagt og kommunen solgte grundstykket.
- 5 Denne plan må være fra maj 1892 idet H.N. Hansen skriver til Storck, at Rådmand A. Bærentzen „mener vedvarende, at det var ønskeligt med de andre større Lejligheder om i saa mange som muligt Værelserne under kunde være [med] Dagligstue i Midten med Køkken til den ene Side og Soverum til den anden Side“. R.A., Privatarkiver 6399/3 brev fra H.N. Hansen 2. maj 1892. Om kaptajn A.C.R. Bærentzen se Karen Glente, s. 143.

- 6 Det må dog bemærkes, som tidligere nævnt, at A-stiftelsen havde små lejligheder i østfløjen.
- 7 Kbh. Kommunes Byggesagarkiv, matr. 2306
- 8 *ibid.*
- 9 I 1891-92 fremstod disse i den skikkelse, de havde fået ved T.H. Zeltner's ombygning i 1863. Valløes renæssancegavle blev først rekonstrueret efter branden i 1894.
- 10 Storck henviser til en ingeniørudtalelse, der siger, at asfalt er bedst langs murene, og at grus vil stå bedst til plænerne. R.A., Privatarkiver 6399/3. Koncept fra Storck til H.N. Hansen 22. maj 1894.
- 11 Københavns Kommunes Byggesagsarkiv, matr. 2306; R.A. 6399/3 brev fra H.N. Hansen til Storck den 9. marts 1892.
- 12 Storck forvarede f.eks. Carl Aarsleff's rettigheder som kunstner med hensyn til medaljonerne i en særdeles skarp ordveksling med H.N. Hansen, hvor ingen af de to herrer benyttede sig af et særlig høvisk sprogbrug. Se Karin Kryger: Carl Aarsleff og Dyderne på Soldenfeldts Stiftelse, *Det iconografiske blik, festsskrift til Ulla Haastруп*, 1993.
- 13 R.A. Privatarkiver, H.B. Storck, 6399/3. Brev fra Julius Smith til Storck 13. juni 1899.
- 14 Arkitekten omtales kun som „Architekt Christensen“ i korrespondancen, men det forekommer mest sandsynligt, at her er tale om N.C. Christensen. Senere blev Thomas Havning tilsynsførende arkitekt.
- 15 Begge breve i R.A., H.B. Storcks Privatarkiv, 6399/3. Sager ved. Københavns Magistrat. Storcks koncept er dateret 10. november, men her må være tale om en fejl-datering, da brevet er en forudsætning for Ernst Kapers svar.

Orla Pedersen Schwartz og jomfruerne

Hun døde af alderdomssvækkelse i 1920, 92 år gammel, frk. Oline Sofie Thuesen, og da havde hun boet på Soldenfeldts Stiftelse siden dens oprettelse.' Blandt hendes få ejendele var et selvportræt af Frans Schwartz, en ugift, excentrisk og velhavende maler, som boede i et sært atelierhus på Bjerregaardsvej i Valby.' Her havde hun været en værdsat husbestyrerinde 1886-1893. Hun var dørvogtersken med flammesværdet, der skulle lyve Schwartz ude, når han arbejdede, men for barnlige

Noter,
side 77

sjæle blev hun – „Tuda“ – også eventyrets ækle heks, ældet som hun var.³

Frk. Thuesen kunne være sikker på at blive optaget i stiftelsen, for Schwartz havde anbefalet hende, og bygherren, Københavns Kommune, personificeret i borgmester H.N. Hansen, stod i taknemmelighedsgæld til ham. For han havde udført vægudsmykningen i stiftelsens festsal og havde endda selv bekostet den. Denne sal ligger i vestfløjen og består af en øvre og en nedre halvdel, i henholdsvis stue- og kælderplan. Som adskillelse løber et bånd hele vejen rundt, og det bærer et redigeret bibelcitater fra Matt. 25,1-13, nemlig essensen af Jesu lignelse

Fig. 29. Frans Schwartz: *De kloge og de dårlige jomfruer*. Olie på lærred, 188,5 x 587 cm. Signeret F.Schwartz 1894. Foto: Kunstakademiets Bibliotek, Billedsamlingen.

om de ti jomfruer, som er draget brudgommen imøde. De fem kloge jomfruer har taget ekstra olie med, så de er beredt, da forløberen bebuder hans komme. Men de fem dårlige, dvs. dumme, jomfruer er faldet i søvn, og deres lamper er slukket, så de ikke kommer med til brylluppet. Brudgommen er den genkommende Kristus, brudepigerne menigheden og brylluppet dommens dag, hvor der skelnes mellem frelste og fortabte sjæle. Netop denne lignelse er motiv for det store maleri, som dækker den øverste del af salens nordlige ende, og som er påfaldende alene ved dets mål – figurerne er faktisk i legemsstørrelse! Det er en virkelig dekoration, fordi billedet udfylder pladsen over vægpanelet, inklusive den fronton med ibskal (dvs. en stiliseret muslingeskal), som oven over talerstolen dækker en del af billedfladen. De fire øvrige billeder er malet direkte på væggen, nemlig i kvadraterne mellem vinduerne, og de knytter sig til hovedbilledet med en motivisk udvikling. De viser unge og ældre kvinder, der laver blomster- og bladguirlander som til et bryllup.

Hovedbilledet *De kloge og de dårlige jomfruer* (fig. 29) er tredelt – med de fem kloge til venstre og de fem dårlige til højre, mens midterfeltet – over frontonen – er optaget af en trappe med englen svævende ned over. Bag ham bryder solen, som egentlig er Kristus, gennem nattens skyer og kaster lys over billedets venstre del. Her hersker ro og harmoni: de smukt klædte kvinder i behagelige attituder og med deres tændte olielamper taler dæmpet og forventningsfulde. Lyset rammer især den hvidklædte, stående kvinde, men også den siddende jomfru, hvis dragt fremtræder næsten mintgrøn. De tre kvinder yderst til venstre bærer blå dragter. Da de hører råbet fra brudgommens forløber, går der en bølgende bevægelse gennem gruppen.

Over billedets højre side hviler mørke, da de dårlige jomfruers lamper er gået ud. Der hersker uro og virvar, idet gruppen spreder sig i alle retninger fra midterfiguren, som stirrer ud mod tilskuerne, fortvivlet. Én af jomfruerne bøjer sig modløst ned, bortvendt fra oprinet. De tre øvrige stirrer, ikke mod englen, men mod de kloge jomfruer, med fjendtlige miner. Deres dragter er blå, i mørket blågrå, men den stående kvinde – yderst til højre – bærer en grågrøn dragt og gulligt tørklæde.

Billedets lille formaning er talt ud af stifternes ånd; motivets bibelske værdighed peger på arkitekten H.B. Storck som idémand; resten

skyldes Schwartz, inklusive tableauets sydlandske højtidelighed. I 1891 havde Frans Schwartz rejst i Italien, med længere ophold i Firenze og Rom. Han var inviteret af sin moderlige veninde Vilhelmine (kaldet Ville) Heise (1838-1912), der var enke efter komponisten P.A. Heise og hovedrig ejendomsbesidder, mæcen og velgører. Hun ejede herregården Rydebäck i Skåne, hvor hun om sommeren samlede en lille skare – gerne lidt miskendte – kunstnere og intellektuelle. Bl.a. Schwartz; og hun skrev mindst en gang om ugen for at lokke ham ud af hulen på Bjerregaardsvej!

Hans rejsedagbog giver i stikord navne og steder, som kunne være inspirationskilder.⁴ Det er kunstnere som Andrea del Sarto, Fra Angelico, Fra Bartolommeo og Michelangelo. Og steder med totaludsmykninger som klostrene San Marco og Santa Maria Novella eller Det sixtinske Kapel. Under opholdet i Pisa den 10. oktober står der bl.a. „Caf-feer. Aarsleff ...“ Det betyder muligvis, at han har mødt billedhuggeren Carl Aarsleff, som kan have omtalt Soldenfeldts Stiftelse, hvortil han forberedte en facadedekoration med medaljoner.⁵

Schwartz har sikkert haft kontakt med Storck, før han fremlægger sit projekt for borgmester Hansen, og med en anonym sponsor i baghånden er han uden for al konkurrence. Denne velgører er aldrig afsløret, men når man ved, hvor mange af sine kunstværker Schwartz senere selv finansierede, bliver spørgsmålet uinteressant – ligesom i datiden. For Storck som for Schwartz var rummet naturligt et ‘kapel’, et sted for andagt, men selv om maleriets budskab er et ‘memento mori’, har sikkert borgmesteren med god grund afvist betegnelsen. Den tidligste omtale af Schwartz’ projekt er Ville Heises, idet hun allerede fra midten af 1892 føler, han svigter hende for jomfruerne! Når hun kender hans tilbøjelighed for „Capeller og kloge Jomfruer“, må benævnelsen, som hun fastholder, skyldes ham selv. Det nærmeste, hun kommer en tilståelse, er, når hun fortæller, at alle på Rydebäck længes efter ham. Når man ved, at Schwartz yndede meget unge kvindelige modeller, forstår man det tvetydige i fru Heises tilføjelse: „Men De har maaskee travlt med Deres Jomfru?“⁶

Ville Heise er ikke blot jaloux på jomfruerne, men også på borgmesteren, som får lov at se den kultegning, andre ikke må se:

„– bare jeg vidste hvordan den seer ud, det plager mig at jeg ikke kan

tænke mig den? Kom Trappen med? og foer Englen ned af den? og hvad mere?“

På en tidlig løs skitse⁸ ses billedet tydeligt tredelt, idet trappen med balustrader afsluttes med søjler, som jomfruerne støtter sig mod. Men den knælende og den fortvivlede jomfru er på plads, ligesom den svævende engel. Antagelig noget senere er en olieskitse⁹, som viser den endelige udformning, men blot spejlvendt.

Frans Schwartz var en omhyggelig, ja perfektionistisk arbejdende kunstner, som lavede skitser til alle detaljer – forstørrede dem op, spejlvendte og drejede sine motiver i det uendelige, så friskheden undertiden led under det. Der kendes en mængde udkast og skitser, i kul, blyant og olie.¹⁰ Skulle man male en figur, tegnede man den først efter nøgen model, lavede så draperistudier, som så blev hængt på modellen. Således kender vi en nøgenstudie af den højt knælende jomfru.¹¹ Schwartz lavede også serier af studier i samme målestoksforhold, bl.a. portrætter af jomfruerne i 2:3 (fig. 32-33).¹²

Så længe skabelsesprocessen stod på, viste han ikke gerne resultatet frem, ikke engang til den kære Ville Heise, som ellers tiggede om lov, og som endda stod i nærmest telepatisk forbindelse med kunstneren:

„Jeg gik med Astrid [Tidemann] i Haven, i de lange Gange, da det pludselig gav et Sæt i mig og jeg sagde: mon Billedet nu ikke er færdigt! hun lo af denne sælsomme pludselige Tanke, men da Deres Brev kom igaar regnede hun ud at vi netop gik i Haven den Dag Kl. 2¼ (svensk Tid)...“¹³

Om det er den kultegning, som Schwartz sender borgmester Hansen¹⁴, og som denne synes at have annekteret¹⁵, eller der er tale om den olie-studie, som fru Heise først får at se et halvt år senere – i sommeren 1893 –¹⁶, er ikke klart.

Storck har endnu ikke snedkertegningerne færdige,¹⁷ så det store billedes mål er ikke fastlagt. Det bliver de antagelig i efterårets løb, og i oktober kan Ville Heise forestille sig den store ramme,¹⁸ men muligvis blev billedet lavere end forudset. I alt fald ender Schwartz' „Kamp med Englen“¹⁹ med, at han amputerer dens knæ, for at den kan svæve frit, skønt presset under den tunge ramme!²⁰

Fig. 30. J.V. Duurloo: Frans Schwartz i atelieret, hvilende på den grønne sofa, gliedermann på en stol, klædt ud som englen i Kristus i Getsemane, altertavle til Nørre Sundby Kirke, malet 1898. Foto: Frans Schwartz' Legat, Frans Schwartz' Arkiv.

Endnu ved nytårstid arbejder han med englen, idet han beskriver sit atelier således: „ ... tilhøre de store Jomfruer tilvenstre de smaa Jomfruer og i Midten den store Kasse hvorpaa Leddedukken ligger med Engledrapperi ...“⁴¹ Alt blev taget efter model; gliedermann var det nærmeste, man kom en engel! (fig. 30) Og vingerne var måske de svanevinger, Schwartz allerede anskaffede i april 1892.⁴² De 'store jomfruer' må være det store maleri, for de 'små jomfruer' er skitsen, således som det fremgår af Ville Heises mange breve og hendes glæde ved netop dette billede, hvor hun har fundet sin yndling – den liggende – blandt de dårlige jomfruer!⁴³ A.P. Weis, som er kontorchef i kultusministeriet, Schwartz' ungdomsven og fru Heises juridiske konsulent, vurderer billedet til 1000 kr.; hun køber det og lader det ophænge i sit ny børnesanatorium ved Snekkersten.⁴⁴

Desværre kender vi ikke fru Heises skitse, men den kan afvige fra det endelige maleri. Studier af enkeltfigurer eller portrætter har neutrale eller ensartede ansigtsudtryk, hvor maleriet har udpræget markante og

Fig. 31. Charles Le Brun: Tegninger af Håb, Modløshed, Kærlighed. – Tavle XIV i hans: Conference upon Expression, General and Particular. London 1701.

differentierede træk. Forskellen kan ikke blot tilskrives afveksling eller mangfoldighed; den er så påfaldende, at den må være betydningsbærende! Da Schwartz er intellektuel, akademisk dannet kunstner, er det naturligt netop at undersøge hans forudsætninger.

Det klassisk-akademiske maleri opbyggede sit følelsesudtryk gennem teatraliske figurer. I denne 'anvendte anatomi' fokuserede man på hovedets holdning, ansigtets udtryk og mimik, kroppens stilling og hændernes udtryk.³⁵ Klassikerne var forbillederne, og den franske maler Charles Le Brun sammensatte en toneangivende katalog over, hvad man kaldte 'l'expression des passions' – følelsernes udtryk. Han opstillede rækker med venlige ansigtsudtryk som *ro*, *glæde*, *beundring* og *benrykkelse* (fig. 31) eller med forvrængede træk som *had*, *vrede*, *skræk* og *rædsel* (fig. 34). Projektet var tænkt teoretisk, men fik større pædagogisk virkning; sammenhængen er billedlig, ikke psykologisk.³⁶

Desværre kender vi ikke længere de fotografier af modellerne, som fandtes i Schwartz' dødsbo.³⁷ Antagelig har han taget fotografiet i brug netop for at fastfryse de flygtige følelsesudtryk. Vi finder ikke Le Brun repræsenteret i Schwartz' bogsamling³⁸, næppe heller nævnt i hans korrespondance. Der foreligger endelig den mulighed, at Le Brun har været så integreret i figurmalerens uddannelse, at denne ikke har kendt ham af navn. Jeg vil referere hovedpunkterne af de påfaldende overensstemmelser mellem hans teori og Schwartz' praksis.

Fig. 32. Frans Schwartz: Forstudie til *bøved af en af de gode jomfruer, Kærligheden*. Olie, 28 x 22. Dødsboauktionskatalog 12. november 1917, nr. 38. Foto: Kunstakademiets Bibliotek, Billedsamlingen.

Midt i gruppen af kloge jomfruer ser vi en højt knælende kvinde med kroppen bagudlænet og armene løftede. Øjnene er vidtåbne vendt mod lyset, munden åben i let ekstatiske jubel; hun er *Henrykkelse*. Over for hende sidder ydmygt på nederste trappetrin en anden lyst klædt jomfru – skråsikkert med ryggen mod lyset. Ved forløberens råb vender

hun sit blide ansigt i samme øjeblik, som hun griber sin lampe. Den har tre flammer – symboliserende treenigheden, så hun er *Troen*. Mellem dem står en rank, lys kvinde – som højden i en ligebenet trekant – med hovedet let løftet, så hun ser direkte mod englen. Ansigtet er rent og åbent, åndfuldt; hun er helt opfyldt af ét: *Kærligheden*, den rene (fig. 32).

I baggrunden yderst til venstre står to jomfruer optaget af deres lampe og olieflaske. Deres udtryk er heller ikke påfaldende, for også deres bevægelse er indvendig. Den ene drejer ansigtet til siden og mod lyset med et udtryk mellem forundring og glæde; hun er *Håbet* (fig. 33). Halvt med ryggen til os og med ydmygt bøjet hoved står den yderste af jomfruerne. Hendes mund og øjne er lukket, for hendes *Ærefrygt* gælder det hinsidige.

Blandt de dårlige jomfruer er de to yderst til venstre intenst opmærksomme på, hvad der foregår på livets solside. Den forreste ligger med fremstrakt arm og en åbent bønfaldende hånd. Kroppen snor sig uroligt, hendes ansigt har ildfulde øjne og en sensuel mund, hvor tungespidsen anes. Det er *Begær*. Over hende og lænet mod trappens brystning ligger den anden pige, med den tomme lampe i venstre hånd, mens hun med højre gør en opgivende bevægelse. Hendes øjenbryn løftes lige over næsen, øjnene funkler uroligt, munden er åben, mest i mundvigene. Hele kroppen udtrykker skælven; hun er *Frygt*.

Kvindernes klæder er i uorden; dragterne fremstår generelt som blålige i mørket. Et par af jomfruerne har endog utildækket hår – højst upassende! Således gruppens midtpunkt – en knælende kvinde, som river sig i håret, mens øjnene ruller i hendes hoved, som er drejet bort fra optrinet. Hun er *Fortvivlelse*.

Ved hendes side står en jomfru, som stirrer med rynkede bryn og med sammenbidt mine mod de kloge. Hun er opfyldt af *Foragt og Had*. Neden for hende og med ryggen til de øvrige sidder en kvinde med hovedet bøjet ned og til siden, så ansigtet næsten er skjult. Hun udtrykker *Sorg og Modløshed*.

Det må være i slutningen af 1893, Schwartz får sit gennembrud, hvad angår billedets endelige form. Det afgørende skift må være foregået i, hvad der i forbindelse med Schwartz nærmest må betegnes som en raptus. De kloge og dårlige jomfruer personificerer dyder og laster; dem kendte Schwartz – fra andre og fra sig selv. Hver figur får sit men-

Fig. 33. Frans Schwartz: Skitse til hoved af en af de gode jomfruer; Håbet. Olie på pap. 25,6 x 36,9 cm. Signeret F.Schwartz. Udstillet 1990 i Fyns Kunstmuseum (Katalognr. 314).

neskelige ansigt, ikke mindst lasterne. Ikke tilfældigt, at Ville Heise identificerede sig med en dårlig jomfru, men hvorfor mon Begæret? Til sidst var der to jomfruer, hun kaldte sine venner⁹; hvem den anden var, fortæller hun ikke. Og Schwartz kendte mindst tre af disse laster, i en livslang kamp: hadet, fortvivlelsen og jo – modløsheden!

Marts 1894 synes det store billede færdigt, for Storck fraråder Schwartz at flytte maleriet før om 3-4 uger på grund af de „klimatiske Forhold“ på Soldenfeldt.¹⁰ Det bliver det antagelig, for i april vil fru Heise gerne vide, „hvordan Jomfruerne finder sig i Lyset i Stiftelsen?“ Måske betyder det, at han færdiggør billedet dér for at tilpasse det efter lysforholdene, for i juli spørger hun utålmodigt „Om Soldenfelth endelig engang var færdigt?“¹¹ Da er snedkerarbejdet afsluttet¹², og i august er „det store Billede paa Plads i Stiftelsen“, selv om salen først bliver færdig til september. Schwartz selv „er ganske godt fornøiet med det“, men borgmesteren har ikke set det på plads.¹³

Schwartz er dog ikke færdig med Soldenfeldt! Han er blevet interes-

seret i vægfeltene mellem vinduerne. De to i vestvæggen bærer ventilationsriste, og Storck har antagelig gerne set disse kamoufleret. I sin tegning til vægpanelerne¹⁴ har sikkert han selv skitseret to felter, nemlig med en krans og med nogle plantevækster, men et tredje felt er udfyldt med en tegning af Schwartz. Det er nogle ubestemmelige liljevækster, som slynger sig om risten. En helt tilsvarende akvarel findes i Schwartz' arkiv, sammen med andre tegninger og akvareller i netop samme størrelse som feltet på Storcks tegning.¹⁵ Schwartz' akvareller bærer nålemærker i hjørnerne, og feltet i Storcks tegning er nærmest perforeret. De to herrer har leget påklædningsdukker!

Disse akvareller viser alle planteornamentikmønstre eller ubestemmelige plantedekorationer, det være sig med 'roser', 'liljer' eller 'tidslær'. Skulle liljer og tidslær symbolisere henholdsvis de dydige og de lastefulde jomfruer? Det bliver imidlertid idéen med mindekransen, der viser sig frugtbar. I østvæggens felter ville man som pendants til risterne i vestvæggen anbringe mindetavler over Soldenfeldterne. Schwartz laver en serie skitser, som viser idéens udvikling.¹⁶ To små piger står under en æresbaldakin og støtter en krans på en sarkofag, hvis gavl er tavlen. På den tilsvarende skitse til vestvæggen står de og retter på baldakinen. Denne bliver til guirlander, og pigerne til jomfruer eller ældre kvinder.

Ved stiftelsens indvielse 14. oktober 1894 er arbejdet i salen ikke afsluttet, men borgmester Hansen kan meddele, at Schwartz vil skænke „nogle Billeder fremstillende Kvinder, der pryde Festsalen til Brudgommens Komme“.¹⁷ Men da maleteknikken skulle være 'al secco', dvs. olie på tør puds, måtte væggene være gennemtørre. Ventetiden brugte Schwartz til at forberede det ny i opgaven: at male gamle kvinder. Således havde han fået taget et fotografi af gamle frk. Thuesen, før hun i september gik på pension. Rigtignok syntes Ville Heise, hun lignede grevinde Danner, og at han hellere skulle male sin gamle tante Marianne Schwartz, som han skulle møde i Assens om sommeren.¹⁸ Han fulgte hendes råd, men i virkeligheden færdiggjorde han blot et ti år tidligere påbegyndt portræt. Ved siden af denne foryngede udgave lavede han sikkert nogle ny skitser.

I august tog Storck ham med på råd om vægfarverne i salen.¹⁹ Der må være tale om træværket, som synes at være blevet mørkbejdset og lake-ret – nemlig mørkt for ikke at stjæle lyset fra billederne. Om efteråret

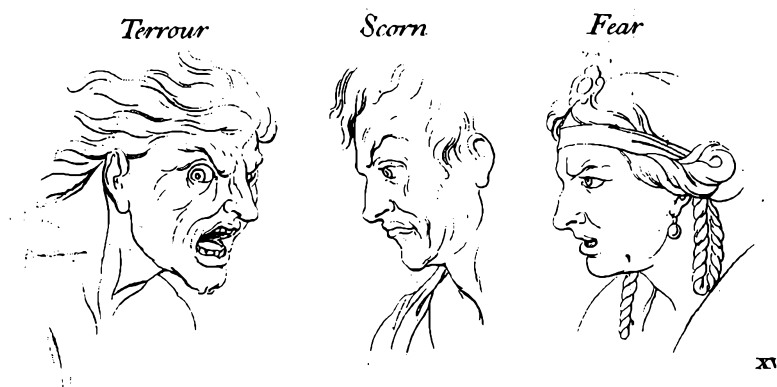

Fig. 34. Charles Le Brun: Tegninger af Rædsel, Foragt, Frygt. Tavle XVI i hans: Conference upon Expression, General and Particular. London 1701.

lider Schwartz af bylder, og om vinteren er hans ansigt og højre hånd voldsomt plaget af en slags eksem. Han ligner – som han selv siger – „forvitret Marmor-Antik (fra Blomstringsperioden)“⁴⁰; måske har der været tale om en forgiftning. En rekreatjonsrejse i forsommeren 1895 til Tyrols bjergområder synes at have hjulpet.⁴¹

I juli 1895 er Schwartz i gang med forberedelserne til vægmalerierne. Stiftelsen indkøber „Tømmer til Stillads“, og dens malermester afvasker væggene og afskraber salpeter, giver dem tre gange oliefarve ved dupning og reparerer efter ændring af varmerørenes placering. Maleren forgylder også vestvæggens riste samt maler østvæggens og forgylder de partier af dem, som ikke dækkes af blomstervaser.⁴² I begyndelsen af september har Storck – efter vanskelige forhandlinger med borgmester Hansen – fået godkendt bibelinskriftionen og vil vide, om bogstaverne skal males, før Schwartz tager fat.⁴³

Antagelig i slutningen af september begynder Schwartz – og da med blomsterdekorationerne. Frk. Fenger bekoster „afskaarne Blomster 5 Kr. 50 Øre“, og Schwartz beklager sig til sin gamle elev Johanne Weis, at han ikke kan sætte hende i gang med „fjorten Alen Guirlande foruden fire store Bouketter og 94 Alen svære grønne Guirlander ...“⁴⁴ Disse guirlander løber over salens tre vægge, og Schwartz var ikke blomstermaler! Men han finder det storartet at male på mur, og arbej-

Fig. 35. Frans Schwartz: Vægmaleri, venstre side af salens vestvæg. 188,5 x 188,5 cm. Sigeret FS 95. Foto: Kunstakademiets Bibliotek, Billedsamlingen.

det med de fire „Solden-Felter“ er antagelig skredet rask frem, som han fortæller Ville Heise i en invitation:

„Jeg kiler paa af alle Kræfter derude baade Dag og Aften, da jeg maler den mørke Væg ved Lys. Jeg ville gjerne naa igjennem med det vigtigste til Jul ...“⁴⁵

Man skal nok ikke i vægmalerierne vente af se hovedbilledets dyd/lasttema videreført; det ville splitte opmærksomheden. Der er i egentligste forstand tale om dekorative intentioner – parallelisering, symmetri, variation og modstilling. Fælles for billederne er en stående og en sid-

Fig. 36: Frans Schwartz: Vægmaleri, højre side af salens vestvæg. 188,5 x 188,5 cm. Signeret FS 95. Foto: Kunstakademiets Bibliotek, Billedsamlingen.

dende kvinde, en rist, en stang med ophængt bladguirlande samt blomster.

I vestvæggens vægmaleri til venstre (fig. 35) sidder en midaldrende kvinde i brun dragt og binder på en guirlande, mens en ung kvinde i blågrøn dragt med rosa tørklæde står og sætter en blomst i guirlanden. På nabobilledet (fig. 36) står der en kvinde med ryggen til og retter på guirlanden. Hendes dragt er mørk rød, og hun bærer hvidt tørklæde ligesom den siddende modne kvinde, hvis dragt er lys grå. Hun er i færd med at binde en blomsterkrans.

Østvæggens kvinder er placeret på samme måde, men med væsentlige ændringer. På første billede (fig. 37) ser vi den gamle, siddende

Fig. 37. Frans Schwartz: Vægmaleri, venstre side af salens østvæg. 188,5 x 188,5 cm. Signeret FS 95. Foto: Kunstakademiets Bibliotek, Billedsamlingen.

kvinde i rødbrun dragt i gang med at samle kviste fra en kurv. Den ligeledes gamle, stående kvinde bærer en lys grøn dragt. Hun stikker – ikke en blomst – men en kvist ind i guirlanden. Begge har hvide tørklæder. Den gamle dame på det sidste billede (fig. 38) har lys dragt og tørklæde med blålilla skær. Hun sidder og famler med et bundt kviste og bliver vejledt af den unge myndige kvinde, som står med en tom bakke. Hendes dragt er naturfarvet, holdt stramt sammen med et reb, og hendes tørklæde er stribet. Hendes klædning signalerer nonne eller hospitalsøster. De tre gamle kvinder er vel stiftelsens damer, og den unge en ansat. Vestvæggenes unge og yngre kvinder er pårørende og andre hjælpende hænder udefra.

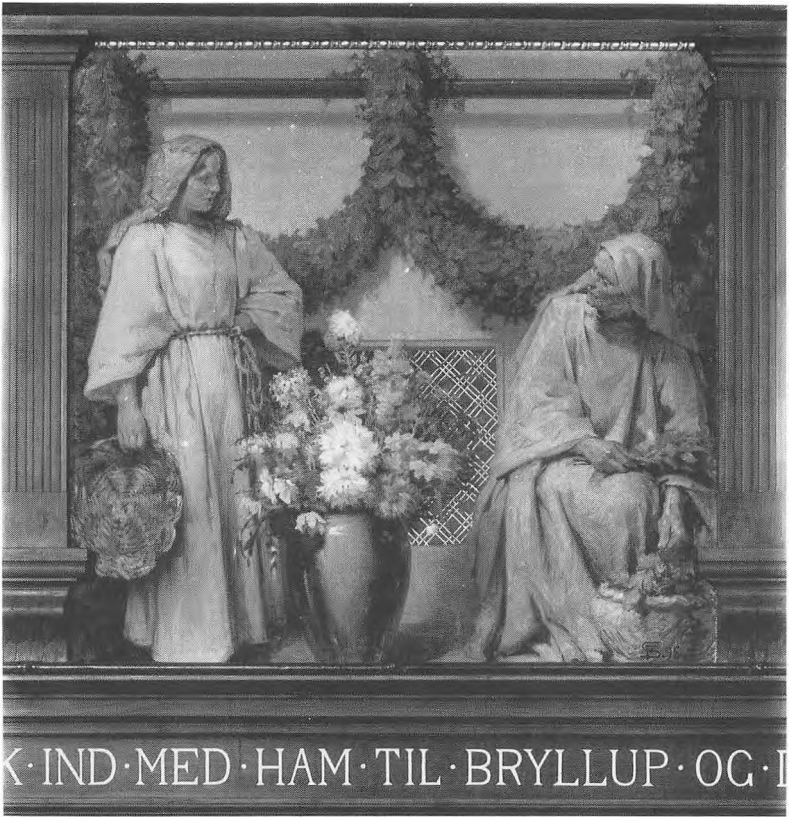

Fig. 38. Frans Schwartz: Vægsmaleri, højre side af salens østvæg. 188,5 x 188,5 cm. Signeret FS 95. Foto: Kunstakademiets Bibliotek, Billedsamlingen.

Personerne på første billede (fig. 35) lader sig identificere, takket være Schwartz' egenhændige påskrift på raderingerne opus 42 og 43.⁴⁶ Det er „Karen“ (Jensen) og „Oline Jensen“, henholdsvis hans ny husholderske og hans tjenestepige. Om man i den siddende gamle kvinde (fig. 37) tør ane træk af gamle Marianne Schwartz, er muligt, ja sandsynligt, hvis man ser skitserne i raderingerne opus 165 og 166. Men om vi i en af de to andre gamle kvinder skal søge frk. Thuesen – hun være nu personificeret som enten heks eller grevinde –, lader sig ikke afgøre.

Om billederne var færdige til julen, vides ikke, men de er alle fire signeret 1895. Og fredag den 21. februar 1896 kl. 10 mødes Schwartz med borgmester Hansen og frk. Fenger i salen, og vi må tro, „Conferents-

raaden“ har godkendt malerierne.⁴⁷ I alt fald tiltræder han på bestyrelsens vegne den takkeadresse, som Louise Fenger foranstalter om sommeren, medunderskrevet af alle beboerinderne i de to stiftelser med sirlig eller ubehjælpelig hånd (fig. 49).⁴⁸ Hun havde serveret te og passieret ham, og det har sikkert ikke behaget arbejdsremitten Schwartz, selv om de endte som „rigtig gode Venner, ikke sandt?“:

„Jeg tænker tit med Glæde paa hvad De sagde til mig den Dag jeg var ude med Brevet fra os alle sammen: De havde „kun gode og venlige Minder fra Soldenfeldts Stiftelse“.“⁴⁹

Så begyndte *De kloge og de dårlige jomfruers* stille efterliv, måske lidt anstødt, da *Julestjernen* 1904 afbilder dem.⁵⁰ Men 1907 skulle blive det år, de for alvor kom i vælten, nemlig på den 15. Guildhall-udstilling i London fra 9. april til 13. juli. Der var svære praktiske problemer med billedet, idet der måtte laves ny ramme, bygges transportkasse, som akkurat kunne fragtes med statsbanerne.⁵¹ Det er utvivlsomt gode venner i udstillingskomitéen – Laurits Tuxen, V. Jastrau eller ikke mindst A.P. Weis, „Ministry of Culture“ (!) -, der har gjort opmærksom på *The Parable of the ten Virgins* i „The Church of the Hospital for Aged Women at Copenhagen“, som kataloget siger.⁵² Kapellet spøger stadig!

Udstillingens tilrettelægger A.G. Temple synes at have set maleriet, som han giver denne anbefaling:

„... if that work could be obtained it would be *very effective* and be of unquestionable significance in the collection. There is a fine dignity & beautiful feeling about it which would be distinctly attractive to the English people.“⁵³

Udstillingen blev set af 104.962 personer⁵⁴; så mange *danskere* får aldrig dette billede at se!

Muligheden for at blive hvermandseje fik jomfruerne desværre elers, da Stenders Kunstforlag udbød dem i fototypi.⁵⁵ Måske havde man opkøbt Hendriksens reproduktion fra *Julestjernen*, forsøgt at bortretouchere frontonen og erstatte den med et par skæve trappetrin og den siddende jomfrues klæder. Resultatet er så dilettantisk, at Schwartz umuligt kan have godkendt det.

En senere noget overfladisk betragtning kalder *De kloge og de dårlige jomfruer* for Schwartz' hovedværk, men tillige „teatralsk og billig i sine Virkninger“. Det hedder også, at han havde tilegnet sig „en fransk Manér, som dog kun var af udvortes Art.“⁵⁶ Med det teatralske hentydes vel til den særlige figurfremstilling, som jeg i det foregående har sat i forbindelse med Le Brun, hvor maskerne havde tjent en *allegorisk* tolkning. Men for Schwartz måtte disse idéer være forældede. Han havde med sine jævnaldrende gjort oprør mod kunstinstitutionen, mod kunstakademiets gammeldags undervisning og mod det enevældige og autoritære akademi. Han var blandt initiativtagerne til oprettelsen af Kunstnernes Studieskole, hvor han selv lærte den franske manér af vennerne Krøyer og Tuxen, der havde studeret i Paris. Det har især givet sig udslag i hans farvebehandling, således som den her dristigt kommer til udtryk i fx. dragterne, men ikke i formen. Forbillederne var de franske salonkunstnere, ikke impressionisterne, hvis formsprog Schwartz anså for dårligt håndværk.

Om sine aktuelle bestræbelser – netop under arbejdet på Soldenfeldts Stiftelse – skriver Schwartz til kollegaen og ungdomsvennen Valdemar Irminger:

„I det Hele tiltrækkes jeg mere og mere af det nye i den moderne Kunst og er overbevist om, at der ud af de famlende, halv sindssvage eller forcerede Forsøg alligevel arbejder sig en ny Kunst frem, som vil være af det gode, men der skal en ordentlig Gjennemrensning af Tankerne til ...“⁵⁷

Schwartz ville udrense klichéen af Le Bruns allegorier ved at indføre sine realistisk-psykologiske figurstudier. Også kunsten måtte ajourføres i lyset af det moderne gennembrud, således som det skete i videnskab, kultur og politik. Frans Schwartz havde på tæt hold fulgt tidens åndsliv; et nøgleord var *idékritik*: gennemrensning af tankerne. I det lys var det, han mente nok selv at praktisere den ny kunst, nemlig at *skildre det moderne gennem det bedste i den klassiske kunst*. Alligevel oplevede han, at andre gik deres egne veje: hans jævnaldrende blev *skagensmalere*, hans elever blev *fynboer*, og til sidst vendte de yngste sig mod dem alle! Om Schwartz endte i en blindgyde, så er *De gode og de*

dårlige jomfruer dog et hovedværk i denne periode, der var en brydningstid – som enhver nutid er.

Det moderne liv i konflikter og modgang kendte Schwartz, selv om en familieformue gjorde ham økonomisk uafhængig. Den gav ham frihed til at påtage sig opgaver, der ellers ikke var blevet løst. Som totaludsmykningen af salen i Soldenfeldts Stiftelse! Den er det første af en række religiøse værker fra hans manddomsperiode, hovedsageligt altertavler, hvoraf nogle – som Nørresundby og Frue Kirke, Aalborg – hører blandt hans hovedværker.

Et kunstværks tilblivelse er skæringspunktet mellem en epoke og en individualitet. Schwartz havde meget på hjertet med dette værk. Han skriver således til fætteren Ellis Wolff efter at have fortalt, at det store billede er på plads:

„Det glædeligste ved Soldenfeldtske Stiftelse er for mig imidlertid nu, at Frøken Thuesen er blevet optagen deri. Hun er ogsaa selv uhyre glad derover og hende kunde man da ogsaa med god Samvittighed anbefale“.

Og lidt senere tilføjer han så underfundigt:

„Ligemeget! efter at jeg har faaet Partiet istand mellem Frk. Thuesen og gamle Soldenfeldt er der Fred i min Sjæl ...“⁵⁸

Når frk. Thuesen fik besøg af frk. Fenger, talte de sikkert om Schwartz og beundrede hans selvportræt. I alt fald testamenterede hun det til forstanderinden. Men frk. Fenger mente, billedet skulle blive i familien og forærede det i 1920 til Ellis Wolff.⁵⁹ Tre år før havde hun også henvendt sig til ham – nemlig for at fortælle, at frk. Thuesen var for svag til at kunne overvære Frans Schwartz' bisættelse. Frk. Fenger bevidnede atter alle beboerindernes taknemmelighedsgæld til Schwartz og tilføjede så på egne vegne:

„... jeg fandt altid at han var en Mand af en ualmindelig fin og ædel Natur, som det var mig en Glæde at mødes med og som jeg vil savne.“⁶⁰

Noter

Kildematerialet er hovedsagelig Frans Schwartz' arkiv, bestående af hans korrespondancer, dagbøger mm. samt malerier, tegninger og raderinger, tilhørende Frans Schwartz' Legat, nedenfor refereret som: FSL, FSarkiv. For at præcisere kilden tilføjes et Wolff-nr., som henviser til afdelingen i en utrykt registrant over arkivet: Hirschsprungs Samling, arkivæske 26, Ellis Wolff: Spredte Optegnelser om Maleren Frans Schwartz' Liv Arbejder m.m. 1926. Frans Schwartz er i noterne forkortet: FS.

- 1 Soldenfeldts Stiftelse, Beboerprotokol.
- 2 Biografiske oplysninger om FS findes i: Orla Pedersen: *Frans Schwartz – maleren og memesket*, Biografisk skitse. Odense 1990. (Udgivet i anledning af udstillingen på Fyns Kunstmuseum, 11. august – 30. september 1990, hvortil hører samme: *Katalog over udstillingen*).
- 3 Ellen Duurloo: *Edens Have*. Kbh. 1944, p. 48-51.
- 4 FSL, FSarkiv, (Wolff XXXIII:2), FS: Rejsedagbog 1891.
- 5 Karin Kryger: Dyderne på Soldenfeldts Stiftelse, *Det ikonografiske blik*, Festskrift til Ulla Haastrup. Kbh. 1993, p. 165-174.
- 6 FSL, FSarkiv, (Wolff VI), Brev 14.6. og 15.11.1892 fra Ville Heise.
- 7 Ibid., Brev 24.6.1892 fra Ville Heise.
- 8 FSL, FSarkiv, (Wolff A:2), FS: De kloge og de dårlige jomfruer. Skitse med balustradetrappe. – Kul, 10,5 x 41,9. – Udstillet i Fyns Kunstmuseum, 1990 (Katalognr. 337).
- 9 Ibid., (Wolff K:17), FS: De gode og de dårlige jomfruer. Udkast. – Olie på papir, 26,4 x 47,5. Sign. FS.
- 10 Fra Schwartz' dødsboauktioner kendes mindst seksten nr., fra samlingerne i FSL lige så mange, og fra auktioner vides der at have været endnu flere.
- 11 FSL, FSarkiv, (Wolff D), FS: Nøgenstudie til en af De gode Jomfruer. – Blyant, 25,6 x 20,5. – Udstillet i Fyns Kunstmuseum, 1990 (Katalognr. 261).
- 12 Fig. 33 er i samme målestoksforhold som nr. 38-42 i: *Fortegnelse over FS' Malerier og Studier* [Dødsboauktionskatalog, 12.11.1917]. Kbh. 1917.
- 13 Op. cit., Brev 2.11.1892 fra Ville Heise.
- 14 FSL, FSarkiv, (Wolff XI:2), Brev 13.3.1894 fra H.N.Hansen.
- 15 Ibid., Brev 16.2.1895 fra H.N. Hansen.
- 16 Op. cit., Breve 17.6., udateret og 13.7.1893 fra Ville Heise.
- 17 FSL, FSarkiv, (Wolff XI:2), Brev 23.6.1893 fra H.B. Storck.
- 18 Op. cit., Brev 31.10.1893 fra Ville Heise.
- 19 Ibid., Brev 3.9.1893 fra Ville Heise.

- 20 FS: Fremstormende Engel, der forkynder Brudgommens Komme. – Olie, 42 x 63. (Dødsboauktionen 12.11.1917, Katalognr. 36). – Solgt på Bruun Rasmussen, Vejle, auktion 18 (14.8.1992); nr. 88o.
- 21 FSL, FSarkiv, (Wolff VI:1), Brev 5.1.1894 til Ville Heise.
- 22 FSL, FSarkiv, (Wolff XX), FS: Regnskabsbøger 1891-93.
- 23 Op. cit., Breve 2.8.1893 og 7.6.1894 fra Ville Heise. – Måske er der tale om et maleri (De kloge og ukloge Jomfruer. Olie, 29 x 95, sign. monogram), solgt på Winkel & Magnussens auktion 165 (26.11.-1.12.1934), katalognr. 176.
- 24 Op. cit., Breve 20.2.1894, udateret [1894] og 16.10.1894 fra Ville Heise.
- 25 Thomas Kirchner: *L'expression des passions*, Ausdruck als Darstellungsproblem in der französischen Kunst und Kunsttheorie des 17. und 18. Jahrhunderts, Mainz 1991.
- 26 Charles Le Brun: *Caracteres des passions*. Paris 1696 og: *Sur l'expression général et particuliere*. Amsterdam 1698. [I den engelske oversættelse: *Conference upon Expression, General and Particular*. London 1701, findes Bernard Picarts og Sébastien Le Clercs stik efter Le Bruns tegninger].
- 27 Ellis Wolff, op.cit., s.[66] (Wolff I:1).
- 28 FS' bogsamling [Dødsboauktion 8.5.1918]. Kbh. 1918.
- 29 Op. cit., Brev 16.10.1894 fra Ville Heise.
- 30 FSL, FSarkiv, (Wolff V), Brev 2.3.1894 til Ellis Wolff.
- 31 Op. cit., Breve 5.4. og 4.7.1894 fra Ville Heise.
- 32 Op. cit., Brev 29.5.1894 fra H.B. Storck.
- 33 Op. cit., Brev 3.8.1894 til Ellis Wolff.
- 34 Mon snedkerte tegningerne (jf. note 17)? Kunstakademiets Bibliotek. Samlingen af arkitekturtegninger, nr. 12748 ar.
- 35 I Wolff-gruppe F findes to udkast, i G:a ti udkast og tegninger, i G:b elleve akvareller.
- 36 Tretten tegninger i Wolff-gruppe F (FSL, FSarkiv).
- 37 H.N. Hansen: [Indvielsestalen], *De Soldenfeldtske Stiftelser*. Kbh. 1895, p. 6-7.
- 38 Op. cit., Brev 12.7.94 fra Ville Heise. – Maleriet udstillet i Fyns Kunstmuseum 1990 (Katalognr. 185).
- 39 Op. cit., Brev 13.8.1894 fra H.B. Storck.
- 40 Rigsarkivet, privatarkiv A.P. Weis nr. 6504, Brev 17.2.1895 fra FS.
- 41 FSL, FSarkiv, (Wolff XXIII:3), FS: Rejsedagbog 1895.
- 42 Op. cit., Brev 23.7.1895 fra FS til Ellis Wolff og brev 17.7.1895 fra Ville Heise til FS. – Københavns Stadsarkiv, Reg. 37, Soldenfeldts Stiftelse, regnskaber 1895, Underkassebilag nr. 89 og bilag nr. 39 og 46.
- 43 Op. cit., Brev 4.9.1895 fra H.B. Storck.
- 44 Op. cit., Reg. 37, Soldenfeldts Stiftelse, regnskaber 1895, Underkassebilag nr. 108 (23.9.1895). – FSL, FSarkiv, (Wolff VII:b), Brev 12.9.1895 til Johanne Weis.
- 45 Op. cit., Udateret brev fra FS til Ville Heise, som svar på hendes brev 30.11.1895.
- 46 FSL, FSarkiv, Samling af raderinger (Egne tryk, prøvetryk og optryk; også nogle af de tryk, som var vist på udstillingen før auktionen 25.-26.9.1917, Charlottenborg, jf. kataloget: Gustav Falck: *Fortegnelse over en fuldstændig Samling af FS' Raderinger*.

- Kbh. 1917, til hvis opusnr. der her refereres).
- 47 Op. cit., Brev 18.2.1896 til Ville Heise.
 - 48 FSL, FSarkiv, (Wolff XI:2), Takkeadresse til FS juni/juli 1896 fra Soldenfeldts Stiftelses beboere samt borgmester H.N. Hansen.
 - 49 Ibid., Brev 16.12.1897 fra Louise Fenger.
 - 50 Ibid., Brev 2.9.1904 fra Vilhelmsen (for H. Hagerup) med klichétryk, udført af F. Henriksen, til *Julestjernen 1904*, Kbh. 1904, p. 28-29.
 - 51 Ibid., Breve 18.2. og 21.2.1907 fra Laurits Tuxen, 27.2.1907 fra V. Jastrau.
 - 52 A.G. Temple: *Catalogue of the Exhibition of Works by Danish Painters / Art Gallery of the Corporation of London*, London 1907, p.17 og 34.
 - 53 Op. cit., Brev 14.2.1907 fra A.G. Temple til udstillingskomitéen, afskrift i brev 21.2.1907 fra Laurits Tuxen: „kunne vi få fat i dette værk, ville det være *meget virkningsfuldt* og være af afgjort betydning i samlingen. Der er en fin værdighed og smuk stemning over det, som ville være klart tillokkende for englændere.“
 - 54 Ibid., Trykt takkeskrivelse 13.7.1907 fra A.G. Temple til FS.
 - 55 *Carl Stenders Kunstforlag [Katalog]*. Kbh. [u.å.], nr. 658.
 - 56 Niels Th. Mortensen: *Religiøs Malerkunst i Danmark*, Kbh. 1944-45, bd. 1, p. 226-227.
 - 57 FSL, FSarkiv, (Wolff VIII), Brev 16.6.1895 til Valdemar Irminger.
 - 58 Se note 33.
 - 59 Rigsarkivet, privatarkiv Ellis Wolff nr. 6529:6, Brev 6.5.1920 fra Louise Fenger til Ellis Wolff. – Selvportrættet blev i 1990 skænket til Fyns Kunstmuseum af Ellis Wolffs barnebarn i forbindelse med Schwartz-udstillingen (Katalog nr. 8).
 - 60 FSL, FSarkiv, (Wolff XI:2), Brev 18.2.1917 fra Louise Fenger til Ellis Wolff.

Fig. 39. Portrætfotografi af Louise Fenger, helfigur. Det kongelige Bibliotek.

Tinne Vammen Forstanderinden

En livshistorisk skitse: Louise Fenger, 1843-1928

Referencer,
de 104
Joter,
de 106

I: På bagsiden af et brev fra præstefru Lovise Augusta Fenger til en nær veninde skrev hendes datter i 1870: „De sagde, da vi skiltes:“skriv til mig, skriv noget om dig selv“- og det forstod jeg nok var venligt ment, at jeg tit har tænkt paa at vilde skrive, men om mig selv er saa uhyre lidt at sige“. Datteren var den 27årige Louise Fenger. I 1894 blev hun udnævnt til den Soldenfeldtske Stiftelses første forstanderinde (fig. 39).

Hvem var hun, denne Louise Fenger?

Hvilke motiver kan hun have haft til at gå ind i en lederstilling, ansat af den københavnske Magistrat, de filantropiske Soldenfeldt-brødre ønskede skulle påtage sig ansvaret for stiftelsens opførelse og administration?

Hvad bragte hun med sig af personlig baggrund og bagage, da hun flyttede ind på Sortedams Dosseringen som forstanderinde og til sit livs sidste adresse og slutstilling?

Og hvilke tanker og følelser, hensigter og handlinger var typiske for denne præstedatter, dette medlem af det københavnske dannelsesborgerskab og den Fengerske patricierslægt, der var rundet af en tysk 1700-talsindvandrer?

Disse enkle spørgsmål er ikke ligetil at besvare. Louise Fengers efterladenskaber i offentlige arkiver og biblioteker er fragmentariske og fåtallige. Meddelelserne fra og om hende er strøet ujævnt henover hendes lange livsforløb. Hendes pen var ikke af den slags, som dag for dag, år efter år fører dagbog for at indfange øjeblikkes indtryk og sindets bevægelser. Hun var historisk og mytologisk interesseret. Det udmøntede sig ikke i personlige erindringer eller memoirer. Er der mere at sige om stiftelsens første forstanderinde end „uhyre lidt“, må historikeren ikke desto mindre bøje sig for begrænsningens nødvendighed, nøjes med at tegne en skitse.

Hendes tingsverden tillader enkelte streger. Gæster, som sidst i 1920'erne blev lukket inden for i den da pensionerede forstanderindes dagligstue, kunne sætte sig til rette i et møblement i mahogni eller nød, i sofaen med puderne og plysbetrækket i den nationale farve rød, eksforstanderinden gerne dyrkede sammen med hvidt. Loftets krystallysekrone ville kaste et skær nedover det ovale bords damaskeslug, servicet og servietterne, skylleskålene og sølvbestikket til 6 eller 12 og de håndslebne glas til rødvin, portvin og likør.

På væggene talrige mindre skildrier og et enkelt landskabsmaleri. To statuetter hørte med til dagligstuens scenario. Af Ørnen, der bortførte det smukkeste af alle mennesker, kongesønnen Ganymedes til Olympen og evig ungdom som Zeus' mundskænk. Og en figur af den visionære bondepige Jeanne d'Arc, der så sig kaldet til at gå i krig for at frelse dynastiet. I levende live anklaget af kleresiet og dømt til kætterbålet, ufarliggjort og rensat post mortem. Siden celebreret som Frankrigs androgyne, fromme nationalsymbol.

At udsmykke hjemmet lagde eksforstanderinden mer vægt på end at dekorere eget ydre. Garderoben var beskeden. Syv brocher og en grundtvigiansk sølje til at placere i højhalsede kjoler eller på den tætte, trivelige krops brystparti. Med lorgnet kunne hun skærpe synet, fikser sine besøgende. Et sølvur i guldkæde målte tidens gang.¹

II: August 1895 lød det i et brev fra Louise Fenger til officersenken Charlotte Wagner, hendes moster:

„Jeg synes det er saa længe siden den Dag jeg tog Afsked med dig i Askov og Du saae saa kjærligt paa mig, idet Du sagde: „Jeg er saa bange for den Soldenfeldt!“ - Det har jeg ofte tænkt paa siden, thi jeg var ogsaa selv bange. Jeg skulde jo forlade noget kjendt og kjært og begynde paa noget Nyt, som jeg jo ikke vidste om jeg kunde magte. Men jeg har jo ofte haft i Sinde at skrive til Dig, at jeg har det saa godt, endnu bedre end ved Vartov, og dertil bidrager meget at jeg troer Marie Budtz passer godt paa min gamle Plads, som jeg med blødende Hjerter forlod. Gid jeg kunde vise Dig mit nuværende yndige Hjem. Det ligner en gammel Borg, især inde i Gaarden hvor der er to store Træer og et Springvand i smukke Græsplæner. Jeg har 3 hyggelige smaa Stuer, Kjøkken og Pige-kammer og mine Værelser vende ud til Dosseringen.

Jeg har just nu siddet og set paa Søen, der ligger blikstille, gjenspejlende de mange Lys som efterhaanden tændes rundt omkring og Maanen der nys kom op. Svanerne ligge her udenfor med deres 6 Unger. I Rabatten ved Huset blomstrer og dufte alleslags Blomster og vi have nu faaet 12 smukke Basreliefs opsatte paa Huset, forestillende de kvindelige Dyder. De ere modellerede af Billedhugger Aarslev og udførte i brændt Ler, passe udmærket til den smukke Bygning og skulde gjerne være os en daglig Paamindelse om ikke at lade dem blive udenfor, men pent byde dem til vore stadige Gjæster. Naar man kommer ind i vor smukke lille Forstue læser man over Døren „Gud lade os her saa bygge og bo at hist vi kan fange den evige Ro“.¹ (fig. 40).

III: Fødestedet lå i et andet natursceneri og i „de helliges land“, Sydvestsjælland. Området var et af brændpunkterne i det tidlige 1800-tals religiøse vækkelse, skabt af lægfolk, der i protest mod den teologiske forkyndelse samlede sig i egne gudelige forsamlinger uden for kirkelige rum. Fremvæksten af en religiøs offentlighed af lægfolk måtte af kirkelige og verdslige autoriteter ses som subversiv og truende. Lægfolkernes røre attackerede præsters åndelige og rituelle autoritet. Statskirkens mænd måtte frygte brud på det institutionelle monopol og den kirkelige enhed: de opløsende risici ved lægfolks selvstændiggørende hensigter.

Tidens irrationelle revolte havde også andre udgangspunkter. Peter Andreas Fenger, Louise Fengers fader, hørte til en generation af præster, som ønskede at tage et opgør med oplysningsrationalismens effekter på teologisk forkyndelse og bibeltolkning. Fenger tilhørte den del af det teologiske og dannelsesborgerlige oprør, som fandt et samlingspunkt og en afgørende inspiration i Nikolai Frederik Severin Grundtvig som en kirke- og menighedslivets reformator, digter og historisk-mytisk ideolog. Fenger blev tidligt Grundtvigs „discipel“ og nære ven. Een af Grundtvigs hovedallierede i de kirkelige forpostfæstninger, i kampen med teologiske trosfæller af anden observans og i opbygningen af en grundtvigiansk subkultur som livssammenhæng og platform for offensiv spredning af „det glade budskab“. Fenger så mer positivt på de gudelige forsamlinger end sin åndelige mentor og på perspektivet i at få lægfolkernes fromme entusiasme ført ind i kirke-

lige kanaler som en revitaliserende energistrøm. Som nytiltrådt præst i Slotsbjergby og Sludstrup 1828 lærte han hurtigt, hvad det ville sige at prædike for halvtomme kirker, indtil han gennem berøringen med vakte lægfolk fik denne penible situation afhjulpet.

Da Louise Fenger 1843 kom til verden i præstegården i Slotsbjergby som datter nr. 5 i en flok på 7, der siden blev til 10, var dette herskabs-hushold med staben af tjenestepiger og karle ikke længere en isoleret enklave i et landsogn. Den vakte almues tilstedeværelse havde sat sine fodspor på stuegulvene. „Visse“, Louise Fengers familiekælenavn, blev sin myndige og temperamentsfulde, til tider tungsindige faders yndlingsdatter. Han kom da også til at indtage en større plads end moderen i hendes mentale landskab. Som voksen anså hun sit faderlige op-hav som en mand, hvis gudhengivenhed var forbilledlig. Var hun sin moder hengiven, eksisterede der ikke desto mindre en mærkbar temperaturforskel i følelserne over for forældrene.

Fru Fenger havde som etatsråds- og godsejerdatter på herregården Falkenstein ved Slagelse i 1830 sagt ja til at skifte sit pigenavn og sin titel som frøken Manthey ud, da hun giftede sig med den P.A. Fenger, som hun i højere grad blev vakt af religiøst end pr. forelskelse. Magtede hun at sætte 10 børn i verden, henhørte hendes vaklende helbred tidligt til Fenger-husholdets vanlige kendsgerning. Måske var der derfor, hun lod ægtemandens ord være lov i familien. Men hun synes nu heller ikke af temperament at være eller ville være den, som gik på tværs af sin noget ældre ægtemand eller var indstillet på at danne hans viljes opvejende modvægt. Som ung og ugift havde hun ligget under for en dominerende moder og en fader, som efter en af hendes Fenger-svogres skøn var tilbøjelig til at tale folk efter munden.

Hverken som yngre eller moden mand brød P.A. Fenger sig om, at hustruer var for fri gemytter eller viste opsætsige træk, som brød med deres religiøse pligt: at være ægtemanden underdanig. De hustryanniske anlæg, som flere i familiens omgangskreds bed mærke i, kan delvis være en bebyrdet mands reaktioner på familieansvarets og den teologiske karrieres pres. Fenger indrømmede selv, der var noget om karakteristikken hustryran. Over for børnene betød det krav om lydigt at stå på spring, som datter at varte ham op. Fengers huslige „enevælde“ fik et ekstra fundament i hans deltagelse i børnenes hjemmeundervisning, bistået af privatlærere og -lærerinder. Var Fenger som vækkelsesprædi-

*Fig. 40. Gården i Soldenfeldts Strifelse, set mod Ryesgade-stojen.
Foto: Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.*

kant en mand med „folkelige“ sympatier, strakte de sig ikke til at sætte eget afkom på almueskolens bænkerader.

Den huslige sfæres pater familias var elsket af sine børn, erindrede Fengers biografiskriver Barfod. Frygt sameksisterede hermed. Den

blev, da Fenger med årene blev mer omgængelig, afløst af ærefrygt. Fru Fenger var bevidst om, hun selv stod stærkere i børnenes følelser. Afkommet holdt ikke af hende pga. angst. Louise Fenger voksede op i et hjem med en psykologisk og social kønsmagtorden, der gjorde kvinders underordning i forhold til mænd til en kristelig dyd og feminin pligt. Moderen blev anset og prist for at være eksponent for den rette kvindelige „Mildhedsmajestæt“: blidhedens og eftergivenhedens, fromhedens og altruismens. For fru Fengers forrevne bedsteveninde, præsten Frederik „Budstikke-Boisens“ kone Eline et levende eksempel på feminine idealer, hun med sin kritiske intelligens og sit disharmoniske forhold til ægtefællen havde store problemer med selv at efterleve.⁴

IV: I 1855 vendte Fenger-familien „de helliges land“ ryggen og holdt sit indtog i det urbane landskab København. Fenger var blevet udnævnt til præst ved Vor Frelsers Kirke på Christianshavn. Han blev ved samme lejlighed en af de første præster af grundtvigiansk observans som fik et sogn i hovedstaden og oven i købet et af de største, mest lukrative. Et længe næret ønske gik i opfyldelse. Fengers afdøde fader havde i sin tid været prædikant ved denne kirke. Patricierslægten havde også sat andre spor i den kirkelige barokbygning. Ligsten i gulvet ved alteret og i en af sidegangene markerede, at selv tilværelsens mest demokratiske lighedstegn, døden, alligevel følges af den stadige skelsættens symboler.

I København blev Louise Fenger sat i privatskole, formentlig Christianshavns Døtreskole, hvor hendes fader var medlem af bestyrelsen. Skolegangen var ikke populær. Hendes problemer med en lærerinde var af den art, som vandrede så længe i familien, at de, da hun fyldte 50, kunne danne basis for en strofe i en fødselsdagssang, som desværre ikke afslører vanskelighedernes årsag. Virkningen var, imidlertid, at hun placeredes for at blive hjemmeundervist i rektorparret Martin og Anna Mathea Hammerichs domicil og her med deres døtre. Skandinavisten Martin Hammerich, som skrev disputats om Ragnarokmyten og dens indflydelse på oldnordisk religion, var chef for den private Borgerdydskole. Flere mænd af Fengerslægten havde her været lærere eller elever. Skolen var lukket territorium for unge piger som elever og kvinder som lærerkræfter. Hjemmet, hvis frue hver morgen startede dagen ved at bede foran en malerisk kopi af Raphaels Ma-

donna, hørte selskabeligt til i den politiske og kulturelle salons kategori. Martin Hammerich havde været medlem af den grundlovgivende rigsforsamling og med sin pen rettet junigrundlovens stilistiske ordlyd til. Ledende mænd fra nationalliberalismens forfront – Carl Christian Hall, Ditlev. G. Monrad og Carl Parmo Ploug – hørte til domicilet selskabsløver med fruer og familier.

Og ligeså Louise Fengers magtfulde onkel, lægen, videnskabsmanden og politikeren Carl Emil Fenger. En mand, hvis skepticisme og nøgternhed ikke gjorde ham til oplagt deltager i storebroderen P.A. Fengers religiøse miljø eller ansporede ham til som endnu to brødre, teologerne Ferdinand og Theodor at blive grundtvigianer. Som nationalliberal finansminister, siden 1875-1883 Københavns finansborgmester, blev den strikte og praktiske C.E. Fenger en respekteret, men omstridt mand. For andre en hero på grund af sin sympati og sit arbejde for at støtte kvinders erhvervsmæssige gennembrud inden for felter, som hidtil havde været lukket land, såsom uddannelsessteder og arbejdspladser ved den kommunale sygepleje og i Magistraten, der kunne tilgodese de selvforsørgelsesbehov, som borgerskabets og mellemlage-nes ugifte familiedøtre i stigende grad blev konfronteret med. Om Louise Fenger har været påvirket af denne onkels kvindeprogressive holdninger, skal være usagt. I efterladte breve hæftede hun sig ved, at han desværre ikke var så religiøs som sin ægtefælle, tanten Ida. Og medlem, som C.E. Fenger, af Dansk Kvindesamfund, den borgerlige kvindeemancipations første organisation, var hverken hun, hendes forældre eller søskende.⁵

V: „Det er så yndigt at følges ad for to som gerne vil sammen være“ var 1855 Grundtvigs poetiske bidrag til Louise Fengers forældres sølvbryllup. I årene 1859 til 1874 giftede hendes brødre og søstre sig. Det tyndede ud om hende og den ældste i søskendeflokken Helene, der var den, fru Fenger følte sig mest knyttet til og, næst efter sin mand, talte bedst med. Helenes og Louise Fengers „skæbne“ blev at være permanent ugifte. Da Helene i 1874, allerede som 42årig, afgik ved døden og den døde krop blev lagt kiste klædtes hun i hvidt pga. sit endnu jomfruelige udseende. Helene var, mente huslægen, „slidt op“. Louise Fenger så søsterens dårlige nerver som livsnedbrydende.⁶

Hvorfor Louise Fenger forblev ugift, som storesøsteren Helene, vi-

des ikke. De indre og ydre grunde kan have været adskillige. Antiægteskabelig var hun ikke, heller ikke mandsfjendtlig i almindelighed. På sine ældre dage betegnede hun sig som skrap i de unge år. Andre så hende som diskussionslysten. Måske ikke det mest tiltrækkende for potentielle partnere af de selvusikres, hypersensibles og konventionelles type eller for mænd, der fulgte i hendes faders og Grundtvigs spor som mer fascinerede af at høre sig selv som talere end som lyttende.

At være i tyverne var i Louise Fengers generation af borgerskabsdøtre det årti af livet, hvor spørgsmålet at være eller ikke være gift blev stillet mest radikalt. Ved søsterens død i 1874 er det ikke usandsynligt, hun har været bevidst om en fremtid som kvindelig „oversidder“. Een af dem, som med en vis nedladdenhed blev betegnet som de „overflødige“. Og een af de mange pligttopfyldende, ugifte familiedøtre, den tids forældre og slægtninge ofte tog næsten for givet var parat til at lade hensyn til barndomsmiljøet gå forud for disse kvinders eventuelt andre interesser. Louise Fenger lader nu til at have været helt indforstået med at overtage Helenes plads som medansvarlig højrehånd ved husførelsen i hjemmet. Så energisk, at hendes mor ligefrem var bange for, hun kunne komme til at overanstrenge sig, selvom der fortsat blev holdt piger i embedsboligen i Overgaden neden Vandet nr. 30.

P.A. Fengers død i 1878 gjorde hendes tilstedeværelse ekstra nødvendig af hensyn til den fysisk svækkede moder. Sammen flyttede de til en østerbrovilla på Kalkbrænderivej. Nødvendigheden var også et økonomisk diktat, selvom hun 1868 var begyndt at tjene egne penge som sanglærerinde ved Enkedronningens Asylskole. Intet foreligger om, at hun forud havde sørget for at blive medlem af de eksaminerede lærerinders endnu fåtallige rækker eller aflagt den prøve, som krævedes for at blive institutbestyrerinde. Ved Asylskolen stod døren imidlertid åben for uuddannede såvel som uddannede. Asylskolen, der var oprettet i 1841 i forlængelse af Dronningens Asyl, et af byens allerførste fra 1829, var et offentligt handlingsrum for kvinder fra hovedstadens grundtvigianske toplag som „virkende Damer“ og lønnede lærerinder. Skolen, der som asylet stod under royal protektion, lå uden for kommunestyrets og skoledirektionens kontrol og havde 1841 fået Grundtvig som sin første direktør. Inderkredsen omkring Grundtvig af familie og venner og deres kvindelige pårørende „satte sig“ ret så effektivt på skolen, hvor eksamen var bandlyst, „det levende ords“ pædagogik stod i cen-

trum og lærerinders kristelige sindelag var et ansættelsens sine qua non. Louise Fenger skal, ifølge sin nevø, have været aktiv ved skolen indtil faderens død i 1878. Andet taler for, hun tidligere gled ud af denne gren af hovedstadsfilantropien, hvor der var tradition for at mænd og kvinder i hendes familie gjorde sig gældende.

Fra et brev til fru Hammerich 1870:

„– Jeg har jo mine Timer at passe og er glad derved, men bunden, saa jeg ikke kan besøge Marie Richardt eller Anna Schrøder (født Wagner) – hvad jeg jo gerne vilde og saa har jeg det imod mine Venner at de alle flytte fra Kjøbenhavn – nei ene er jeg da ikke saalænge jeg har saa godt et Hjem og jeg prøver ogsaa at gjøre det saa fornøieligt baade for mig selv og de Andre som jeg kan.

– Jeg er saaledes ude hver Dag undtagen Fredag men det er jo deilig med det Embede at bringe Sang med sig, og jeg synger mig selv glad med det Samme. Naar jeg skal sige i Korthed, hvad jeg mener om mig selv, som jeg vel ikke helt kan sige, men som jeg dog kan stemme paa, saa er det Oncle Ferdinands Valgsprog „Jeg er tilfreds med mine Kaar og stoler paa mit Fadervor“, thi det er jo ikke Meningens dermed at der slet ikke er Noget der trykkede lidt, eller som man savnede, thi saaledes bliver det vel aldrig i denne Verden – men at man er glad for den Gjerning man er sat til i Livet og har Mod til at leve saalænge Gud vil. Det er helt anderledes, end da jeg græd da De bad mig til Bal hos Dem for 3 Aar siden, da havde jeg ikke meget Mod. Husker De det?“⁷

VI: Heller ikke senere i livet blev Louise Fenger ramt af personlige troskrises. Hendes religiøse forankring farvede hendes selvopfattelse. Som troende var hun ikke i tvivl om, at hendes personlige og andre menneskers „lille“ historie og nationens „store“ ditto nok afhang af egen indsats, men først og fremmest af Guds mening med og styrelse af det skabelsesværk, „små“ og „store“ historier var indfældet i. Hendes Guds-billede var pastelfarvet. Den højeste magt lignede mest en velvillig og alfaderlig patriark, hun optimistisk og tillidsfuldt troede ville ordne alt til det bedste i sin uendelige nåde.

Har hun tilkendt ondskabens banalitet en plads i verden – destruktivens negativitet en kraft i den menneskelige psyke –, affødte det meget få replikker i hendes breve. Louise Fenger var de positive adjekti-

vers flittige bruger. Det kunne ofte give hendes breve en tone, som bevægede sig tæt på kanten til det sentimentalt-idylliserende og virkelighedsharmoniserende, i behersket form. Modsat den beundrede fader, der som troens stridsmand i sine yngre dage borede selvplagerisk og dybt prøvende i egen psyke og selvdefinerede usselhed, målt med den guddommelige skaber som perfektionens målestok, var Louise Fenger i så henseende mere ekstrovert og psykologisk uspørgende på egne vegne. Dog delte hun sin faders opfattelse af, at selvros ikke var af det gode, men at personlig ydmyghed og tilbageholdenhed om egne fortrinligheder var at foretrække, da selvets perfektionering var en uendelig proces. Kristeligt definerede hun sig som en Herrens lydige tjenerinde og værdsatte bl.a. den mangeårige ven, vingrosserereren Johannes Schröder, gift med hendes kusine Anna, højt, som maskulin eksponent for det villige tjenersind og den rette gentlemanstil i hovedstadens grundtvigianske mandlige toplag og religiøse lejr.⁸

VII: „– Louise arbejder ufortrødent for Forsvarssagen, som i mere end een Retning bærer kjønne og gode Frugter og i hvert Fald vækker Folks Opmærksomhed. Socialisterne raser og „Socialdemokraten“, som er et rædsomt Smudsblad leverer den ene Artikel værre end den anden, medens Socialistfruentimmere rejser sig og tilraaber Taleren og forsøger at stoppe hans Mund, –“

rapporterede Elisabeth Fenger til Charlotte Schröder i marts 1883 efter at have overværet et møde i København, der var endt i uro og opstandelse.⁹ Hun var gift med Louise Fengers bror Rasmus, der fungerede som landbrugskonsulent og bestyrer ved de Tietgen-ejede Danske Sukkerfabrikker. Mødet, som endte med rabalder og presseskrivere, var et udslag af den nationale kampagne, Louise Fenger året før havde stillet sig i spidsen for, først hemmeligt, siden offentligt. Men ikke mere offentligt, end at møder som det omtalte blev afholdt som „rene“ kvindesammenkomster i offentligt regi, de mandlige talere og ordensmagts håndhævere undtaget. Kampagnens dybere årsag var politisk: den danske helstats opløsning 1864 efter nederlaget over for Preussen og Østrig. Socialpsykologisk var den både skabt af og med til at vedligeholde den „sårfeber“, som indenlands satte dybe spor i kølvandet på en krig, som stillede krav om politisk selvbesindelse og nati-

onal regeneration ved omstillingen til landets småstatsstatus. Mere umiddelbart udsprang Louise Fengers initiativ som reaktion på nogle tusinde fynske kvinders adresse til Christian IX 1882 med bøn om, at rigsdagen ene og alene samledes for at finde en løsning på forsvarsspørgsmålet.

De langvarige politiske konflikter på tinge og mellem partierne om netop dette tema blev i provisorieårene filtret sammen med kampen mellem det regerende Højre og oppositionen om den reviderede grundlov 1866 og det folketingsparlamentariske princip, som oppositionen så knægtet af Højres regeringsudøvelse. Denne indebar bl.a. øgede bevillinger til militæret uden politisk dækning i rigsdagens andet kammer.

Som så ofte, når Louise Fenger gik ud, var familien involveret. Kampagnen mobiliserede adskillige af hendes kvindelige nærmere og fjernere slægtninge. Også fra Asylskolen var der støtte at hente og hos kvinder i hovedstadens grundtvigianerkredse, bl.a. fru Grundtvig nr. 3. Kusinen Charlotte Schrøder, Askov Højskole, blev hendes og det øvrige forretningsudvalgs bedste kort i Jylland. Det var Louise Fenger meget om at gøre, at højskoleforstanderinden deltog. Hun kendte jo, mente hun, en del „flinke Bondekoner“ og „det maa jo ikke være de „Fine“ eller „Kjøbenhavnerne“ alene, men alle Stænder og Partier skulde forene sig, hvis det var muligt“.

Louise Fenger kom i kampagnens forløb til at erkende, at en sådan samdrægtighed var utopisk. Opbakningen var, rundt om i landet og selve hovedstaden, mindre eklatant, end hun havde håbet på. Selv så hun og hendes allierede på det igangsættende og organiserende plan dette fremstød som hævet over partipolitik, som upolitisk. Men netop spørgsmålet om forsvarspolitikken, dens grundlag og strategier var et sådant stridens emne, at alene politiske naivister kunne opfatte kampagnen som så. Kampagnen bakkede op om de fynske kvinders adresse og opfattelse af, at landets sikkerhed var truet. Gennem indsamling af penge til indkøb af våben ville Louise Fenger, hendes allierede og sympatisører demonstrere kvindelig fædrelandskærlighed ved at give en skærv til det forsvar, de mente ikke befandt sig på et tilstrækkeligt betryggende militært niveau. Nærede Louise Fenger personligt ikke forventninger om, at indsamlingen ville kunne løse de forsvarsmæssige problemer, så hun dog kampagnen som kvindernes moralske mission

og et symbolsk offer på fædrelandets alter, der forhåbentlig kunne appellere til større politisk enighed på tinge. Hun håbede også, at de forsvarsvenlige kvinders bønner ville virke befordrende for „vor retfærdige Sag“. Hendes drøm var et Danmark, som fik nyoptrukket sydgrænsen ned til Ejderen.¹⁰

Kampagnen skabte et nyt begreb: kanonkvinderne i den oppositionelle presse, men det henhørte ikke til det arsenal af ord mandlige forsvarsvenner i „Vort Forsvars“ spalter og ved møder udmøntede om de mobiliserede kvinder. For en mand som grundtvigianeren Vilhelm Birkedal var disse kvinder i besiddelse af egenskaber, der gjorde dem til autentiske „Dannekvinder“. At være født dansk var ikke nok til at fortjene autenticitetens etikette, men netop det sindelag, som kampagnens kvinder demonstrerede. Hvad der faldt i bl.a. Birkedals smag, pirkede til gengæld til socialdemokraters, venstreliberales og den nye fredsbevægelses afsmag som fortalere for pacifisme og forsvarspolitiske strategier, som brød med de promilitære og oprustningsvenlige tendenser i Højre og på Venstres midter- og højrefløj. Uforenelig var kampagnen med radikaleren Viggo Hørups „Hvad skal det nytte“-linje.¹¹

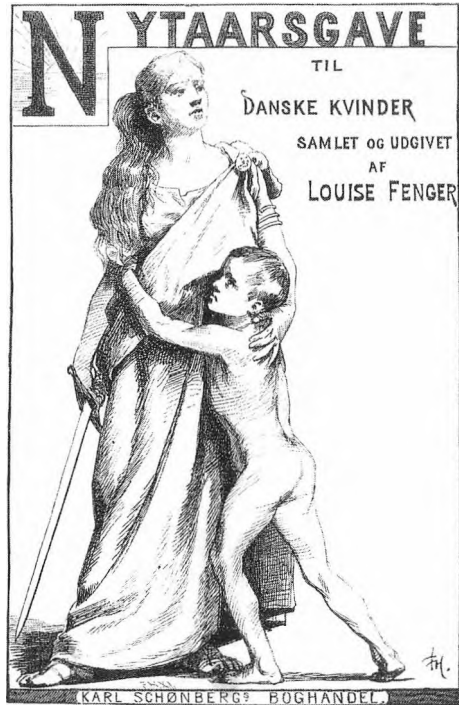
Den blev, trods sin erklæret upolitiske karakter, en aktion, som må ses som et håndslag til Højre-regeringen og de oprustningsivrende mandlige kræfter.

„– hun er en lille spinkel Pige, der i næste måned fylder firti år, men hun er formanden for den kvindelige forsvarsforening, som hun vel nærmest selv har kaldt i live. Hun har aldrig før talt offentligt, og det kostede hende en svær kamp, idet hun besluttede sig til at træde frem for en forsamling af mange hundreder, ja tusinde mennesker, men hun gjorde det så bly og kvindeligt, der var en sådan veltalenhed i det klart ordnede foredrag, en sådan ro i den flammende varme, en sådan jævnhed, stulfærdighed og inderlighed i den glødende fædrelandskærlighed, men frem for alt en sådan gudsfrygt, en sådan klippefast tro på Vorherre, at hun rev alle med sig –“

reklamerede en alderstegen ven af Fenger-familien, den historiske forfatter Frederik Barfod i et entusiastisk brev til den finske politiker og bladredaktør Zacharius Topelius.

Barfod var blandt talerne, Louise Fenger fik med ved de københavn-

Fig. 41. Frants Henningsen:
 Titelblad til: Nytaarsgave til
 danske Kvinder, samlet og ud-
 givet af Louise Fenger.
 Kbh. 1883.

ske agitationsmøder sammen med militærfolk, forsvarsvenlige præster og medlemmer af den mandlige forsvarsbevægelse, hvorfra hun også fik rådgivning og støtte om kampagnens tilrettelæggelse, selvom kvinderne officielt organiserede sig autonomt og ubundet. En egentlig kvindernes forsvarsorganisation kom ikke, som hævdet i brevet, på tale. Men kampagnen dannede derimod en form for forløber for Danske kvinders Forsvarsforening, der så dagens lys i 1907 og i årene op til 1. verdenskrig fastholdt det danske oprustningsbehov. Her var Louise Fenger ikke mer i forfronten. Men hendes nationalisme, antityskhed og forsvarsvenlige attitude forblev intakt.¹⁷

I spurgte ej forsigtigt: „hvad skal det nytte til?“
 I svared „Ja“ oprigtigt, „vi gjerne tjene vil“
 I prøved med det gode at pege paa den Dag
 Da alle Danske enes om Fædrelandets Sag,

lød en af stroferne i Louise Fengers anonyme indledningsdigt i den „Nytaarsgave til Danske Kvinder“, hun udgav i 1883 med Carl Parmo Ploug som konsulent (fig. 41). Frihedsmanden fra det politiske demokratis morgenrøde stivnede på sine gamle dage i konservatisme og satte efter 1870 sit stempel på Højres organisation. Louise Fenger henvendte sig til Ploug med en brevskrivningens dybe nejen. Ville eksredaktøren for de nationalliberales tidligere hoforgan „Fædrelandet“, som hun værdsatte så højt som lektüre sammen med hans digtning og hele hans „ædle mandige Færd“ nu påtage sig at digte til dette agitationsskrift, som var under forberedelse og rådgive om dets indhold? Ploug svarede ja til at være smagsdommer, nej til at være poet. Louise Fenger måtte træde til som poet af reserven. Det var ikke det unge Danmark som leverede bidrag til publikationen. Bidragene pegede bagud. Publikationen talte bl.a. et genoptrykt bidrag om den hedenske gudinde Freya af den grundtvigianske kvindesagsforkæmper Poulina Worm, der i 1870erne havde agiteret for marinens udvidelse. Worm blev bragt i selskab med historikeren Adolf Ditlev Jørgensen, med „Danmarks lærdeste bonde“ Niels Jokum Termansen og skandinavi- sten og bladmanden Carl Rosenberg m.fl. En anden Carl og med Grove til efternavn, gift med Louise Fengers kusine Sofie, og konservativ højskolemand, forholdt sig her til „Den hellige Ild.“

Amalienborg 1885: i spidsen for en damedeputation meddelte Louise Fenger ved en audiens hos kongeparret og med kronprinseparrets tilstedeværelse kampagnens håndgribelige resultat.

Otte højmoderne kanoner fra Krupp-fabrikken, Essen, i Det tyske Kejserrige. Tusinder af københavnere troppede op for at bese våbnene, da de samme år blev udstillet på Tøjhusmuseet.¹³

VIII: Carl Parmo Ploug begik et fejltrin. 1883 forvekslede han Louise Fenger med en kvinde, hvis navn var identisk, som var hun en dobbeltgænger. Louise Fenger replicerede:

„Det har interesseret mig meget at erfare, at der er en Frøken Louise Fenger foruden mig i Verden, og at hun endogsaa staar i Vejviseren. Jeg er, trods mine 40 Aar endnu ikke kommen saa vidt, men boer dejligt hos min gamle Moder, endda jeg ikke boer i Trøstens Bolig.“

Trøstens Bolig fra 1805, oprettet af den barnløse admiral Winterfeldt for hæderværdige enker og ældre tjenestepiger, savnede Louise Fenger enhver betingelse for at blive optaget i som klient, såfremt det havde været aktuelt. I stedet blev Vartov Lemmestiftelse hendes nye bopæl i 1885, året efter hendes moders død og hjemmets opløsning på Kalkbrænderivej. Som asyllærerinde efter 1868 havde hun fungeret inden for en sektor af hovedstadsfilantropien, der var autonom og følgelig udtryk for privat socialpolitik i „ren“ form. Lemmestiftelsen kan betegnes som en halvt privat, halvt offentlig institution, sådan som den var ved hendes tiltrædelse.

Det var på Højre-manden, borgmester Hans Nikolai Hansens opfordring, Louise Fenger tildelte oldfruestillingen. Hansen hørte til de faste søndagskirkegængere i Vartov menighed. Og som øverste chef for Magistratens 1. afdeling, hvorunder stiftelsen hørte, har han næppe været ukendt med kampagnen 1882-1885. Fengerne har under alle omstændigheder ikke været ubeskrevne blade for borgmesteren, da C.E. Fengers borgmesterskab i en længere årrække faldt sammen med hans eget. Louise Fengers bror, Ludvig var som arkitekt ansvarlig for flere nye kommuneskolers og kirkers arkitektoniske tilsnit. Han holdt af samme partifarve som borgmesteren og sad 1885-87 som medlem af Borgerrepræsentationen. Endnu en broder til Louise Fenger knyttede sin karriere til bystyret. Christian Fenger blev efter søsterens tiltrædelse kommunallæge og fik tilsyn med Vartov-lemmerne som en opgave.¹⁴

Fra Magistratens side lader det ikke til, at oldfrueposten havde en bestemt faglig uddannelse som præmis. Opgaven gav et spillerum for udfoldelse af en herskabshusmoderlig præget indsats i nyt regi. Oldfruejobbet indebar, at hun skulle sikre lokalers og lemmers hygiejniske standard, føre opsyn med gangkonerne, dvs. rengøringspersonalet, og føre tilsyn med de gamle. Lemmer og funktionærer fik i forbindelse med ansættelsen besked fra Magistraten om at adlyde de ordrer, oldfruen måtte finde på at ville gennemføre.

Sygdom og institutionsdød var livsforhold, Louise Fenger ikke kunne undgå at blive involveret i. Hendes mangeårige datterposition havde gjort hende velbekendt med hjemmedøden. Hun anså det for trist, om mennesker ikke på deres ældre dage var afklarede med hensyn til tilværelsens jordnære afslutning. Selv betragtede hun døden som en

overgang til livets egentlige højdepunkt: genopstandelsen og gensynet med de allerede hedengangne i det hinsidige og paradisiske. At formidle dette lyssyn på døden som tærskel mellem to kontinuerlige tilstande, betragtede oldfrue Fenger som en vigtig side af sit job.¹⁵

IX: I 1890erne blev hun grebet af tvivl om grundtvigianismen som et holdepunkt og en tiltrækkende bevægelse for den yngre generation. Hun blev naget af, at der selv inden for slægten var tegn på vaklen. Også foruroliget af modsætningerne inden for københavnergrundtvigianernes lejr mellem ny- og gammelgrundtvigianere. Hun var bange for at nygrundtvigianerne ville partipolisere. Nygrundtvigianernes mere dialogåbne indstilling over for socialismen og venstreliberalismen faldt ikke i god jord hos Louise Fenger. I selskab med venner kunne hun næsten kampberedt udtale sig om kulturradikalismens avantgardister, brødrene Georg og Edvard Brandes, der „vilde omkalfatre Samfundet og give Kristendom og Moral et Grundstød“. I socialismen så hun en destruktiv kraft.

Sympati for Indre Mission nærede hun ikke. Missionen ville, mente hun, via kirken gennemføre sociale reformer. Hun må her have haft den københavnske institutionsmission in mente. Og det var ikke kirken og menighedens sag at tiltage sig en rolle i tidens sociale kampe, som hun så på det. Det ville være i strid med Grundtvigs ånd:

„Menigheden har altid og vil fremdeles faa sin store Betydning paa Menneskeslægtens Udvikling, men ikke saaledes at man kan pege derpaa i Øieblikket og ikke paa de politiske og sociale Reformer, thi der vil altid være noget som alle Christne ikke absolut kan være enige om. – Gud bevare os for bitre Kampe indbyrdes.“¹⁶

Hvad storbyen med dens opløsende tendenser havde brug for var en ny „Apostel“ af Askov-høvdingen Ludvig Schrøders type, for i højskolebevægelsens kristeligt-„folkelige“ værdier så hun vaccinen mod de kræfter, hun følte var en sygdom i samfundet.

At grundtvigianismens „folkelige“ appel lå på et overskueligt sted, målt med kontanternes grove alen, kan hun ikke have undgået at se understreget, da hun i de tidlige 1890ere samarbejdede med bl.a. borgmester Hansen om et projekt til Vartov-kompleksets forskønnelse og

i den anledning var med til at organisere en landsindsamling. Målet var at få rejst to statuer, placeret i hver sin ende af Vartov-ejendommens indre gård og til minde om Grundtvig og hans efterfølger som præst C.J. Brandt. Herom var initiativtagerne fra den københavnske inderkreds, bl.a. på spindesiden den pædagogiske imperiebygger Natalie Zahle, og førende højskoleforstandere fra provinsen enige. Indsamlingens resultat var ca. 1770 kroner. Initiativtagernes forventninger om en bredere forståelse blandt danskere af Grundtvigs pondus som digterisk, kirkelig og „folkelig“ åndshøvding og Brandts teologiske vægtklasse måtte smuldre med et sådant udfald. Planen om to statuer måtte skrindlægges. Der var kun pekuniært grundlag for at få malet et posthumt billede af Brandt, udført af Vermehren.

Louise Fenger delte borgmester Hansens opfattelse af, at restløbet burde overdrages til en kreds om Marmorkirken og dens mæcen, Carl Frederik Tietgen, og pengene indgå i den langt større sum, der her var satset på for at få et Grundtvig-monument placeret foran den „katedral“, grundtvigianeren Tietgen havde finansieret i Amalienborg-Bredgadekvarteret. Da Vartov-komplekset i 1932 omsider blev udstyret med en beskeden statue af den knælende Grundtvig i granit, skabt af kunstneren Niels Skovgaard, var Louise Fenger ude af verden.¹⁷

X: Samarbejdet med borgmester Hansen har næppe været i Louise Fengers disfavør. I hvert fald havde han atter en finger med i spillet, da hun skiftede sin oldfruestilling ud med sin nye forstanderindeposition i 1894. Det skete på borgmesterens opfordring. Fra Magistratens I. afdeling blev udtrykt ønske om, at hun også på den Soldenfeldtske Stiftelse ville løse sine opgaver med en lige så heldig hånd. Adresseskiftet rummede mer end en betragtelig bedre lejlighed end den forladte i Vartov-kompleksets kvistetage, højere løn og, viste det sig senere, en pension. Pension havde ikke været indbygget i den tidligere ansættelse. Da hun præsenterede sin nye situation og sit nye miljø over for mosteren Charlotte Wagner i 1895, så hun da også forstanderindeposten som et fremskridt. Hun var glad for klienterne – „de mange rare Mennesker“, og personalet – de „gode skikkelige Medarbejdere“, især sin tjenestepige. Hun var alternativet til det 72-årige lem, rynket som et vinteræble, hun havde haft til sin personlige opvarmning.

„Her bo nu 124 gamle Damer delte i 2 Afdelinger. I den ene er Husholdersker, Syjomfruer, Sygepleiersker og Lærerinder det er Afdeling A. I den anden er det gamle veltjente Piger, 20-30-40 Aars Tjeneste havde de nesten Alle, det er Afdeling B. Alle disse Mennesker have hver sin Lejlighed med Køkken. A. har to Værelser, B et Værelse med Alkove. Desuden har de 100 Kr. om Aaret og 75 Kr. i B. Hele Huset er opvarmet med Damp og efter nyeste Construction, saa vi følte ingen Kulde i Vinter.“¹⁸

1899 gav Louise Fenger sin kusine Charlotte Schrøder ret i, at hun personligt virkelig var et lykkeligt menneske, som levede en „Slags Mønsterliv“. Hvorfor? Forstanderinden var glad for, hun var fri for at ende som mange præstedøtre, der som hæderlige, dygtige lærerinder i de unge år flakkede om for at finde arbejde, senere som ældre hutlede sig igennem på en evig legatjagt, hun for eget vedkommende ville finde ydmygende. Desuden passede det hende at have noget at bestille, om hun ville, og have:

„mange rare Mennesker om mig, som jeg nok med Guds Hjælp kan komme til at være noget for og med den unge Slægt som mine Venner og Kammerater fordi jeg ikke behøver være en Byrde for dem. Det vanskelige ved en Stilling som min er, at den frister til Tryghed; – det er vel ikke for Ingenting, at vi have faaet det smukke Billede at se paa hver Morgen, naar vi holder Morgenbøn af de 5 kloge og de 5 daarlige Jomfruer.“¹⁹

Mere end kunstneren Schwartz' vægmaleri, der visualiserede Mathæus-evangeliets fortælling om at være forberedt eller uforberedt til at kende sin besøgestid og den himmelske brudgoms genkomst, hørte til stiftelses-klienternes daglige religiøse lærestykke. I den første vinter efter tiltrædelsen var vækkelsesprædikantens datter yderst villig til at stå i spidsen for en stiftelsesversion af en gudelig forsamling. For at det første hold beboere kunne lære hinanden at kende havde hun arrangeret småsammenkomster, men:

„– allermest troer jeg det har hjulpet, at vi have været saa lykkelige at faa en Morgensang igang, og det kom ganske naturligt ved at nogle af

Beboerinderne hørte af, at jeg efter Sædvane sang en Morgensang med min Pige her i min egen Stue. De bad om de maatte være med og da der blev for lidt Plads inde hos mig, flyttede vi ned i Salen og der kommer nu de fleste om Morgenen. Det maa dog hjælpe at vi kunne enes om hver Morgen at bede om Guds Velsignelse.“²⁰

Hermed nøjedes forstanderinden ikke. At hun dyrkede „den glade kristendom“ og sin faders historiske rolle som en af dens første teologiske „apostle“, kan klienterne ikke have undgået af blive gjort kraftigt opmærksom på 1899. I anledning af 100 året for faderens fødsel arrangerede hun en mindefest i stiftelsens sal sammen med sin broder, stadsarkitekten, og inviterede i den anledning slægten, familien og faderens tidligere konfirmander indenfor.

At omskabe stiftelsen til et domæne, som var det en kopi af et kristeligt og borgerligt hjem i udvidet format og med sig selv som velvillig, styrende mater familias kom til udtryk i forstanderindens bidrag til indretningen og det sociale liv i et hierarkisk opdelt kvindemiljø. Hun forærede bl.a. stiftelsen sit eget klaver til opstilling i salen, stod for indkøb og udvælgelse af lekture til biblioteket og sørgede for, at koncerter og anden underholdning blev arrangeret.

Stiftelsens ordensreglement af 1894 gav forstanderinde Fenger vide beføjelser med hensyn til at give beboernes daglige tilværelse sit eget præg. Derimod intet regelsæt for, hvad disse kunne gøre for at protestere, hvis de eventuelt ikke trivedes dermed. Louise Fenger var Magistratens repræsentant på stedet og mellemeddet, de ikke kunne komme udenom, hvis de ønskede at henvende sig til denne afdeling af kommunestyret (fig. 42). Louise Fenger kunne beordre nyindflytters beklædning og bohave desinficeret. Hun skulle føre tilsyn med, at den enkelte havde pudset vinduerne og holdt sit hjem i proper stand. I det hele taget føre tilsyn med stiftelsens klienter, der var pligtige til „uvægerligt“ at adlyde eventuelle forstanderindeforskrifter. Ville en beboer være væk mer end en enkelt dag, skulle det meldes til forstanderinden. Gjaldt fraværet en uge eller mer har hun været nødt til at sætte sig ved sit skrivebord og lade sin marmorbrevpresse suge overflødig blæk bort fra sin skriftlige tilladelses overflade.²¹

Enkelte udsagn fra Louise Fenger kunne antyde, at hun ikke har haft det allermest intime kendskab til stiftelsens mange kvinder eller måske

ikke har ønsket at blande sig for meget i deres personlige situation og forhold. Principielt var det hendes opfattelse, at man ikke utidigt skulle blande sig i andre menneskers privatliv. Da den beundrede Askov-høvding Ludvig Schrøder ville skrive om forfatteren Edv. Lembcke, hvis pen så ivrigt var blevet svunget til benefice for den sønderjyske sag, henvendte han sig til hende. En halvsøster til forfatteren var beboer på stiftelsen og kunne eventuelt give Schrøder informationer. Som formidler mellem Schrøder og Emilie Lembcke fandt Louise Fenger 1903 ud af, hvad hun ikke før havde vidst: at denne, som var indflyttet i 1895, viste sig at være meget fattig. Hun sørgede for, der blev lappet på situationen og skaffede hende et legat via henvendelse til den i hovedstadsvelgørenhedens kredse kendte mand Axel Heide, Tietgens afløser på posten som direktør i Privatbanken.

Helt uden mulighed for at være mellem grundtvigianere under stiftelsens tag var Louise Fenger ikke. „Min Søster Hanne, der havde levet sit Liv sammen med Pastor Th. Fenger og Hans Børn, fik sit Hjem paa den Soldenfeldtske Stiftelse i København“, skrev Gylling-teologen Otto Møller i sine erindringer. (Th. Fenger var en af forstanderindens onkler). At præstedøtre kunne komme til at henhøre under de hæderværdige fattiges kategori vidste Louise Fenger fra egen familie. Filantropisk hjælp havde været en af redningsplankerne for søsteren Christine Just, da hun efter blot 7 års ægteskab med en københavnsk grosserer blev alene med et par børn. Hun fik desuden familieassistance ved at flytte ind på Kalkbrænderivej hos sin gamle moder og søsteren for at klare sig. Hun blev en af de „fattige Søstre“, Louise Fenger som oldfrue brugte en del af sin løn på.

Heller ikke som forsvarsvenlig kvinde var forstanderinden isoleret. I skaren af indflyttere i stiftelsens første år var tjenestepigen Johanne Marie Slægter. Hun havde tjent i mange år hos general Wolle, krigsheroen fra 1864, som senere nedkæmpede arbejdere på Fælleden i 1872 i sin egenskab af Kastelletts kommandant og avancerede til formand for byens største filantropiske organisation, Københavns Understøttelsesforening. Et forsøg på at stramme den privatdrevne socialforsorg i hovedstaden op via administrativ effektivisering, centralisering af midler og en skærpet, mere finmasket selektion af klienter, som ikke tilhørte lokalsamfundets B-hold af økonomisk hårdt prøvede og socialt trængende under det kommunale fattigvæsen.

Fig. 42. Julie Laurberg: Portræt af Louise Fenger. Fotografi ca. 1905. Det kongelige Bibliotek.

Som asyllærerinde, oldfrue og forstanderinde arbejdede Louise Fenger med A-holdet, byens „fattigdomsaristokrati“, som stod uden for det kommunale fattigvæsen. Hun var som ansat med til at opretholde og forsvare selektive socialpolitiske strategier, der udelukkede, at fattige kunne regne med hjælp som en generel social rettighed som medborgere, men derimod var nødt til at leve med tildelte ydelser som nådegaver, de fik efter vurderet særlig fortjeneste. Filantropien blev, især med hensyn til forsorg over for børn og kvinder, et terræn, som både fik betydning for embedsborgerlige kvinder som lønnet, og endnu mere som frivillig ulønnet beskæftigelsesområde. Alt efter engagementernes intensitet bidrog begge dele til at give kvinder en bredere horisont end den huslige sfæres. Louise Fengers huslige sfære farvede hendes personlige definition på sin karriere som forstanderinde. Hun tolkede den som tegn på, at Gud havde banet vejen for hende.”

XI: I 1918 demonstrerede Louise Fenger sit filantropisk-kommunale tjenersind og sin personlige myndighed. I februar kom en skrivelse til flere stiftelser under Magistratens 1. afdeling om, at hensynet til gamle og svage beboere ikke tillod, at ro og orden blev forstyrret ved politisk agitation: mundtlige henvendelser eller omdeling af politiske tryksager. Meddelelsens koncept antyder, at der fra kommunal side har været ønske om, at stiftelserne ikke blev berørt af det forestående rigsdagsvalgs røre. Et særligt valg, for det var første gang efter grundlovsrevisionen i 1915 vælgere skulle gå til urnerne og på den lige og almindelige valgrets betingelser. Formelt var grundloven af 1915 det største jordskred i det politiske demokratis hidtidige historie: ingen tidligere ændring af valgrets- og valgbarhedsregler havde lukket så mange mennesker ind. Massedemokratiet stod for døren. Valgrettens udvidelse betød, at kvinder og tyende af begge køn nu for første gang kom med som deltagere, mens de før havde været diskriminerede og udelukkede fra at spille med i spillet om rigsdagens sammensætning ved at stemme eller stille op. Agitationsforbudet er bemærkelsesværdigt af samme grund, især fordi der var tale om et generelt forbud. Det virker overdrevent og formynderisk. Vel boede der gamle og svagelige på den Soldenfeldtske. Men næppe alle kan have været så svækkede, at læsning af omdelte tryksager f.eks. kan have medført alvorlig gene. Og med optagelseskriterium på 50 år for beboere kan alle de mange kvinder ikke ligefrem karakteriseres som gamle.

Flere dage forud for den kommunale meddelelse var hende i hænde, markerede Louise Fenger sig som roens og ordenens linjevogter. Herom indberettede hun til Magistratens 1. afdeling, kort efter hun havde modtaget ordren oppefra. Hun havde bortvist „en yngre Mandsperson“, der havde gjort sin entre i stiftelsen:

„– under Foregivelse af at agitere for „Det nye Højre“. Da al Agitation i politisk, veldædigt og andet Øiemed altid har været forbudt herinde, gav jeg Ordre til at den unge Mand skulde vises ind til mig naar han igen maatte indfinde sig. Det skete samme Aften den 20 ds. Den unge Mand navngav sig som Student Jacoby og erklærede, at han havde Tilladelse fra Borgmester Kaper til at gaa rundt til Damerne. – Jeg forlangte imidlertid at se en skriftlig Tilladelse og forbød ham at færdes herinde til en saadan var vist mig. Jeg indberettede derefter Sagen til

den Tilsyns førende Rector Hansen, der billigede mine Forhold. Senere meddeltes det mig, at den unge Mand havde gjenoptaget sine Besøg og da desuden noget ved hans Optræden havde vakt min Mistanke anmeldte jeg Sagen til Politiet.“

Louise Fenger lod den „falske“ Jacoby fra en politisk gruppering til højre for det nye Konservative Folkeparti arrestere om aftenen den 22. februar og på den dato, hvor hun tidligere på dagen havde modtaget meddelelsen fra højere sted.

Da hun den 26. marts fyldte 75, blev hun i dagens anledning omtalt i Berlingske Tidende. Fødselsdagsartiklen fremhævede bl.a., at hun i snart 25 år havde udført „et stærkt paaskønnet Arbejde, hvorved hendes karakterfaste og forstaaende Personlighed navnlig har været til Støtte for de mange kvindelige Beboere af Stiftelsen“.³

XII: 1921 gik Louise Fenger på pension. Årsagen var tunghørhed. I øvrigt var hun i fysisk vigør. Flytte fra stiftelsen, hun syntes så ud som en borg, gjorde hun ikke, da den sygeplejeuddannede Prebia Nørregaard trådte til som forstanderinde og med en regelret uddannelse i ryggen. Louise Fenger vikarierede for frøken Nørregaard, som fik sværere ved at opnå samme yndest som sin forgænger i Magistraten. Louise Fenger døde 1928 i sin lejlighed og havde få år før gjort sit livs slutregnskab op.

Hun efterlod mere end statuetterne af den mytologiske Ganymedes og den legendariske Jeanne d'Arc. Testamentet angav hendes psykiske og materielle værdier. Den barnløse eksforstanderinde ville, de fleste af hendes penge og ejendele tilfaldt søskende, søskendebørn og andre fra Fenger-„klanen“. Få uden for „klanen“ kom i betragtning. „Klanen“ fik en bloc løvens part. Men den instans, som modtog det allerstørste samlede beløb var Vartov Menighedssamfund. Hertil ville hun 15.000 kroner skulle flyde. Den Soldenfeldtske Stiftelse, rammen om hendes liv i mer end tre årtier, fik 2.500 kroner. Executor testamenti erklærede den afdøde god for ca. 53.000 kroner.

Pengemæssigt havde intet været i vejen for, at Louise Fenger havde trukket sig tilbage nogle år før 1921. Mange af hendes midler stammede fra arven efter hendes broder, tømmerhandleren og halvmillionæren Johannes Ferdinand Fenger. Louise Fengers sind flyttede aldrig

langt væk fra barndomsmiljøets anlagte kulturelle arv. Men som økonom i sit eget liv var hun ikke så forsigtig med at satse det meste på et enkelt regnebræt. Hendes midler var spredt på kontanter og sparekassesebøger, aktier og obligationer. Værdipapirerne var købt i Landmandsbanken og Nationalbanken med flere. Andre var sat i bl.a. foretagender som Dansk Lloyd og Nordisk Ulykkesforsikring.

Hendes universalarving Otto Fenger, kontorchef i centraladministrationen, genfremkaldte i en nekrolog sit indre portræt af fasteren Louise som bærer af „de Egenskaber, vi her i Slægten ikke vil tage Patent paa for denne, men gerne ser henregnet blandt de Fengerske Egenskaber“ (Fig. 43). Afdøde blev fremhævet som ideal for blodsbeslægtede unge kvinder. Og hvorfor? Han understregede hendes kærlighed til mennesker og fædreland, hendes personlige nøjsomhed og generøsitet. Han huskede hendes flid - “den sjældne Gave at være myreflittig, uden nogensinde at være rastløs. Lediggang var hende uudholdelig“.

Universalarvingen så gerne sine døde fasters pyntelige husflidsarbejder – hendes broderier i hedeboosting og -stil – gjort synlige for et større publikum ved udstilling i museale monter.³⁴

Anvendt utrykt materiale

Forkortelser:

KB: Det kgl. Bibliotek

LA: Landsarkivet for Sjælland m.m.

RA: Rigsarkivet.

StA: Stads- og rådstuearkivet.

Det kongelige bibliotek

Breve fra Louise Fenger til Charlotte og Ludvig Schrøder NKS 3550.4 III.

Breve fra øvrige medlemmer af Fenger-familien til Charlotte og Ludvig Schrøder NKS 3550.4 III.

Brev fra Louise Fenger til Marie Barfoed NKS 4714.4.

Brev fra Louise Fenger til Marie Richardt NKS 3830.4.

Breve fra Louise Fenger til Troels Lund NKS 3883.4.

Breve fra Louise Fenger til Carl Ploug NKS 3316.

Breve fra Charlotte Schrøder til Louise Fenger NKS 3350.4.III.

Fig. 43. Forstanderinden læser
bøjt. Tegning 1925, gengivet i:
Medlemsblad for Slægt-
samfundet Holten, nr. 10,
Kbb. 1930.

Rigsarkivet:

Statsrevisor, politiker Lars Dinesens arkiv nr. 5337.

Rektor, professor Martin Johannes Hammerich og

hustru Anna Mathea Hammerich f. Aagaards arkiv nr. 5531.

Præst Johannes Ferdinand Fenger og

hustru Marie Magdalene Fenger, f. Boesens arkiv nr. 5390.

Præst Christian Ditlev Frederik Schrøder og hustruers 1. Ingeborg J. Schrøder,

f. Bindslevs og 2. Inge S.K.A. Schrøders, f. Sponnecks arkiv nr. 6306.

Stads-og rådstuearkivet:

Borgmester H.N. Hansens privatkorrespondance. Magistratens 1. afdeling.

Vartov Journalsager 1879-1885, 1887-1895 og 1918.

Landsarkivet for Sjælland m.m.:

Københavns Byret. Skifteretten. Hvidebog 1115,

samt sagsakter vedr. Louise Fengers bo.

Anvendte aviser, tidsskrifter og blade:

Berlingske Tidende 1918 og 1921.

Dagens Nyheder-Nationaltidende 1928

Politiken 1883 og 1885.

Socialdemokraten 1883 og 1885.

Tidsskrift for Kvinder i de tre nordiske Lande, red. Elfride Fibiger, Kbh. 1882-1883.

Vort Forsvar. Organ for Foreningerne til Forsvarssagens Fremme.

Red. C. Hall, Kbh. 1881-1908, af O. Hall, Kbh. 1908.

Noter

- 1 Louise Fenger og Lovise Augusta Fenger til Anna Mathea Hammerich, udat. Brevet kan dog på indre kriterier dateres til ca. 1870. (RA)
- 2 Fortegnelse over Louise Fengers bo, 1928. (LA).
- 3 Louise Fenger til Charlotte Wagner den 1. august 1895 (KB).
- 4 Frd. Barfod: *Peter Andreas Fenger; en Levnedstegning*, Kbh. 1878, s. 31-32, 61, 122-123; generelt om P.A. Fenger: *Mindeblade om Peter Andreas Fenger*. Udgivet af C.J. Brandt og Frd. Nielsen, Kbh. 1878.

Om Louise Fengers forældre og hjem, desuden:

Eline Boisen: – *men størt af alt er kærligheden. Eline Boisens erindringer fra midten af forrige århundrede*, udgivet af Anna Boisen-Møller m.fl., Kbh. 1985, (index); Jutta Boisen-Møller: *Træk fra et langt Liv*. Kbh. 1924, s. 53-54; Marie Magdalene Fenger: *Erindringer om Ludvig Peter Fengers og Augusta Theodora Fengers Hjem*, i: *Medlemsblad for Slægtsamfundet Holten*, nr. 11, Kbh. 1925, s. 22, 25-27; Augusta Fenger: *Minder om Pastor J. Ferdinand Fenger og Hustru Marie Magdalene, f. Boesen*, i: *Minder fra gamle Grundtvigske Hjem*, red. H.P.B. Barfod, Kbh. 1925; Christian Fenger: *Minder om Præsten Peter Andreas Fengers Hjem* i: *Minder fra gamle Grundtvigske Hjem*, red. H.P.B. Barfod, Kbh. 1922, s. 11-29; Thyra Jensen: *En dansk præstekones historie. Nanna Jensen, f. Boisen*, Kbh. 1918, s. 138-139; Vedr. P.A. Fengers tendens til hustyranni: P.A. Fenger til J.F. Fenger den 12. februar 1855, samt udat. til samme. (RA); vedr. husstandstrukturen i Slotsbjergby: *Folketællingen 1845 og 1850, Slotsbjergby sogn*. (RA).

- 5 Vedr. familien og slægten Fenger: Th. Hauch-Fausbøll: *Slægtshaandbogen*, Kbh. 1900, s. 184-194.

Det Hammerichske miljø: Fr. Hammerich: *Et Levnetsløb*, Kbh. 1882, s. 353-354. O. Fenger: Louise Fenger. Født 26. April 1843. Død 7. Januar 1928 i: *Medlemsblad for Slægtsamfundet Holten*, nr. 10, Kbh. 1928, s. 13-15; V. Birkedal: *Personlige Oplevelser i et langt Liv*, I, Kbh. 1890, s. 82-88. Helena Nyblom: *Mina levnadsminnen i Danmark 1843-1864*, Stockholm 1922, s. 71-76.

Vedr. C.E. Fenger: Fenger sørgede for, at Mathilde Fibiger i 1850erne blev ansat som den første kvinde i telegrafvæsenet. Han støttede de første kvindelige medicinere og fik reformeret den kommunale hospitalssygepleje, jvf. Alma Boeck, f. Fenger: *Min Far og Hans Hjem*, Kbh. 1914, s. 108-111; *Nielsine Nielsens Erindringer*:

- Danmarks første kvindelige læge*, Kbh. 1985, s. 28-31. Nielsine Nielsen betegner ham her som sin utrættelige „Raadgiver og Beskytter“.
- 6 Louise Fenger til Charlotte Schrøder den 10. september 1874 (KB) og til Anna Mathea Hammerich 1874 (uden øvrig datering) (RA); Thyra Jensen, op.cit., s. 138-139.
- 7 Ægteskaber, hun kendte til på nært hold kan have skræmt, f.eks. søsteren Annas, der blev Dalum-præsten P.A. Holms anden hustru og udsat for en behandling, som forargede familien. Eller Anna Schrøders, den nærmeste, dybdepressive veninde og kusine. Louise Fenger anså Schrøder-parret som ideale ægtefæller pga. den samstemmighed, hun mente, der var imellem dem. Den mulighed kan også have været tilstede, at hun som Meta Grundtvig, der som hun selv var stærkt faderidentificeret, har haft svært ved at frigøre sig fra den indre og ydre faderfigur.
- Vedr. hendes vilje til at tage fat i hjemmet: Lovise Augusta Manthey til Anna Mathea Hammerich den 15. uden måned 1874 og den 18. uden måned 1874, samt den 31. uden måned 1875 (RA).
- Vedr. Asylskolen: *Beretning om Dronning Caroline Amalies Asyl gennem 75 Aar* udgivet af Bestyrelsen for Dronning Caroline Amalies Legat til Asylet og Asylskolen i Rigsgade, Kbh. 1904, s. 51.
- Citatet er fra Louise Fengers brev til Anna Mathea Hammerich, udat. men kan ud fra indre kriterier dateres til ca. 1870 (RA).
- 8 Louise Fenger til Marie Richardt den 26. februar 1878 (KB) og til Frederik Schrøder 1921, uden dato og måned (RA).
- 9 Elisabeth Fenger til Charlotte Schrøder marts 1883, uden dato (KB).
- 10 Vedr. kvindernes forsvarsbevægelse generelt: Tinne Vammen: *Kanonkvinnorna forstrade sönerna till soldater. Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr.4, 1992, s. 4-13.
- Vedr. Louise Fengers hensigter og tolkninger: Breve fra Louise Fenger til Charlotte Schrøder, den 14. september uden år, den 18. august og den 30. september 1882, herfra citatet, den 20. oktober, den 23. november og den 15. december 1882, den 5. januar, den 19. januar og den 23. oktober 1883, samt den 26. januar 1884. Endvidere diverse kampagnemateriale og breve fra forretningsudvalget i Charlotte Schrøders brevsamling (KB).
- 11 Tinne Vammen, op.cit. s. 4-13. Vedr. reaktionerne på kampagnen: „Forsvarssagen og Kvindernes Stilling i Samme“ *Vort Forsvar* den 28. januar, red. C. Hall, 1882; „Kvindesagen og Befæstningssagen“, *ibid.*, den 13. august 1882; „I Anledning af Befæstningssagen“ *ibid.*, den 27. august; „Kvindernes Indsamling“, *ibid.*, den 19. november; V. Birkedal: „Kvindernes Stilling i Forsvarssagen“, *ibid.*, den 25. februar 1883; Frd. Bajer: „Om Kvindens Stilling i Forsvarssagen“, *ibid.*, den 11. marts; Harald Stein: „Fædrelandskærlighed og Forsvar, belyste af Guds Ord“, *ibid.*, den 8. april; „Krigsgalskaben“, *Socialdemokraten*, den 14. januar 1883; „De kvindelige Kanonmøder her i Byen“, *ibid.*, den 20. marts 1883; „Danske Kvinders Bidrag til Vaaben til Fædrelandet“, *Vort Forsvar*, den 8. februar 1885; „Smæld og Smuld. De militære Piger blev igaar modtaget i Audiens ved Hoffet“, *Politiken*, den 6. februar 1885.

- 12 L.F. La Cour: *Zacharius Topelius og Frederik Barfod. En Brevveksling*, Kbh. 1908, s. 39-40; Louise Fenger til Troels Lund den 4. januar 1894 (KB) og til Ludvig Schröder den 13. december uden år.(KB).
- 13 Louise Fenger til Carl Parmo Ploug den 20. oktober og 2. november 1883 (KB). Hun håbede, at bogen kunne bruges til oplæsning i de små kvindekredse, som støttede kampagnen rundt om i landet jvf. hendes brev til Charlotte Schröder den 19. januar 1883.(KB) Citatet er fra *Nytaarsgave til Danske Kvinder* Samlet og Udgivet af Louise Fenger,Kbh. 1883, uden sidetal.
- 14 Louise Fenger til Carl Parmo Ploug den 2. november 1883 (KB); vedr. Vartov: Th. Balslev: *Af Vartov Kirkes og Menigheds Historie*, Kbh. 1939. Vedr. C.E. Fenger og Ludvig Fenger: Poul Møller: *Københavns Bystyre gennem 300 År*, II 1858-1940, Kbh. 1967 s. 374 og 383; Herman Koch: *Fra Fortidens Vartov til Ensomme Gamles Værm*, Kbh. 1934.
- 15 Ansættelsesvilkårene: Vartov Journalsager nr. 671 1879-1887: den 15. september 1886 og nr. 731 1887-1895: den 18. juli 1894 og den 29.august 1894(StA).
Louise Fenger til Anna Mathea Hammerich den 16. oktober 1887 (RA).
Vedr. Louise Fengers syn på døden: Louise Fenger til Charlotte Wagner den 10. september 1874, Marie Richardt den 26. februar 1878 og Charlotte Schröder den 25.januar 1888 (RA), samt til Anna Mathea Hammerich den 8. februar 1878 (RA). Vedr. kvinders familiemæssige omsorgsarbejde ved sygdom, fødsler o.a.: Tinne Vammen: *Dødens borgerlige manerer. Magasin for dansk historie* nr.2 1988, s. 5-8. og af samme: *Rent og urent. Hovedstadens fruier og piger 1880-1920*, Kbh. 1986, s.19-24.
- 16 Louise Fenger til Charlotte Schröder den 13. marts 1890 og den 27.april 1901(KB).
- 17 Diverse materiale vedr. indsamlingen: H.N. Hansens privatkorrespondance. Magistratens 1. afdeling(StA). Heri bl.a. fortegnelse over „Bidragydere til et Mindesmærke for Biskop N.F.Grundtvig og C.J.Brandt“. Totalbeløbet på 1.772 kr. stammede overvejende fra hovedstaden (1.100 kr.); Louise Fenger spenderede selv 2 kr. og indsamlede 71 kr. På kvindesiden sad bl.a., udover Louise Fenger og Natalie Zahle, handskemager Larsens kone Ida, fru Laura Tietgen og kunstnerhustruen Magdalene Constantin Hansen. Louise Fengers forsvarsvenlighed fik hende i 1908 til at være en af indbyderne ved indsamlingen til benefice for et mindesmærke for den afdøde redaktør af *Vårt Forsvar*, Carl Hall, søn af C.C. Hall.
- 18 Louise Fenger til Charlotte Wagner den 1. august 1895 (KB); Vartou Journalsager 1887-1895 den 18. august 1894 og 29. august 1894 (StA).
- 19 Louise Fenger til Charlotte Schröder den 3. maj 1899 (KB).
- 20 Louise Fenger til Charlotte Wagner den 1.august 1895 (KB).
- 21 Ludvig Fenger til Charlotte Schröder den 7. januar 1899 og Louise Fenger til samme den 3. maj 1899 (KB). Mindefesten blev afholdt i festsalen. „Salen er kun lille, men Familien ret talrig, og vi ville ogsaa gjerne have et Par af Faders gamle Tilhørere og Confirmander med“ skrev Ludvig Fenger i sin invitation og meddelte at han selv og professor Frederik Nielsen, tidligere kapellan under P.A.Fenger skulle tale.

- O. Fenger: op.cit. s. 14; *Regler for Beboerinderne i Brødrene Soldenfeldts Stiftelser*. Udfærdigede af Magistraten den 1. september 1894; *Beretning om Legater og Stiftelser under Bestyrelse af Københavns Magistrat 1. Afdeling for Aaret 1895*. Kbh. 1895, s.10-11.
- 22 Louise Fenger til Ludvig Schrøder den 8. juli og 13. december 1903 (KB). Otto Møller: *Slegt og Oplevelser*. Udgivet af Jørgen I. Jensen og Christian de Fine Licht, Kbh. 1983, s. 158; vedr. kvinders filantropiske aktivisme i øvrigt: Tinne Vammen: *Rent og urent*, op.cit., s. 65-68, 130-139; Tinne Vammen: *Køn og klasse på spil*. En borgerskabshistorisk illustration: Ilia Fibiger (1817-1867), *Den jyske Historiker* nr. 58. *Kønnet i historien*, Århus 1992 s. 52-79.
- 23 Louise Fenger til Magistratens 1. afdeling 1918. Magistratens 1. Afdeling Journalsag 234. 1918, samt ibid. skrivelse fra Magistraten i koncept til inspektøren for Vartov Hospital, forstanderinden for de Soldenfeldtske stiftelser og inspektøren for Abel Cathrines Stiftelse den 21. februar 1918.(StA); Louise Fenger. *Berlingske Tidende* den 26. marts 1918.
- 24 O.Fenger: op.cit., s. 15; Københavns Byret. Skifteretten. Hvidebog 1115. Executorbo 161 nr. 67, samt sagsakter vedr. Louise Fengers bo.

Andre, bliver den tilsvarende Capital først ved disses 9de Vöd at overgive til benævnte Magistrat.

Figelødes blive de Obligations og Pengebeløb, som ifølge §§ 2 3 og 4 i de af os under 15de November 1872 oprettede særlige Testamenter eventualiter skulle anvendes til voldsdige Fremmed, af Overformynderskabet at overlevere til Kjøbenhavns Magistrat, saafremt de sammesteds omhandlede Eventualiteter indtraffe.

Fjerde Afsnit § 1

1. et Breløb, som i Forskald til nærværende Dispositioners 1ste Afsnit § 4 skal overlevere til Kjøbenhavns Magistrat, samt de i 2det Afsnit omhandlede i Kjøbenhavns Overformynderskabet indsatte Obligationer og Pengebeløb, efterhaanden som de ved Regatorrens Død eller forsvarende Andre træde i deres Sted da ved disses Død blive disponible, saavel som eventualiter de i § 2, 3 og 4 af disse særlige Testamenter af 15de November 1872 omhandlede Breløb, saafremt de sammesteds omhandlede Eventualiteter indtraffe, blive at anvende til Opret-

1. en Stiftelse for værdige og trængende ældrede Sorener, der, Husejerspuur, Sygepuur og andre Fruentimmer i lignende Stillinge, som have Ophold heri Staden.
2. en Stiftelse for værdige og trængende ældrede Sjælelige piger heri Staden.
3. et Legat til Understøttelse af værdige og trængende ægteske Døttre af opdøde Embeds- og Bestillingsmænd, samt til
4. de i § 5 af nærværende Afsnit nævnte Pierned.

Oprettelsen og Bestyrelsen af de ovenfor under 1 og 2 anførte Stiftelse samt af de ovenfor under 3 og 4 af nærværende Afsnit omhandlede Legater haabe vi, at Kjøbenhavns Magistrat behølligen vil paatage sig.

Bestemmelsen med de ovenberørte Stiftelser skal være at forskaffe eforsvarende og værdige Fruentimmer i de nævnte Stillinge hensigtsmæssige, efter deres Tilkaar opsaetede Børlige, i Forbindelse med en særlig Pengestøttelse.

Nævnte Stiftelse skal være i en særskilt Ansigning, og ovenfor betalt, saafremt det kan ske, udenat Bekostningene

Fig. 44 „Testamentarisk Disposition oprettet 14. Marts 1881 af Ferdinand Vilhelm Soldenfeldt og Joseph Carl Soldenfeldt i Forening“. Udsnit af side 9 med afsnit 3 om stiftelse og legat. Duplik i Københavns Stadsarkiv.

Kjeld Meyer Soldenfeldts Stiftelse

En stiftelse med et godt skudsmål

En viljestærk borgmesters fortolkning af et testamente

Brødrene Soldenfeldts fællestestamente af 14. marts 1881 bestemte, at hovedparten af deres formue skulle gå til:

„oprettelse af

1. en Stiftelse for værdige og trængende aldrende Lærerinder, Husjomfruer, Syjomfruer og andre Fruentimmer i lignende Stillinger, som have Ophold her i Staden,
2. en Stiftelse for værdige og trængende aldrende Tjenestepiger her i Staden.“

Det har altid været almindeligt, at en stifter af et legat, hvorunder stiftelser henregnes, har kunnet anmode Københavns kommune om at overtage bestyrelsen af legatet, og i fællestestamentet udtrykte brødrene da også håbet om, at Københavns Magistrat „velvilligen“ ville påtage sig oprettelsen og bestyrelsen af de to stiftelser, som udtrykkeligt skulle indrettes i hver sin bygning (fig.44).

Indtil midten af 1970'erne varetog såvel Københavns Borgerrepræsentation (det folkevalgte byråd) som Københavns Magistrat (borgmestrene – hovedsageligt Magistratens 1. afdeling) bestyrelsen af legater. I 1972 blev alle legater og stiftelser i forbindelse med en rationalisering henlagt under Magistratens 1. afdeling. Indtil da afhang det af tilfældigheder, om en stifter rettede henvendelse til Borgerrepræsentation eller til Magistraten, og i praksis var der ringe forskel på de to bestyrelsesorganers administration.

Formelt set var der imidlertid stor forskel, idet Borgerrepræsentationens administration blev forestået af et særligt legatudvalg, og alle anmodninger til Borgerrepræsentationen om overtagelse af nye legater og stiftelser blev forelagt Borgerrepræsentationen, hvis forhandlinger

herom blev publiceret. Magistratens overtagelse af legater og stiftelser bliver ikke offentliggjort på tilsvarende måde. Borgmesteren for Magistratens 1. afdeling udgør hele bestyrelsen, og bortset fra en summarisk redegørelse i en årlig trykt legatberetning – som ophørte i begyndelsen af 1970'erne – finder der ikke offentliggørelse sted om enkeltheder i Magistratens legatadministration.

I dag er Magistratens legatadministration underkastet tilsyn og kontrol fra såvel den almindelige kommunale revision som – efter indførelse af beskatning af ikke anvendte kapitaludbytter – skattevæsenet.

Soldenfeldts stiftelses historie begynder på et tidspunkt, hvor Hans Nicolai Hansen (1835-1910) (fig.45) var borgmester for Magistratens 1. afdeling (1873-1897).

H.N.Hansen var en dynamisk personlighed, som synes selv at have villet ordne tingene', og meget tyder på, at han ikke har interesseret sig for arkivering og opbevaring af skriftligt materiale. I Rigsarkivet er der således kun en meget beskeden samling af breve og udkast til taler fra hans hånd, og ingen af disse vedrører Soldenfeldts stiftelse. Derimod findes der i stiftelsens arkitekt, professor H.B. Storcks efterladenskaber adskillige breve fra H.N. Hansen til Storck om stiftelsens byggesag, hvilke tyder på en livlig korrespondance mellem de to.

Landsarkivet for Sjælland har ingen arkivalier fra H.N. Hansen, og en gennemgang af Magistratens 1. afdelings sager 1881-1891 (fra testamentets udfærdigelse til dets ikrafttræden) giver heller ikke noget positivt resultat. Borgmester H.N. Hansen har øjensynligt betragtet sagen om Soldenfeldts Stiftelse som sit private område, hvori Magistratens 1. afdeling kun i strengt nødvendigt omfang blev indblandet.

Den ældste af brødrene Soldenfeldt – Frederik – døde i efteråret 1881, ca. et halvt år efter testamentets udfærdigelse, medens Joseph døde 14. februar 1891.

I Magistratens 1. afdelings arkiv er det første dokument om stiftelsen et brev af 24. april 1891, hvori gehejmeråd Hagemann tilbyder borgmester H.N. Hansen sin Dosseringsgrund for 100.000 kr.² Brevet tyder på, at forhandlingerne om grunden har stået på i længere tid, og da der kun var gået godt 2 måneder siden Joseph Soldenfeldts død, ser det ud til, at H.N. Hansen har beskæftiget sig med sagen også inden dette dødsfald. Der findes imidlertid intet skriftligt materiale herom, og navnlig mangler der en direkte henvendelse fra brødrene Solden-

Fig. 45. Portræt af H.N. Hansen, borgmester 1873-1897 for Københavns magistrats 1. afdeling. Forografi opbægt på rådhuset i 1897. Københavns Stadsarkiv.

feldt til Magistraten om overtagelse af stiftelsens oprettelse og bestyrelse, ligesom der ikke findes en skriftlig accept fra Magistratens side. En sådan henvendelse og skriftlig accept fra Magistratens side var og er almindelig praksis, og i det foreliggende tilfælde må manglen tages som et eksempel på H.N. Hansens 'private' behandling af stiftelsessagen.

Først ved testamentets ikrafttræden ved Joseph Soldenfeldts død, hvor grundkøbet bliver aktuelt, kommer Magistratens 1. afdeling ind i billedet. Det skriftlige materiale, der foreligger fra 1891, og indtil H.N. Hansens fratræden som borgmester i 1897, viser tydeligt dennes store interesse for stiftelsen. Materialet viser imidlertid også, at borgmesterens stærke vilje har gennemtvunget betydelige fravigelser fra brødrene Soldenfeldts testamentariske bestemmelser.

I stedet for to selvstændige stiftelser blev der således opført én fælles stiftelse. Men for at bevare illusionen blev dens officielle titel „De Soldenfeldtske Stiftelser“. (I dag anvendes betegnelsen „Soldenfeldts Stiftelse“). H.N. Hansen synes heller ikke at have taget hensyn til brødrenes testamentariske ønske om, at bygningerne „uden at Bekostnin-

gerne derved uforholdsmæssigt forøges“ placeres således „at den Adgang, som Stiftelsens Medlemmer muligen maatte have til Hjælp af Bekjendte og Familier her i Staden, ikke ved en altfor lang Afstand skal vanskeliggøres dem“.

Set med datidens øjne var placeringen af stiftelsen på ydersiden af Sortedammen ikke særlig central, hvilket også bekræftes af gehejmeråd Hagemanns foran omtalte brev af 21. april 1891, hvori Østerbroområdet nærmest klassificeres som en satellitby. Den siden århundredskiftet stedfundne byudvikling har dog medført, at brødrene Soldenfeldts fremsynede ønske om en central placering er blevet tilgodeset.

Professor H.B. Storck (fig.46) fik overdraget arkitektarbejdet, brødrene Soldenfeldts villa i Tårnbæk blev solgt, der blev afholdt licitation, og i Magistratens legatberetning for 1893 er det oplyst, at byggeudgifterne indtil da havde andraget 289.453,28 kr. I begyndelsen af 1894 blev stiftelsens nettokapital – efter at der bl.a. var sat kapital fra til et selvstændigt legat for trængende „Fruentimmer“, opgjort til 1.458.234 kr. Det første danske pristal blev beregnet i 1914 og fastsat til 100. Set i relation til 1914-pristallet var pristallet i 1991 3.672, og stiftelseskapitalen var således et meget stort beløb.

I efteråret 1894 var stiftelsen færdig til indvielse. Udover Hagemanns grund var der købt nogle naboarealer, så den samlede grundpris blev ca. 150.000 kr. og byggeomkostningerne ca. 500.000 kr. Hertil kom inventar, og de resterende ca. 800.000 blev hensat til stiftelsens drift.

De to fløje på tværs af Ryesgade og fløjen mod Sortedammen dannede „Stiftelsen A“ for lærerinder m.v. Disse fløje rummede 74 lejligheder med hver 2 værelser og køkken. Tjenestepigerne skulle bo i fløjen mod Ryesgade, som indeholdt 54 lejligheder med 1 værelse og alkove, samt køkken. Portnerboligen blev også placeret mod Ryesgade, medens forstanderindeboligen blev indrettet i stueetagen mod Sortedammen med 3 værelser.

Fra fællestestamentet kan om adgangsbetingelserne nævnes:

Beboere skal mindst være fyldt 50 år, og de skal forinden have haft bopæl i Københavns kommune. Der må ikke tages hensyn til en ansøgers religion. Ansøgerne skal være „trængende og værdige“, og lærerindegruppen skal have en pengeunderstøttelse på 100 kr. årlig, medens beboerne i „Stiftelsen B“ (Tjenestepigegruppen) skal have 1,50

Fig. 46. Knud Larsen: Portret af H.B. Storek. Olie på lærred, 87 x 69,5. Signeret Knud L. 1910. Charlottenborgs Udstillingskomité. Foto: Kunstakademiets Bibliotek, Billedsamlingen.

kr. ugentlig. Brødrene har øjensynligt ment, at man ikke burde overlade tjenestepigerne et større årligt engangsbeløb.

Det synes, som om trangskriteriet for beboerne har været underkastet en vis fortolkning. I Magistratens legatberetning for 1894, side 10, anføres nemlig, at der ved bortgivelsen af boliger bl.a. var taget hensyn

til, om ansøgeren „fra sin Virksomhed har opsparet et lille Kapitalbeløb, eller der var sikret hende en vis aarlig Indtægt, idet dette baade gav en Betyggelse i Henseende til Opholdet i Stiftelsen og tillige var et godt Vidnedsbyrd for den Søgende“. Efter nutidens opfattelse en noget mærkelig fortolkning af trangsbegrebet, men sikkert godt stemmende med borgmester H.N. Hansens personlige indstilling.

I fællestestamentet fra 1881 var det udtrykkeligt fastsat, at „Pladserne i Stiftelsen tiltaas for Livstid, forsaavidt de paagældende vedblive at være værdige og trængende dertil“.

I regler for beboerne i stiftelsen af september 1894, § 12 fastsættes det derimod, at „den hvis Kaar maatte blive saa smaa, at hun for at eksistere bliver trængende til Hjælp af Fattigvæsenet, maa finde sig i at opgive sin Plads i Stiftelsen“. Det er et spørgsmål, om borgmester H.N. Hansen også på dette punkt har fraveget fællestestamentet.

Det er imidlertid sandsynligt, at bestemmelsen skal ses i relation til fællestestamentets krav om beboernes 'værdighed', idet den, som oppebar fattighjælp ikke var 'værdig'. Bestemmelsen genfindes i nye beboerregler fra 1919, men desværre kan Magistratens sager om dette forhold ikke findes i arkivet for tidsrummet 1919-67, hvorfor det ikke er muligt at angive, hvornår bestemmelsen er strøget fra reglerne, men det er formodentlig sket senest i 1950-erne. Bestemmelsen synes i øvrigt ikke at være anvendt i praksis.

Det er værd at bemærke, at medens der i overskriften til reglerne tales om „Soldenfeldts Stiftelser“, omtales institutionen i de enkelte paragraffer som „Stiftelsen“ – man er på vej til at opgive fiktionen om to stiftelser. Samme dag som reglerne blev udfærdiget – 1. september 1894 – blev oldfrue i Vartov, frk. Louise Fenger, ansat som forstanderinde. Det fastslås i reglerne, at forstanderinden handler på Magistratens vegne, og at alle henvendelse fra beboerne til bestyrelsen (Magistraten) skal ske til hende. Forstanderindens årsløn blev i ansættelsesbrevet fastsat til 1.200 kr., fri bolig og varme, ingen pensionsret¹.

Stiftelsen indvies

Søndag den 14. oktober 1894 blev stiftelsen indviet. Indvielsen, der er beskrevet i Magistratens legatberetning for 1894, side 39-45, fandt sted i et dertil indrettet festlokale i Dosseringsfløjens tagetage.

Borgmester H.N. Hansens indvielsestale formede sig som en gennemgang af brødrene Soldenfeldts liv og han fremhævede særligt deres beskedne livsførsel, som var baggrunden for den store formue, de efterlod til veldædigt formål. I talen stiller H.N. Hansen spørgsmålet, om der ikke er anvendt for mange penge på bygningens „ydre Udstyrelse og Fremtræden“, og han forsvarer dispositionen med, at det „er Pligt, når rige Midler stilles til Byens Øvrigheds Raadighed, da at stræbe efter at frembringe noget smukt. De mange private, som bygge, have ikke Evne til dette; naar der da engang skænkes Byen en stor Gave, er det dog vist i sin Orden, at denne side af Livet ogsaa haves for Øje“.

Legatberetningen er en næsten ordret afskrift af et stort referat af indvielsen, som Nationaltidende bragte den 15. oktober. Avisen tilføjer, at „De brede Gange, der gaa midt igennem alle Etager med bekvemme Trappeforbindelser, gjøre et næsten herskabeligt Indtryk“.

Så begyndte dagliglivet i stiftelsen, hvortil der var knyttet følgende hverv og personer:

Forstanderinde	(Louise Fenger). Daglig leder.	1.200 kr. årligt
Dennes pige	(Marie Christensen) som skal 'brødfødes' af forstanderinden, men have lønnen af stiftelsen.	168 kr. årligt
Forvalter	(J.F. Ortmann).	1.000 kr. årligt
Portner	(J.P. Jensen).	840 kr. årligt
To rengøringskoner	(E. Dahlmann og E. Riechel) Senere (1914) blev antallet udvidet til 3.	240 kr. årligt
Tilsynsførende	(cand. theol. H.P. Hansen, søn af borgmesteren), der fungerede som kontaktperson mellem forstanderinden og magistraten.	300 kr. årligt
Tilsynsførende arkitekt.	(H.B. Storck)	250 kr. årligt
En sygeplejerske	Først fra 1901. Fast tilknytning af (deltids)sygeplejerske, ophørte i 1950'erne.	360 kr. årligt

I slutningen af 1919 eksploderede priser og lønninger, så godt som alle lønninger er mindst fordoblet (undtaget er kun den tilsynsførende arkitekt) og sygeplejerskens, pigens og rengøringskonernens (som nu er blevet tre) er mangedoblet.

Fra omkring 1920 har beboerinderne kunnet få et dagligt varmt måltid serveret mod betaling. Hertil blev knyttet en stilling som økonoma. Forvalterstillingen blev nedlagt i 1930'erne og arbejdsområdet henlagt til magistratens legatkontor. I 1940'erne blev 'forstanderinden' 'tilsynsførende' og sidstnævnte forstander. Ombytningen var begrundet i, at forstanderindens selvstændige arbejdsområde blev indskrænket til hovedsageligt at omfatte aflæsning af elforbrug og videregivelse af ønsker om større reparationer, medens varetagelsen af de øvrige daglige opgaver blev overdraget magistratens legatkontor og forstanderen. Forstanderhvervet var et honorarlønnet 'ben', som forsvandt i forbindelse med 'bensaneringen' i 1969/70. herefter varetog legatkontoret samtlige arbejdsopgaver. Den tilsynsførende dames funktion ophørte i og med indførelsen af beboerråd i 1975.

Ordningen med fast sygeplejerske ophørte i 1950'erne. Økonomastillingen – og dermed muligheden for servering af varm mad til beboerne – ophørte omkring 1960, hvor kommunens madudbringning begyndte.

Den moderne tekniks indtog i stiftelsen

Stiftelsens luksuøse toiletforhold gav i februar 1895 anledning til at ingeniør A.C. Karsten afgav en skriftlig udtalelse om „det tilsyneladende store Vandforbrug ved Vand-closetterne ..., der ifølge Vandværkets Maalinger skal beløbe sig til 3200 Tdr i 142 Dage“. Ingeniøren oplyser, at toiletterne dagligt benyttes af 137 faste beboere og „faste Piger“, og at han ved beregningerne af forbruget ikke medregner „tilfældige Besøgende, der naturligvis med Forkjærlighed ville benytte disse propre og bekvemme Indretninger“. Herefter er hver beboers daglige forbrug udregnet til ca. 22 1/2 pot „eller knapt 3 Skylninger, idet hver Skylning indeholder 8 Potter Vand“. Ingeniøren konkluderer at „Dette kan næppe betragtes som for stort Vandforbrug særlig under Hensyn til, at de gamle Damer, der benytter Vandclosetterne, er meget hjemme. Endvidere maa der tages Hensyn til, at Vandforbruget naturligvis

er størst i Begyndelsen, dels have maaske enkelte Haner ikke været ganske tætte strax, og dels morer maaske Skylningen Brugerne“.⁴

Sagen om vandforbruget fortsætter også i det følgende år; det synes som om vandklosetternes indtog på den sanitære arena har medført kapacitetsproblemer for det københavnske vandværk.

1908/09 vandt teknikken yderligere indpas i stiftelsen: Der blev indlagt elektrisk lys. Firmaet Kemp og Lauritzen indgav tilbud på installationen, som omfattede stort set alle lokaliteter, bortset fra „de for Stiftelsens Beboere bestemte Opholdsværelser“ – en indskrænkning som set med nutidens øjne forekommer besynderlig. I en udtalelse fra stadsingeniøren vedrørende tilbudet af 7. april 1909⁵ foreslås det, at en del installationer udelades, og man kan bl.a. ikke anbefale elektriske lamper i „Thekøkken og Køkken for Rengøringskoner ... da der ikke her kan ventes at blive økonomiseret med Belysningen“. Denne opfattelse af rengøringskonernes forventelige adfærd blev tiltrådt af Magistraten, og der kom ikke elektrisk lys i deres køkken. I tilbudet foreslås der anbragt tidsafbrydere på toiletterne, så lyset kun brænder 3 minutter ad gangen. Stadsingeniøren kommer i denne anledning med to forslag: enten almindelige afbrydere med opslag om, at lyset skal slukkes efter benyttelsen, eller slet intet elektrisk lys på toiletterne, men installation af „Miniaturgasglødelys med Vaagebrændere“. Magistratens afgørelse af 19.10. 1909 blev følgende: „I Klosetrummene anbringes Tidsafbrydere til 3 Minutters Lys ad Gangen og saaledes, at ny Tænding i fornødent Fald kan ske fra Sædet“.

Først i 1918 blev der installeret elektrisk lys i de enkelte boliger, men kun i opholdsstuen – ikke i køkken og soveværelse. Baggrunden for installationen er forvalterens påpegning af, at „For Stiftelsens gamle Beboerinder er den herskende Belysningsmangel en meget stor Ulempe, og de mange Timers nødtvungne Uvirksomhed fremkalder Mismod og Ængstelse hos dem“.⁶ I 1922 foreslog den daværende forstanderinde Prebia Nørregaard, at „der må blive tilstaaet Stiftelsens Beboerinder – som hidtil har betalt 1 Kr. pr. Maaned for en 16 Lys Lampe i ni Maaneder af Aaret, saaledes at de intet betaler i Juni, Juli og August – en stærkere Lampe for samme Betaling“.⁷ Baggrunden for forslaget var en nedsættelse af elektricitetspriserne, og Magistraten tiltrådte, at den tilladte lysstyrke blev forøget „indtil 32 Lys Styrke“. Desuden bemyndigedes forstanderinden til at tillade endnu stærkere lysstyrke „i

Tilfælde, hvor vedkommendes svage Syn gør det nødvendigt“. Endelig bestemte Magistraten, at „Ønske om stærkere Lys i øvrigt kun vil kunne imødekommes mod yderligere Betaling og ikke under 2 Kr. mdl.“.

Først i 1929 kommer der elektrisk lys i alle soveværelser og køkkener. Forstanderinden oplyser i denne anledning i en indberetning af 18. januar 1929, at der allerede er installeret lys i flere køkkener og soveværelser. Dels har nyindflyttede selv bekostet installationen, dels er der hos en del af „de kronisk Syge og hjælpeløse“ installeret elektrisk lys i soveværelserne, og „i nogle af disse Tilfælde er det sket i Tilslutning til den paagældende Beboerindes 80 eller 70 Aars Dag“.⁸

I 1933 gør forstanderinden opmærksom på, at elektricitetsudgiften har været stærkt stigende, dels på grund af stigende elektricitetspris, dels fordi antallet af lampesteder er steget fra ét til tre (soveværelse, opholdsstue og køkken). Hun foreslår, at den i 1919 fastsatte elektricitetsafgift på 9 kr. årlig pr. beboer forhøjes til det dobbelte, idet hun samtidig gør opmærksom på, at „der ikke udvises den Sparsommelighed, som tidligere med at slukke i det ene Værelse, naar de opholder sig i det andet“.⁹

Henvendelsen medførte, at man undersøgte muligheden for at installere elmålere i de enkelte lejligheder; men netop i 1933 blev det fastsat, at Københavns Belysningsvæsen kunne forlange opsat fællesmålere i ejendomme, hvor de enkelte lejligheders elforbrug måtte forventes at blive ringe. Der kunne imidlertid – mod betaling – opsættes ‘bimålere’ i lejlighederne, hvilke man selv skulle sørge for at aflæse. Denne ordning blev indført i stiftelsen, og det blev pålagt forstanderinden – senere den tilsynsførende – at foretage aflæsning af bimålerne og at afkræve de enkelte beboere betaling. Ordningen var ikke særligt rationel, og i visse tilfælde medførte den uheldige episoder, idet nogle af beboerne betragtede forstanderindens/den tilsynsførendes aflæsningsbesøg som en inspektion. Først i 1970’erne – i forbindelse med renovering af stiftelsen og indførelse af en energiafgift, omfattende både varme- og elbetaling – forsvandt bimålerne (se herom s.128).

Louise Fengers forstanderindeperiode

Efter at have fulgt elektricitetsspørgsmålet op til vore dage, vender vi tilbage til 1913, i hvilket år Magistraten bevilgede 100 kr. til fejring af Louise Fengers 70-års fødselsdag.¹⁰

Den 14. oktober 1919 havde stiftelsen 25-års jubilæum. Magistraten bevilgede 1.400 kr. til afholdelse af jubilæumsfesten,¹¹ og en beboer bidrog med en festsang på melodien 'Det haver så nyligen regnet'. *Tidens Kvinder* bragte i anledning af jubilæet en artikel om stiftelsen. Artiklen, der omtaler den „lyse og venlige Stiftelse“ med de „lyse Gange“ er latter lovord:

„Mange finder dér i sin Livsaften ikke blot, hvad saa mange Stiftelser giver, nemlig det nødtørftige Tag over Hovedet, men et Væld af Sol og Lys, grønne Træer, Plads og Rum, Udsigt til rindende Vand og dragende Skyer, intet af dette snævre, indesluttede knugende og halvmørke, der i lignende Institutioner hyppigt kan stemme én for Brystet, straks ved Indtrædelsen.“

Månedet før jubilæet havde borgmester Ernst Kaper underskrevet et nyt sæt regler for stiftelsens beboere. De nye regler var bortset fra enkelte redaktionelle ændringer næsten identiske med de gamle, og rent umiddelbart synes udfærdigelsen af nye regler at have været overflødig.

Indtil 1920 havde alle lejligheder været friboliger, men dette år blev der indført salg af friboliger for 3.000-6.000 kr. med forrentning af den indskudte kapital.¹² Den økonomiske udvikling, som begyndte at udhule stiftelsens driftskapital, gjorde et sådant skridt nødvendigt, men man tog stadig hensyn til den enkelte lejlighedssøgendes trangssituation ved at lade købesummens størrelse afhænge af vedkommendes formueforhold.

Louise Fengers forstanderindeperiode kan karakteriseres som 'oplyst enevælde' i forhold til beboerne, og en selvstændig optræden i relation til Magistraten.

Prebia Nørregaards forstanderindeperiode

I 1921 fratrådte Louise Fenger, der da var 78 år, stillingen som forstanderinde, og Prebia Nørregaard (39 år), som siden 1919 havde været ansat ved et af Dansk Sygeplejeråd i Paris oprettet kontor for privat sygepleje, blev ansat som forstanderinde.

Prebia Nørregaards forstanderindetid forløb ikke så harmonisk som Louise Fengers. I 1925 vikarierede Louise Fenger for hende i en længere sygdomsperiode.¹¹ – Louise Fenger var da 82 år- og samme år indløb der flere skriftlige klager til Magistraten over Prebia Nørregaards embedsførelse.¹⁴ Klagerne gik hovedsageligt ud på, at Prebia Nørregaard 'hundsede' med syge og hjælpeløse beboere. I 1937 var situationen blevet så tilspidset, at Magistraten bad forstanderen for Gl. Kloster, Otto Abrahamsen om at foretage en undersøgelse. Den 21. april 1937 afgav han en udtalelse om „visse administrative og andre Forhold“ i stiftelsen.¹⁵ Han konkluderer, at forholdet mellem Prebia Nørregaard og beboerne er spændt, og at hendes evner og anlæg ikke rækker til bestridelse af stillingen. Et yderligere spændt forhold, mellem forstanderinden og portneren må ifølge Abrahamsen „mere tilskrives Mangler hos hende end hos ham“. Han anbefaler derfor, at Prebia Nørregaard afskediges, selv om det skulle betyde, at man må give hende pension.

Forstander Abrahamsen kommer derefter med nogle betragtninger af kønspolitisk karakter:

„Forstanderindestillingen med 125 Beboerinder og nogle Funktionærer – bl.a. en mandlig – stiller ganske betydelige Krav til sin Indehaver. Hvis den selvfølgelige Flid og Pligtfølelse ikke er forbundet med Godhed, Intelligens, Usnobbethed og ligevægtigt Humør, vil selv en nok saa dygtig og velmenende Dame komme til kort. Da det i nogen Grad vil bero på Heldet, om man i det givne Øjeblik raader over en Dame, der foruden de nævnte Egenskaber ejer den fornødne Overlegenhed til paa selvstændig Vis at lede Stiftelserne, ville det muligt være at foretrække ikke at regne dermed, men under en eller anden Form indskyde en mandlig Ledelse mellem den lokale tilsynsførende og Magistraten.“

Da der øjensynligt har manglet kvalificerede damer, konstitueredes herefter forstander Abrahamsen den 1. oktober 1937 som forstander for Soldenfeldts Stiftelse; som assistance fik han en „Tilsynsdame“, Amalie Kragh. Prebia Nørregaard forlod sin stilling den 1. oktober 1937; forstander Abrahamsens konstitution fortsatte til 31. marts 1939.

Til trods for den triste afslutning på Prebia Nørregaards virke må det ikke glemmes, at det netop indledtes i den periode, hvor en strammere økonomi gjorde sig gældende (jvf. ovenfor), og at mange store opgaver, f.eks. installeringen af elektricitet, desuagtet blev løst i hendes embedsperiode. Det er også sandsynligt, at opgivelsen af fundatskravet om at stiftelsen skal være forbeholdt bestemte kategorier (lærerinder, husjomfruer, tjenestepiger m.v.) har fundet sted i Prebia Nørregaards forstanderindeperiode. Der findes desværre ikke materiale herom i Magistratens arkiv, men set på baggrund af den samfundsmæssige udvikling i 1930'erne, hvor tjenestepigebegrebet var under afvikling, og lærerlønningerne tillod bedre boligstandard, er det sandsynligt, at udvidelsen af beboerkredsen har fundet sted i dette tidsrum. Herefter har den eneste betingelse været, at ansøgerinden skal være fyldt 50 år, men i 1970'erne – hvor Københavns kommune på forskellig måde gav økonomisk støtte til stiftelsen – blev der indført en regel om, at ansøgerinder skal have boet mindst det sidste år i Københavns kommune for at blive skrevet op til en lejlighed.

Af andre forbedringer og problemer under Prebia Nørregaards tid kan nævnes, at der i anledning af stiftelsens 35 års jubilæum i 1929 blev installeret radioanlæg i festsalen og opsat en telefonautomat.¹⁶ Et rotteproblem (som også kendes fra de senere år) har været baggrund for, at Prebia Nørregaard i 1930 ansøgte om en „rotte-hund“ – en ansøgning, der blev afslået.¹⁷ Samme år blev centralvarme- og varmtvandsanlæggene renoverede.¹⁸

I 1933 kom den første klage over nabostøj fra radio¹⁹ og efterhånden som der udvikles flere og kraftigere støjklager, er antallet af støjklager steget – dog ikke så meget som man kunne forvente, når man tænker på, at der i dag bor mange unge i stiftelsen, (se side 131), og at støjisolering var et ukendt begreb den gang huset blev bygget. Legatkontoret har senere, uden positivt resultat undersøgt mulighederne for en sådan isolering; der synes ikke at være anden løsning, end at beboerne tager hensyn til hinanden.

I 1938 blev der installeret fjernvarme i stiftelsen.²⁰

Med ophøret af Abrahamsens konstituering blev der som nævnt byttet om på benævnelserne for forstanderinde og tilsynsførende.

Prebia Nørregaards efterfølgere

Amalie Kragh, der i forbindelse med forstander Abrahamsens konstitution i 1937 var blevet ansat som „Tilsynsdame“, fortsatte som tilsynsførende indtil 1949, hvor hun fratrådte – 74 år gammel. Hun blev efterfulgt af sygeplejeassistent Lovise Olsen.²¹

1940-45 synes at være forløbet, uden at den tyske besættelse medførte større begivenheder for stiftelsen (fig.44). Der findes i Legatbetretningerne fra disse år alene en oplysning om, at der fra juni 1940 ville blive opkrævet et ekstraordinært brændselsbidrag fra beboerne.

Stiftelsens økonomi undergraves

I 1942 blev der med statstilskud udført forskellige reparationsarbejder og forbedringer af toiletforholdene. I den anledning blev det nødvendigt at tage hul på en særlig reserve- og udligningsfond, som var oparbejdet i årenes løb.²²

Samme år blev stiftelsen berøvet mellem en tredjedel og en fjerdedel af sin driftskapital, idet 240.000 kr. blev overført til finansiering af byggeudgifterne ved 23 kvistværelser i stiftelsen Gl. Kloster.²³ Der fandtes ingen særlige relationer mellem Soldenfeldts Stiftelse og Gl.Kloster, der kunne begrunde denne kapitaloverførsel, men ‘dygtige’ embedsmænd fandt en løsning, idet man oprettede en særlig fundats, hvorefter 12 boliger på plejeafdelingen i Gl. Kloster skulle benævnes „Brødrene Soldenfeldts Stiftelsers 12 Plejeboliger“. Udover denne ærestitel skulle Soldenfeldts Stiftelses beboere have fortrinsret til disse boliger.

Når henses til, at Magistratens 1. afdeling bestyrede såvel Gl. Kloster som Soldenfeldts Stiftelse, og at der dengang ikke fandtes noget overordnet organ til indstilling af plejehjemspladser, forekommer fortrinsretten for Soldenfeldts Stiftelses beboere rent illusorisk. Det var slet ikke nødvendigt med en særlig fundats for at anvise Soldenfeldterne plejehjemsplads i Gl.Kloster. Fundatsen var ret og slet et forsøg

Fig. 47. Honoratiøres og beboerinder i festsalen ved Soldenfeldts Stiftelses 50-års jubilæum i 1944. Foto: Soldenfeldts Stiftelse.

på at legitimere Soldenfeldts Stiftelses finansiering af byggeriet i Gl. Kloster. De involverede embedsmænd fik for deres idérigdom et særdeles klækkeligt ekstra honorar – der dog ikke blev debiteret Soldenfeldts Stiftelse, men Gl. Kloster.

I kølvandet på tilskudstransaktionen fulgte et eksempel på, at 'kreativ bogføring' også blev praktiseret for 50 år siden. Dette fremgår af regnskaberne fra 1941/42, 1942/43 og 1943/44: hvor man i 1941/42 havde et underskud på ca. 34.300 kr., er der i 1942/43 – transaktionsåret – et overskud på 65.300 kr. Det smukke resultat skyldtes, at der var udtrukket obligationer for 71.600 kr., og at dette beløb var overført til „Driften“ – hvilket indebar en udhuling af kapitalen. Det er mærkeligt, at der ikke fra revisionens side blev gjort indsigelser. Administrationen havde heller ikke betænkeligheder med hensyn til stiftelsens fremtid: I forbindelse med den foran omtalte istandsættelse af toiletterne blev der i et notat gjort opmærksom på, at det ikke kunne und-

gås, at „Reserve- og udligningsfonden forringes med ca. 9.000 kr. ..., men Stiftelsens Status er jo ikke ængstende, selv om man regner med en fremtidig mindre Renteindtægt efter Opgørelse af Soldenfeldts Boliger i Gl. Kloster“ („Opgørelse“ skal formentlig læses som „Opførelse“).

Salget af boliger var stærkt svingende fra år til år, men gennemsnitligt var salgsindtægten ca. 20.000 kr. årligt, som indgik i driften. Før tilskuddet til Gl. Kloster gav stiftelsens kapital godt 70.000 kr. i renteaftkast – efter overførslen ca. 54.000 kr. (Det er ikke muligt i dag at finde frem til det nøjagtige renteaftkast før overførslen, idet man – meget kreativt – ændrede på regnskabsopstillingen i 1942). Den samlede årlige indtægt – bolig-salg + renter – beløb sig efter 1942 til ca. 75.000 kr. årlig, hvorfra der skulle trækkes 11.000 kr. til ugepenge til beboerne. (Ugepengene forsvandt fra og med regnskabsåret 1952/53).

Selv med det daværende lave prisniveau burde administrationen have indset, at det ikke var forsvarligt at udhule kapitalen ved pengeoverførsel til uvedkommende formål og at anvende penge fra udtrukne obligationer til driften. Til belysning af udgiftsniveauet kan det oplyses, at der i 1941/42 blev anvendt 45.800 kr. til vedligeholdelsesarbejder og i 1942/43 31.600 kr.

Stiftelsens driftskapital var kun steget med ca. 10 % siden starten i 1894, medens pristallet var mangedoblet siden da. Ideen med at sælge boligerne gav ganske vist en ekstra indtægt, men formelt set burde kun renteaftkastet heraf gå ind i driften; hertil kom, at beboernes gennemsnitlige levetid var stærkt stigende, hvilket burde have fået administrationen til at indse, at boligbenyttelsen for den enkelte beboer blev længere og længere, hvorfor boligindskudet skulle strækkes over længere tid.

Stiftelsens usikre fremtid blev grundlagt ved de omtalte dispositioner, og som årene gik, strammede økonomien mere og mere til. Imidlertid giver regnskaberne for de følgende tre årtier ikke umiddelbart indtryk af den katastrofale udvikling. For det første blev stiftelsens obligationsbeholdning i de årlige regnskaber opført til pålydende værdi, hvilket for så vidt var i overensstemmelse med gældende regnskabspraksis, men den efterhånden vigende kursudvikling medførte en enorm udhuling af obligationskapitalen. Da man i 1975 som led i en sanering af stiftelsens økonomi realiserede stiftelseskapitalen på ca. en million

kr. pålydende, indbragte salget således kun ca. 325.000 kr. For det andet var obligationsudtrækningerne – som foran omtalt – i en årrække overført til driften, hvilket betød en yderligere udhuling. Ved en overfladisk betragtning kunne stiftelsens kapital synes intakt, fordi ejendommens vurderingssum stadig steg, men samtidigt voksede også stiftelsens gæld til Københavns kommune, som foreløbigt dækkede de årlige underskud. I 1974/75 var gælden vokset til ca. 600.000 kr., og på dette tidspunkt blev der desuden fra brandvæsenets side krævet en brandsikring til ca. 400.000 kr. Hvis kravet om brandsikring ikke blev imødekommet, ville bygningen blive kondemneret.

Efterkrigsårene og tiden indtil midten af 1970'erne var meget vanskelige for stiftelsen. Man forsøgte gennem stadige forhøjelser af indskuddet at kompensere for de stadigt stigende udgifter, men der var grænser for, hvor meget man kunne tage for en lejlighed i en korridor-ejendom, hvor ni – ti beboere skulle være fælles om ét toilet, og hvor der kun fandt den allermest nødvendige vedligeholdelse sted.

Forfatteren af nærværende kapitel om stiftelsens historie erindrer indtrykket af et privat besøg i stiftelsen i slutningen af 1950'erne. Korridorerne trængte uhyre til maling, der var kun enkelte 'søvnige' elektriske pærer på gangene, og alt virkede trist og nedslidt. Dette indtryk står i stærk kontrast til beskrivelserne ved indvielsen i 1894 og også til lovordene ved 25 års jubilæet i 1919.

I perioden fra 1945 til 1974 var det eneste forsøg på forbedring af ejendommen et forslag fra den tilsynsførende om installering af elevator. Forslaget blev fremsat i 1947 og henlagt i 1950.³⁴

I 1960 blev indskuddet for en 1-værelses lejlighed fastsat til 4.500 kr., og for en 2-værelses til 5.500 kr.³⁵ (Ved indskudsordningens bortfald i 1974 var indskuddene henholdsvis 6000 kr. og 10.000 kr.).

I forbindelse med afskaffelse af honorarlønnede bijobs i kommunen – 'bensaneringen' blev forstanderstillingen afskaffet i 1969/70, og hele administrationen overgik til Magistratens legatkontor. Personalet i stiftelsen blev skåret ned, således at det til sidst kun bestod af den tilsynsførende samt portmeren og dennes kone – sidstnævnte skulle sørge for rengøringen af korridorer og fællesrum.

Redningsplan for stiftelsen

I begyndelsen af 1970'erne medførte den stadig stigende gæld til kommunen, at den kommunale revision ventilerede spørgsmålet om en nedbringelse af gælden, rejste spørgsmålet om eventuel lukning af stiftelsen og udbad sig forslag til sanering af dens økonomi.

Den 11. januar 1974 udsendte Justitsministeriet en cirkulæreskrivelse angående forenkling af kommunernes legatforvaltning, og det blev pålagt Magistratens legatkontor at udarbejde forslag til en rationaliseret forvaltning af de af Københavns kommune bestyrede legater, herunder også Soldenfeldts Stiftelse. Underhånden gav Justitsministeriet udtryk for, at kommunen kunne forvente en meget liberal indstilling til forslag om ændringer i de gældende regler for stiftelsen, idet ministeriet dog ville fastholde, at stiftelsen stadig skulle være forbeholdt kvinder samt have et socialt formål.

Den samlede rationaliseringsopgave var betragtelig, og først den 2. juni 1975 kunne man forelægge Borgerrepræsentationen den del deraf, der udgjorde en redningsplan for Soldenfeldts Stiftelse.⁶ Redningsplanen indebar først og fremmest salg af stiftelsens obligationer, hvilket nedbragte gælden til kommunen med ca. 325.000 kr. For restgælden, 270.000 kr. blev der udstedt et pantebrev til kommunen. (Dette pantebrev blev indfriet i første halvdel af 1980'erne). Københavns kommune bevilgede i alt 600.000 til dækning af udgiften til den krævede brandsikring (400.000) samt til en begyndende istandsættelse og modernisering af ejendommen. Det omtales i indstillingen til Borgerrepræsentationen, at Magistraten „i de kommende år vil søge kommunalt tilskud til videreførelse af arbejdet“. Den månedlige husleje for nye lejere blev fastsat til 315 kr. for to værelser og 255 kr. for et værelse, hvoraf henholdsvis 115 og 105 kr. udgjorde betaling for el, gas og varme ('energiavgift').

I indstillingen er også omtalt, at de eksisterende beboere var positivt indstillet overfor at betale halv husleje, selv om de også havde betalt indskud. Forelæggelsen af redningsplanen havde krævet et større arbejde. Først og fremmest var det vigtigt at få loddet stemningen hos beboerne. Set fra et politisk synspunkt var det af afgørende betydning, at beboerne var indstillet på at bidrage til stiftelsens fortsatte eksistens,

idet de jo gennem deres indskud var blevet lovet en huslejefritagelse for fremtiden.

Magistratens 1. afdelings rådmand Elna Jørgensen nævnte i oktober 1974 i en tale, hun holdt i stiftelsen i anledning af dens 80 års fødselsdag, den usikre fremtid og berørte også mulighederne for en økonomisk indsats fra beboernes side, ligesom hun foreslog nedsættelsen af et beboerråd som kontakt mellem beboerne og administrationen. Magistratens legatkantor tog tråden op under nogle beboermøder, og på et møde med beboerne i maj 1975, hvor Elna Jørgensen redegjorde for den indstilling, der i juni skulle forelægges for Borgerrepræsentationen, pointerede hun atter, at det var af stor betydning, at 'indskudsbeboerne' betalte en delvis husleje. Ved fødselsdagsfesten i oktober samme år kunne Elna Jørgensen i sin tale konstatere, at den fælles indsats fra beboernes og kommunens side havde båret frugt: Stiftelsen var reddet, brandsikringen påbegyndt og moderniseringen i fuld gang. Elna Jørgensen nævnte også, at alle 'indskudsbeboere', bortset fra én, havde erklæret sig villige til at betale halv husleje. (Den ene begyndte også at betale i 1976).

Rådmand Elna Jørgensen havde en god måde at fremføre forslagene på, ligesom hun var god til at drøfte sagerne med beboerne, men grundlaget for hele nyordningen blev lagt ved samarbejdet mellem borgmester Børge Schmidt, magistratsafdelingens direktør Kai Knudstrup og legatkontoret, og uden de to førstnævntes positive indstilling til sagen var det ikke lykkedes at redde stiftelsen.

Brandsikring og modernisering

Efter at den økonomiske situation var afklaret, gik man i gang med brandsikringen og moderniseringen. I første omgang blev der indrettet yderligere et toilet og et bruserum på hver etage i fløjen mod Ryesgade, men efterhånden blev der indrettet toiletter og brusebad på alle etager, således at antallet brugere pr. toilet faldt fra ca. 9 til 2-3. Endvidere blev belysningsforholdene i korridorerne bragt i orden, alle fællesrum og gange blev malet, og der blev lagt linoleum på samtlige gange. Baderummene i kælderen blev bragt i orden, der kom vaskemaskiner på alle etager. I 1976 blev der indrettet et gæsteværelse, som be-

boerne kan leje til liggende gæster. I 1983 blev det siden 1950 henlagte forslag om installering af elevator endelig realiseret. Store dele af varmeanlægget er nu moderniseret, og i 1992 fik beboerne installeret varmt vand i køkkenerne. I de senere år har beboerne selv betalt løbende udskiftning af vaskemaskiner, ligeledes selv sørget for modernisering af køkkenet ved festsalen og bekostet diverse inventar dertil – et vidnesbyrd om deres interesse for stiftelsen.

De mange og store arbejder er hen ad vejen delvis blevet finansieret af Københavns kommune, som hvert år indtil 1992 afsatte tilskudsbeløb til de af Magistraten bestyrede 5 stiftelser. Hovedparten af tilskudsbeløbet er tilfaldet Soldenfeldts Stiftelse. Derudover er der gennem årene ydet god støtte fra Soldins legat. Dette legats kapital stammer fra provenuet ved salg af Hanne og Salomon Soldins Stiftelses ejendom, beliggende på hjørnet Skindergade/Fiolstræde. I begyndelsen af 1970'erne blev denne stiftelse nedlagt og ejendommen overtaget af Kunstakademiet til kollegieformål. Brødrene Soldenfeldt var Hanne og Salomon Soldins nevøer, og man kan således sige, at legatpengene bliver i familien gennem tilskudene til Soldenfeldts Stiftelse.

En væsentlig del af moderniseringsarbejdet er blevet udført i samarbejde med den nu afdøde direktør for Københavns kommunes tekniske Service, Mogens Olsen, der altid viste stiftelsen stor interesse.

Indførelse af beboerråd

Samtidig med indførelsen af beboerråd fratrådte den sidst ansatte tilsynsførende, Frida Korvell, den 1. januar 1975, og de opgaver, der havde påhvilet hende, blev delvis overtaget af beboerrådet. Tre år senere, i forbindelse med portnerskifte, overtog beboerrådet også nogle af de opgaver, der indtil da havde påhvilet portneren, såsom opbevaring af reservenøgler og forevisning af lejligheder for lejlighedssøgende. Personalet i stiftelsen bestod herefter kun af den nyansatte portner, idet rengøringen af korridorer m.v. blev overtaget af et rengøringsfirma. Efterhånden blev Lizzie Lindqvist, der var ansat i Magistratens legatkontor, den daglige kontakt mellem stiftelsen og administrationen; i hendes ansættelsestid blev der i samarbejde med beboerrådet startet forskellige former for underholdning, foredrag og møder i stif-

telsen. Endvidere blev der af legatkontoret arrangeret årlige busudflugter for beboerne.

Beboerrådet har været til uvurderlig hjælp og støtte for administrationen, og har gennem årene overtaget flere og flere vigtige opgaver, f.eks. tilkaldelse af læge i sygdomstilfælde. Fra de første år bør nævnes Frederikke Andersen, Marie Hansen, Edith Jensen, Olga Jensen og Astrid Kristensen, hvilke var med til at skabe rammerne om rådets arbejde. I de senere år har navnlig Gundine Pedersen og Esther Rosengård ydet en enestående og utrættelig indsats – ikke mindst for at få beboerne til at ‘komme hinanden ved’.

Unge kvinder under uddannelse får adgang til stiftelsen

Da det en overgang var vanskeligt at få udlejet nogle af lejlighederne – specielt de 1-værelses mod Ryesgade – besluttede man i 1978 at lade unge kvinder under uddannelse få mulighed for at leje lejligheder i Ryesgadefløjen, og i dag udlejes ca. 40 af disse lejligheder – for en lidt højere husleje – til unge. Det skal ikke være nogen hemmelighed, at denne udlejningsform giver visse problemer. Tidligere er nævnt ejendommens dårlige lydisolering, som ikke tillader rock- og popmusik for fuld udblæsning. Et andet problem er lejekontraktens bestemmelse om, at lejemålet kun omfatter én person, og det jo forekommer, at unge lejere har kammerater, som overnatter – ofte af modsat køn, hvilket kan give problemer ved brusebadstid om morgenen. Disse problemer tager beboerrådet sig også af.

Stiftelsen, som den fremtræder i dag, er bragt op til en standard, der gør den attraktiv for to grupper: Først og fremmest findes der i nutidens København ældre kvinder, som ikke ønsker at bo under almindelige institutionslignende forhold. De vil gerne slå af på komfort og bekvemmelighed for at kunne bo relativt billigt under friere forhold. I så henseende er Soldenfeldts Stiftelse et godt tilbud. Der mangler da heller ikke ansøgere til de 2-værelses lejligheder. Dernæst er der stor mangel på kollegieboliger, og der er lang venteliste på lejlighederne i Ryesgadefløjen. Fremtiden ser således forholdsvis lys ud for stiftelsen, men man kan aldrig vide sig sikker, hvilket en givenhed i 1990 er bevis for.

Trussel om kondemnering

Legatkontoret havde indhentet tilbud på installering af varmt vand i køkkenerne, og arbejdet skulle til at gå i gang, da Københavns Boligkommission i september 1990 meddelte legatkontoret, at man i henhold til reglerne i byfornyelseslovens kapitel VIII ville foretage en bedømmelse af stiftelsens ejendom.²⁷ Boligkommissionen gjorde endvidere opmærksom på, at hvis ejendommen havde mangler, som gjorde den sundheds- eller brandfarlig, ville kommissionen træffe beslutning i henhold til byfornyelseslovens § 72 eller 73. Endelig blev det oplyst, at beslutningen enten kunne indeholde et påbud om afhjælpning af manglerne, eller en meddelelse om, at ejendommen efter en nærmere fastsat frist ikke måtte benyttes til beboelse eller ophold. Med andre ord: Ejendommen kunne eventuelt blive kondemneret.

Boligkommissionens brev kom som et lynnedslag for legatkontoret: Efter at stiftelsens økonomi var bragt i orden og ejendommen moderniseret og istandsat for millionbeløb – i tiåret 1979/89 alene ca. 2,2 millioner kr. for almindelig vedligeholdelse og 1,4 millioner for ekstraordinær vedligeholdelse – var der risiko for, at stiftelsen skulle lukkes! Boligkommissionen meddelte også, at man ville søge kontakt til hver enkelt beboer for på stedet at besigtige forholdene. Legatkontoret skyndte sig at sende et beroligende brev til beboerne, idet det viste sig, at der forelå en særlig baggrund for kommissionens henvendelse:

En korridorejendom på Blegdamsvejen, ejet af Scientology-bevægelsen, var blevet kondemneret bl.a. under henvisning til dens dårlige stand. Bevægelsen havde protesteret mod kondemneringen og bl.a. henvist til, at det var mærkeligt, at deres ejendom skulle kondemneres, når der i nabolaget, Ryesgade 104, lå en anden korridorejendom, ejet af kommunen, hvilken fik lov til at fortsætte. Kommissionen havde herefter følt sig foranlediget til at besigtige Ryesgade 104, d.v.s. Soldenfeldts Stiftelse. Efter en besigtigelse i december 1990 blev stiftelsen imidlertid 'frifundet'. I sin vedtagelse lagde kommissionen vægt på, at ejendommen mere fungerer som en institution end som en egentlig traditionel beboelsesejendom, og „at Københavns Brandvæsen løbende fører tilsyn med bebyggelsen, der er brandsikret svarende til de forskrifter, der af Justitsministeriet er fastsat for ældre hoteller“. I en sluttende rapport, der blev udarbejdet til brug for kommissionens be-

Fig. 48. Brodrene Soldenfeldts gravsted på Assistens kirkegård. Foto: Københavns Bymuseum.

sigtigelse, omtales, at trappeforholdene er i strid med flere brandsikringsbestemmelser, ligesom det fremhæves, at 36 af lejlighederne ikke har „særlig god adgang for dagslys“.

Det er interessant at konstatere, at de „herskabelige“ trappeforhold, som blev beundret ved stiftelsens indvielse i 1894, i 1990 betragtes som stridende mod gældende regler, og *Tidens Kvinders* poetiske omtale – ved 25 års jubilæet i 1919 – af indtrykket af „Væld af Sol og Lys“ harmonerer ikke med rapportens konstatering af manglende dagslys. Rapporten omtaler i øvrigt, at fællesgange og -rum er velholdte, og der er ingen kritik af ind- og udvendig vedligeholdelse.

Kommissionen havde udsendt 119 spørgeskemaer til beboerne, og 91 blev besvaret. I 19 skemaer er der klaget over støjgener, og i 16 angives, at lejlighederne er mørke. Som årsag hertil angives dels den enkelte lejligheds placering, dels kastanietræerne på Dosseringen. Hvad angår de sidstnævnte har legatkontoret gennem flere år forsøgt at få træerne kraftigt beskåret, men uden positivt resultat, da de er en del af den ensartede træække langs Dosseringen. Endelig indeholder rapporten oplysning om, at der i 15 skemaer er givet udtryk for, at man er

glad og tilfreds med at bo i stiftelsen, og der er citeret følgende udtalelser:

„Dette er et dejligt sted at bo.“

„Her er lyst – roligt og venligt.“

„Vi betragter os som et „lille samfund“ i samfundet, hvor vi alle kommer hinanden ved og hjælper hinanden, når vi er syge. Vi føler os aldrig ensomme, som vi ville gøre i en almindelig lejlighed.“

Brødrene Soldenfeldts Stiftelse synes at have sin eksistensberettigelse også i dag – omend den må eksistere på dispensation:⁸ (fig.48).

Noter

Københavns Stadsarkiv takkes for bistand med fremskaffelse af arkivmaterialet.

- 1 Uddrag af artikel af Harald Bing om borgmester H.N. Hansen i månedsskriftet *Tilskueren*, første halvbind 1910, side 114:

„Han var en god Administrator i sit omfattende Departement; om han havde Evne til at overlade Arbejde og Ansvar til sine Undergivne, tør jeg ikke udtale mig om.“ Bemærkningen synes at tyde på, at H.N.Hansen havde svært ved at delegere ud til andre.

- 2 Brev af 24. april 1891 fra gehejmeråd Hagemann til borgmester H.N.Hansen: „Kjære Etatsraad.

For at undgå enhver Misforstaaelse ønsker jeg at gjentage, at jeg gjerne vil sælge min Dosseringsgrund til Dem, men at jeg vil fastholde den engang nævnte Pris, 100.000 Kr., hvilket er lidt under 16 Kr. pr. Alen. Og jeg vil tilføje, at det, efter de Forhold, der nu er ifærd med at udvikle sig på Østerbro, er en billig Pris. Se blot hvad Kommunen har betalt ved Nørre Allé, og hvad der betales helt ud til Aarhusgade. De kan være vel tjent med Grunden derom er der ingen Tvivl. Deres hengivne

G.A.Hagemann.“

- 3 Københavns Stadsarkiv, Magistratens 1. afd. j.nr. 1187/1894
- 4 Ibid. j.nr. 327/1895
- 5 Ibid. j.nr. 955/1908
- 6 Ibid. j.nr. 1078/1917
- 7 Ibid. j.nr. 1126 og 1171/1922
- 8 Ibid. j.nr. 1308/1928
- 9 Ibid. j.nr. 540/1933
- 10 Ibid. j.nr. 348/1913

- 11 Ibid. j.nr. 1034/1919
- 12 Ibid. j.nr. 1227/1920
- 13 Ibid. j.nr. 173/1925
- 14 Ibid. j.nr. 317/1926
- 15 Ibid. j.nr. 435 og 1348/1937
- 16 Ibid. j.nr. 1046/1929
- 17 Ibid. j.nr. 1249/1930
- 18 Legatberetningen 1932, side 11
- 19 Københavns Stadsarkiv, Magistratens I. afd. j. nr. 590/1933
- 20 Op.cit. note 19, 1938, side 8
- 21 Københavns Stadsarkiv, Magistratens I. afd. j. nr. 117/1942 og Legatberetningen 1942, side 15
- 22 Ibid. j.nr. 173/1943 samt legatberetningen.
- 23 Ibid. j.nr. 1409 og 1481/1949
- 24 Ibid. j.nr. 1702/1947
- 25 Ibid. j.nr. 47 – 8/1960
- 26 Københavns Stadsarkiv, Borgerrepræsentationen j.nr. 109/1975
- 27 Legatkontoret j. nr. 10 – 38/1990.
- 28 Stiftelsens ejendom falder ind under Justitsministeriets bekendtgørelse af 21. maj 1974 om brandværnsforanstaltninger i ældre hoteller m.v. Der er i henhold til bekendtgørelsen dispenseret fra nugældende brandværnsforanstaltninger, og boligkommissionen vil – forudsat at Københavns Brandvæsen fortsat fører tilsyn med ejendommen – indtil videre undlade at træffe beslutning om kondemnering m.v.

Fig. 49. Udsnit af underskrifterne på en takkeadresse fra Soldenfaldets Stiftelse til Frans Schwartz juli 1896. Frans Schwartz' Legat, Frans Schwartz' arkiv.

L. F. Hansen. B. H. Hansen. A. Lassen. Sofie Hansen
 R. Jessen. W. G. J. Jensen. J. M. Skygge. E. Pjeng.
 H. H. Petersen. H. Lyngboer. Caroline Petersen. H. Kjøp.
 Anis Petersen. A. Rasmussen. G. Christensen. E. Rasmussen.
 H. Heibel. J. P. Thomsen. Margoth Loren. H. Olsen
 Malvine Pjengel. B. Gullach. H. Christensen
 Kirsten Jensen. H. Schlichting. Emma Thomsen.
 B. Marie Andersen. J. H. Rasmussen. O. Rasmussen. Andrea Petersen.
 Cathrine Beck. Sophie Jensen. Marie Nielsen.
 Fransiska Toussaint. Augustine Andersen. E. E. Pjeng.
 Oline Olsen. Laura Nielsen. Sofie Matheson
 Marie. Sophie Christensen. Andrea Hansen. E. E. Thomsen.
 E. P. Schmidt. H. E. Pjenggaard. Johanne Kollerup
 J. H. Rasmussen. Fanny Pjengel. Ida Larsen
 Valborg Andersen. Signe Brandt Pjeng. Johanne Berg
 Landine Larsen. A. Rasmussen. Anis Lyngboer.
 H. M. Andersen. Emma Jensen. Sofie Thomsen
 E. Halborg. E. Linnth. H. M. Petersen.
 Louise Jensen

Karen Glente Beboerinderne

Noter,
side 160

Hvis det er småt med kilderne til stiftelsens tidlige historie, så er det ikke meget bedre med kilder til viden om livet inden for dens mure. Der findes to protokoller, fine indbundne bøger i folioformat, hvori beboerinderne er opført med navn, fødselsdato, fødested og ophav, tidligere beskæftigelse og dato for indflytningen'. For de flestes vedkommende også evt. fraflytning eller dødsår og dødsårsag. Protokollerne er ført fra 1. oktober 1894 til og med 1974, det vil sige til begrebet 'tilsynsførende' blev erstattet med beboerrådet og administrationen helt overgik til legatkontoret. Alt dette fylder ikke så meget i de store bøger, som synes tænkte til et ekstra årtusind, men i kort form rummer de dog noget, i al fald stof for fantasien hos den, der sidder med dem.

Der er to protokoller. Hermed er vi inde på den ændring, som magistraten gjorde i forhold til anvisningen i det soldenfeldtske testamente: man byggede ikke to men én stiftelse, som blev opdelt i en A-fløj (eller rettere tre) med boliger til de „værdige og trængende aldrende Lærerinder, Husjomfruer, Syjomfruer og andre Fruentimmer i tjenende Stillinger“ og en B-fløj, den mod Ryesgade med de mindre boliger og ryggen til byen, beregnet for de værdige og trængende tidligere tjenestepiger. Derfor også en protokol for A-folket og en for B-folket.

Når man i dag skal fortælle sine bekendte om stiftelsen og dens historie, er dette med A og B noget, som straks vækker undren, forargelse og lidt morskab. Vi er socialt lige så opdelt som tidligere, men vi taler om det på en anden måde. Men den soldenfeldtske stiftelse er et godt eksempel på, hvorledes arkitekturen bestemmer livsformerne. Magistraten har næppe bevidst villet udjævne forskellene i vilkår mellem tidligere tjenestepiger og tidligere husjomfruer, men ved at bygge deres boliger sammen har man gjort det fælles til det meste: fælles er faciliteterne, fælles gårdhaven, fælles reglementet (som i øvrigt ikke afviger fra tilsvarende reglementer for tilsvarende institutioner):

REGLER

for Beboerinderne i Brødrene Soldenfeldts Stiftelser.
Udfærdigede af Magistraten den 1. September 1894.

1. Stiftelsen bestyres af Kjøbenhavns *Magistrat*, som har den øverste Myndighed i alle Anliggender, Stiftelsen og dens Beboerinder vedrørende.

Den af Magistraten ansatte *Forstanderinde* handler på Magistratens vegne. Alle Henvendelser fra Beboerinderne til Bestyrelsen, Stiftelsen vedrørende, skulle ske til hende.

2. Enhver, der erholder Bolig i Stiftelsen, skal ved Indflytningen medbringe fornødent Bohave, m.v. Alt, hvad der indbringes i Stiftelsen, skal være i ordentlig og renlig Stand. Det paahviler Forstanderinden at paase dette. Forstanderinden kan, om det anses fornødent, forordne Desinfektion af de forskellige Ejendele paa Ejerindens Bekostning.

3. Bestyrelsen bestemmer Fordelingen af Boligerne saa vel ved Indflytningen som senere, og ingen kan modsætte sig Bestyrelsens bestemmelse om, at hun skal flytte fra en Bolig over til en anden.

4. Beboerinderne er pligtige til at holde deres Boliger, disses Vinduer, deres Bohave og deres Gangklæder fuldstændig rene og i Orden. Fuldstændig Hovedrengøring skal foretages to gange Aarlig, i April og Oktober. Forstanderindens Forskrifter i disse Henseender skulle uvægerlig efterkommes.

Indsættelsen af ituslagne Ruder, Vedligeholdelse af Laase og Nøgler, af Vandhaner og af Kogeapparater paahviler Beboerinderne og bekostes af disse. Tilregnelig Beskadigelse erstattes af Beboerinderne.

Al øvrig Vedligeholdelse foretages af Stiftelsen og bekostes af denne efter Bestyrelsens Bestemmelse.

5. Intet maa hensættes paa Trapper og Gange eller i Gaarden.

Der maa ikke holdes Hunde eller Katte eller andre Husdyr, som kunne være til Ulempe.

Væggene maa ikke beskadiges med Søm og Hager.

Al Bortbringelse af Urenlighed m.v. fra Lejligheden skal være tilendebragt inden Kl. 10 Formiddag.

Møbler og Tæpper maa ikke udbankes paa Trapperne eller udrystes af Vinduerne.

Paa Loft og i Kælder og paa Gangene maa kun benyttes Lys i Lygte. I Vaskene maa alene hældes Spildevand. I Frosttid aflukkes Vaskene.

Tørreloft og Vaskekælder rengøres strax af den, der har benyttet samme.

Ingen Beboer maa drive Handel i Stiftelsen eller der holde Skole eller foretage anden Virksomhed, som kan volde Forstyrrelse.

Angribes nogen af en smitsom Sygdom, er hun pligtig strax at lade sig indlægge paa et Hospital.

6. Fremleje er ikke tilladt. Optagelse af andre i Boligen maa kun ske med Magistratens Samtykke.

7. Stiftelsens Forstanderinde har til enhver Tid Adgang til Lejligederne for at paase, at alt er i Orden.

8. Adgangen til Stiftelsen *A* er *om Dagen* ad Hoveddøren mod Dosseringen. Denne Dør lukkes ved Mørkets Frembrud og Adgangen til *begge* Stiftelser er derefter kun igennem Porten mod Ryesgade. Adgangen til Stiftelsen *B* er hele Dagen kun igennem Porten.

Porten *aflaases* hver Aften Kl. 10% *præcis*, til hvilken Tid det forventes, at Beboerinderne i Reglen ville være hjemme, ligesom ogsaa, at Besøgende hos Beboerinderne *inden dette Klokkeslet* have forladt Stiftelsen.

Til Benyttelse til et senere Klokkeslet kan Portnøglen laanes hos Portneren. Nøglen maa da strax den følgende Morgen tilbageleveres.

9. Fraværelse fra Stiftelsen ud over en Dag skal anmeldes til Forstanderinden.

Til Fraværelser over 8 Dage skal skriftligt Samtykke indhentes hos Forstanderinden.

Orlov ud over 3 Maaneder maa søges hos Bestyrelsen.

10. Det er Beboerinderne forbudt at give nogen af Stiftelsens Funktionærer Dusører.

11. Ugepengene udbetales Beboerinderne den 1ste i hver Maaned ved Magistratens *Tilsynsførende*.

12. De, som have erholdt Fribolig i Stiftelsen, beholde i Reglen samme, saalænge de dertil er værdige og trængende.

Skulde nogen ved gentagne Overtrædelser af de for Stiftelsen forskrevne Regler, ved uordentligt Forhold, ved slet Opførsel eller paa anden Maade gøre sig uværdig eller uegnet til at forblive i Stiftelsen, kan Friboligen fratages Vedkommende; Bestyrelsens Skøn er i saa Henseende ene afgørende,

Ligeledes maa den, hvis Kaar maatte blive saa smaa, at hun for at existere bliver trængende til Hjælp af Fattigvæsenet, finde sig i at opgive sin Plads i Stiftelsen.

13. I Tilfælde af Dødsfald bevares Lejligheden for Dødsboet i 6 Uger efter Dødsfaldet.

14. Magistraten forventer, at alle, som erholde Bolig i Stiftelserne, i taknemmelig Paaskønnelse af de døde Stifteres Formaal med deres betydelige Gave, ville omgaaes hinanden fredsommelig og med velvillie, og at de ved deres hele Færd og Vandel ville gøre, hvad de formaae til, at Stiftelsen overalt kan nyde Anseelse ved den Orden og ved den gode Aand, der raader i samme.

*

Fælles for Beboerinderne har været som væsentligste fordring og opgave at have dette: at holde sig og sine omgivelser pæne og rene og i øvrigt leve, som det står skrevet over indgangen indenfor i Dosseringsfløjen: „Gud lad os her saa bygge og bo/ at hist vi kan fange den evige Ro“. Adskillende har været, at A-folket foruden opholdsstuen havde „et mindre Rum til Anbringelse af et Sengested“, således som det i det soldenfeldtske testamente er foreslået, og dertil et lidt større køkken. Lidt mere at udfolde sig på, lidt mere at holde rent, lidt højere status. Fælles for beboerinderne har været kravet om trang og værdighed.

Trangen ligger i det Forhold „paa Grund af Alder eller Svagelighed at være ude af Stand til at erhverve det fornødne“ subs. „ikke længere kunne tjene“, værdigheden i den hidtidige vandel, den viste evne til at være forsynlig i pengesager og dertil alderen: mindst halvtreds år. Alle boliger var oprindelig friboliger på livstid under forudsætning af fortsat trang og værdighed, men i fastsættelsen af det beløb, som derudover tilkendtes beboerinderne, finder man, som allerede omtalt (se side 114f), ikke alene den mindre tillid til de forhenværende tjenestepiger, som giver sig udslag i, at deres penge skulle udbetales ugentligt, eller i det højeste månedligt, men også at beløbet er mindre. Derfor må det med, at soldenfeldterne i testamentet anfører, at såfremt midlerne ikke er tilstrækkelige, skal tjenestepigerne tilgodeses først med deres fulde andel, dernæst skal man tage alder og svagelighed i betragtning ved fordelingen i øvrigt. Forresten ser det ud til, at det fælles – og praktiske – har vundet og man har udbetalt understøttelsen månedligt såvel til A-folket som til B-folket. Der har imidlertid været nogen usikkerhed mht. beløbets størrelse. November og december måned 1894 udbetaltes kr. 5.- til hver beboerinde. Januar, februar og marts 1895 får hver kr. 6,50.-, men fra april måned stiger A-folket til kr. 8.-, som åbenbart er et nedrundet beløb, for ind i mellem får de kr. 9.- som udligning. Og således forblev det, så længe månedspenge udbetaltes.

Ved indvielsen 14. oktober 1894 havde beboerinderne pyntet festlokalerne med krans og blomsterguirlander. Og der har de siddet sammen med „Kommunalbestyrelsens Medlemmer med Damer, Soldenfeldternes Paarørende og deres nærmere Kendinge og dertil Arkitekten og Bygningens Haandværkere“ (fig. 49). De har påhørt borgmesterens tale, som ikke var rettet til dem, men til de tilstedeværende honoratiores, og dog er opregningen af brødrenes nøjsomhed og elskværdighed naturligvis indirekte en opfordring til de fremtidige beboere om efterligning. Når borgmesteren for at oplive og anskueliggøre sit emne taler om, hvorledes han som dreng kom i boghandelen, og når han nævner titlerne på de kendte skolebøger, som der kunne købes, har beboerinderne intet minde følt, de har ikke mødt Ciceros taler eller Ørsteds formularbog; men når han nævner skudsmålsbogen, som boghandelen havde privilegium på, ved de, hvad det drejer sig om. Skudsmålsbogen er det som deler dem i A og B, i forhenværende tyende og forhenværende „Lærerinder, Husjomfruer, og Syjomfruer“, nemlig ef-

Fig. 50. Erik Hansen: Solderfeldts Stiftelses Dossieringsfløj med hovedindgangen. Mellem stuen og første sal ses nogle af Carl Aarsleffs medaljoner. Fotografi ca. 1950. Kunstakademiets Bibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger.

ter om de har haft et ansættelsesforhold, som krævede skudsmål sbog og implicerede en vis umyndighed (som afspejles i spørgsmålet om udbetalingen af deres pengeunderstøttelse) eller har entreret frit om en ansættelse.

Det er nævnt i fundatsen, at der ved optagelsen ikke må tages hensyn til ansøgerens religion, og det har der sikkert heller ikke været grund til. Det fremgår af folketællingen pr. 1. februar 1901, at samtlige boboerinder var medlemmer af den danske folkekirke, og de forholdsvis få ord, som borgmesteren retter til beboerinderne i indvielsestalen, handler om den kristne ånd, som huset skal repræsentere gennem beboerindernes livsførelse. Den skal symboliseres i det ydre af reliefferne, der skal opsættes som dekoration af bygningen og hvoraf borgmesteren foruden tro, håb og kærlighed føler trang til at fremhæve flid, ydmyghed og tålmodighed (fig. 50).

121 beboerinder blev optaget – eller 'indlagt', som det hedder i tidens sprog – pr. 1. Oktober 1984, 69 i A-fløjene (fig. 51), 52 i B-fløjen (fig. 52). De er blevet optaget på grundlag af ansøgning, dog er der i testamentet, der fungerer som fundats, givet dispositionsret som følger:

§ 9. Vor Søsterdatter, Fru Anna R.E. Bærentzen, gift med forhenværende Kaptajn i Sætaten A.C.R. Bærentzen, skal være berettiget til at besætte 2 Pladser i hver af de ovennævnte Stiftelser, saavel ved Oprettelsen som senere, hver Gang Vakance i disse Pladser indtræffer.

Ligeledes skulle Frøken Marie D.F. Olsen og hendes 2 Søstre Fru Cornelia Winning, gift med Grosserer E. Winning her af Staden, tidligere Ejer af Horsens Mølle, og Fru Regine Schlegel, gift med Geheimeraad J.F. Schlegel her af Staden, være berettigede til hver især at besætte 2 Pladser i hver af de 2 Stiftelser, saavel ved Oprettelsen som senere, hver Gang Vakance i disse Pladser indtræffer.

Det er altid morsomt at træffe bekendte, når man færdes iblandt rækker af navne, og her er Søren Kierkegaards Regine med samt sine to søstre betænkte med en mulighed for at gøre godt mod deres egne. Frøken Marie Olsen var død, da sagen blev aktuel, og Regines mand, geheimekonferentsråden, besatte i hendes navn de 2 x 2 pladser. Han har indstillet Jensigne Christine Vilhelmine Brandt, der var født 1828

Fig. 51. Soldenfeldts Stiftelse med Dosseringsfløjen og østfløjen, her i skygge, ca. 1900.
 Fotografi, Soldenfeldts Stiftelse.

som datter af skomagemester Brandt, men opvokset hos en tante, frk. Pagh, hvorfor hun kaldtes ved hendes navn. Tanten døde i 1889, hvorefter Jensigne har været i huset hos frk. Olsen. Heraf hendes adkomst til stiftelsen. Som nummer to Frederikke Marie Andrea Forsberg. Hun var født 1839, faderen var toldkontrollør i Odense, og om hende foreligger der ikke andet, end at hun har styret hus for forældrene til deres død. Faderen, som vel så var den længstlevende, er død i 1894 og Frederikke Forsberg er kommet lige fra sit hjem til stiftelsen. Der står i protokollen, at hun har levet i København siden 1864, stiftelsen optager kun kvinder, der har været borgere i byen umiddelbart forud, så enten gælder oplysningen om, at hun har styret forældrenes hus kun de seneste år og man har taget hensyn til en mellempæriode, hvor hun har haft arbejde i København, eller også har forældrene slået sig ned i byen. Men Frederikke Forsbergs adkomst til pladsen har jo været en eller anden forbindelse med frk. Olsen. I B indlagdes på frk. Olsens vegne Ellen Frederikke Kirstine Johnsen, datter af en smedemester i Helsingør.

Fig. 52. Soldenfeldts Stiftelses Ryegadefløj, ca. 1900. Fotografi, Soldenfeldts Stiftelse.

Hun er kommet til København i 1856 som 21-årig og har tjent som kammerjomfru i den Zytphen-Adlerske familie i mange år og senere hos grevinde Friis. Hun er allerede februar 1895 overflyttet til A, hvad så forskellen er mellem hende og Ane Margrethe Miltersen, f. 1832, datter af en murer i Rindum ved Ringkøbing, som har tjent 17/8 år hos baronesse Guldencrone og 9/8 hos bispinde Martensen – undtagen vel netop skudsmålsbogen, som den ene har og den anden ikke.

Regine indlagde i A Emilie Charlotte Johanne Lembcke, Edvard Lembckes 19 år yngre halvsøster. Hun har boet i København hele sit Liv, „har ernæret sig ved at brodere for forskellige Forretninger“ og vel sagtens boet hjemme hos forældrene. Faderen døde 1868, men moderen kan jo have levet længere. I årene op til indflytningen i Stiftelsen har hun „været i Huset hos sin Broder, Dr. Phil. Edv. L.“, hvilket ikke behøver at betyde, at hun har styret hus for ham. Edvard Lembcke døde først i 1897, så det er ikke hans død, der har frigjort hende. Lembcke flyttede til København fra Haderslev efter afståelsen af Sønderjyl-

land 1864, i midten af 1870'erne blev han enkemand og da kan søsteren være flyttet ind. Pointen med at nævne alt dette er at præsentere frk. Lembcke som den uddannede mands uddannede søster, om hvem vi ikke ved andet, end at Regine har fundet, at hun kunne passe ind i stiftelsen. I øvrigt sammen med Augustine Anderson, født 1833 og trods navneuligheden datter af kammerherre, overstaldmester Roepstorff. Muligens uægte. Hun har altid levet i København og der ernæret sig ved musikundervisning.

I B indlagde Regine Schlegel Anne Mette Andersen, født 1831. Hun er kommet til København i 1869 og har haft forskellige tjenester, bl.a. i 9 år hos frk. Olsen; efter dennes død har hun ernæret sig ved vask. Og Ane Jacobsen, født 1835, datter af boelsmand Jacob Christoffersen. Hun har tjent hos Rodemester Köhlert og dennes døtre fra 1860 til 1894 er altså kommet lige fra tjenesten i stiftelsen.

Fru Winning sørgede for Henriette Louise Obel, datter af provst Obel, Jetsmark præstegård. Hun havde været lærerinde, først privat, men fra 1855 skolebestyrerinde og fra 1874 til 1890 har hun haft egen skole på Frederiksberg. Desuden Franciska Toussieng, datter af købmand Toussieng i Flensborg (som imidlertid døde, da datteren var 5 år gammel). Hun har boet i København siden 1871 og i 20 år af den tid været husbestyrerinde hos en søster. Om hende er der til at bemærke, at hun ikke helt opfyldte alderskravet, hun var kun 49 år gammel. I B indlagde fru Winning en af sine tidligere tjenestepiger, Larsine Frederikke Hansen, datter af skuespiller Lars Hansen, og Hansine Christiane Nielsen, datter af færgeskipper Niels Matzen i Middelfart. Hun er kommet til København i 1873 til en stilling som husjomfru hos frk. Ballin. Den har hun måttet opgave efter 19 år og har det sidste år ernæret sig ved håndarbejde.

Fru Bærentzen indlagde i A Mathilde Agathe Langkjær, født 1839. Hun var enke 1871 efter en klokker og førstelærer i Kolding og har siden ernæret sig væsentlig ved syning. Om hun da har opholdt sig i København, foreligger der ikke noget om. I stiftelsen har hun haft en datter boende hos sig, men hun er død allerede d. 20. juli 1895 (af en hjertefejl) og så har datteren måttet flytte. Desuden Marie Jastrau, født 1832, datter af kammerassistent Jastrau i Odense. Hun har været husbestyrerinde, bl.a. i 7 år hos kaptajn Meldahl. Til B formidlede fru Bærentzen også en enke, Kirsten Nielsen, født 1831 og fra 1855-1875

gift med arbejdsmand Nielsen, med hvem hun har haft et barn, der døde. Hun har tjent i mange år hos kommandør Wulff. Else Margrethe Hansen, født 1837, datter af en vognmand i Gjæringe. Har levet i København siden 1860 og tjent bl.a. i 12 år hos professor Schmidt og 13 år hos kommandør MacDougall.

Bortset fra opfyldelsen af mindstekravet: at være en enlig kvinde over halvtreds, som har fortjent og har brug for en egen fri bolig og en ekstra pengeunderstøttelse, har beboerinderne pr. 1. oktober 1894 bredt sig over hele spektret af muligheder for selvforsørgelse, som det har taget sig ud, før de offentlige ansættelser og de nye uddannelser kom i gang i 1860'erne og 1870'erne, hvilket også er, hvad giverne har forestillet sig. Lidt generelt kan siges ud fra protokollernes oplysninger, det rummer intet overraskende, men kan da være godt nok som bekræftelse på, hvad man kunne vente.

Det er her mest praktisk at tage B-folket først; de udgør et mere ensartet billede, sikkert ikke fordi de har været mere ens indbyrdes, men oplysningerne kommer fra en forud fastsat form: Skudsmålsbogen. De forhenværende tjenestepiger ligger i alder fra 50 til 72, med omtrent tre fjerdedele mellem 55 og 65. Ud af de 52 er kun otte født og opvokset i København, ellers viser de vandringen fra land til by. De er døtre af håndværkere, husmænd og arbejdsmænd, og de har været i tjeneste fra den tidlige ungdom. Mange har haft meget lange tjenesteforhold, nogle er gået i arv til slægtninge af det første herskab. Rekordene har Wilhelmine Marie Christiane Nielsen, der kom til stiftelsen som 70-årig efter at have tjent hos bødkermester Clausen og dennes efterlevende hustru i 50 år. Blandt herskaberne figurerer ansete familier, her bliver beboerinderne – for den nutidige læser – ført sammen med den etablerede historie og dens grever, politikere og professorer. Anseelsen smitter jo af på den ansatte, men der er også en, der blot har haft „forskellige Tjenester, først paa Landet, senere i København“. De fleste er kommet lige fra den sidste plads til stiftelsen, nogle har haft en mellemperiode på et år eller to, hvor de ikke har kunnet eller villet søge ny plads og i stedet har „gaaet til Haande hos forskellige Familier“. Det interessante i denne forbindelse ville være at vide, hvilke boligforhold det har medført for dem.

I A-fløjene var aldersfordelingen lidt mere jævn over skalaen 55-70 år, med 77 år som det ældste og 49 som det yngste. Omkring halvdelen

af de 69 kvinder, som er optaget pr. 1. oktober 1894, er født og opvokset i København. Iblandt dem er flest tidligere husjomfruer (-bestyrerinder) og syjomfruer; der er 6 tidligere sygeplejersker og 15 lærerinder. Det er imidlertid i nogen grad et definitionsspørgsmål, det handler igen mere om ansættelsesforhold end om egentlig profession, der er glidende overgange mellem husholdning, sygepleje, syning og undervisning. Emilie Rasch, født 1836, har været lærerinde fra sit 19. år, først i Helsingør (hvor hun var fra) så i Lemvig og sidst i København. Fra 1880 var hun selskabsdame hos generalinde Krabbe og efter dennes død har hun delvis ernæret sig ved håndarbejde. Doris Rosalie Theresia Albrechtsen, født 1824, datter af skibskasserer, forvalter og sekretær i søetatens Albrechtsen, har været syerske i København hele sit liv og hun har haft en skole i håndarbejde. Sygeplejen har også både været privat, løs eller fast hjælp, og den har været knyttet til hospitalerne. Frederikke Caroline Valborg Andersen var 57 år, da hun flyttede ind i stiftelsen, og havde da måttet fratræde sin stilling som plejemoder på kommunehospitalet på grund af en hjertesygdom.

Som det står i reglementet, måtte optagelse af andre i boligen kun ske med magistratens samtykke. Dette har været givet, når det drejede sig om nære pårørende; det er allerede nævnt, at enken Mathilde Langkjær havde en datter boende hos sig. I A-fløjene husede enken Rasmine Rasmussen sin svigerdatter fra 1898 til sin død i 1911; så måtte svigerdatteren flytte ud. En har haft sin moder boende og hele ti har delt lejligheden med en søster. I fem tilfælde er denne søster død først, i to andre er hun flyttet ud ved den egentlige beboers død og i tre har hun kunnet overtage boligen. Det gælder for eksempel for søstrene Andrea Bolette og Sophie Louise Adrian, der sammen havde holdt pigeskole i 32 år. De boede i dosseringsfløjens stueetage og boligen var tilkendt Anne Bolette, men overgik til Sophie Louise ved hendes død 1896. Det synes som om man først ved senere uddelinger har taget disse forhold i betragtning: 12 marts 1895 er en lejlighed tilstået Laura Huulegaard i fællesskab med søsteren Thomasine Wilhelmine Christine, som hun også hidindtil har boet sammen med, idet de har ernæret sig ved håndarbejde og ved at have kostgængere. Boligen skal beholdes af den længstlevende. De døde imidlertid begge to med få dages mellemrum i marts 1898 af lungebetændelse. I B fik Susanne Margrethe og Ane Cathrine Rossauw fælles lejlighed på samme vilkår pr. 8. maj 1895.

Tilbage i A: Hansine Christine Laura Lyhmeier, der havde haft egen skole, boede sammen med sin 5 år yngre søster Alma, som også havde undervist ved skolen. Alma rykkede op som primær beboer ved søsterens død i 1897 og en tredje søster flyttede ind hos hende, fik selv boligen ved Almas død i 1904 og boede der til sin egen død 12. december 1913.

Senere er der kun få delte boliger. Lise Emilie Sørensen, født 1848, flyttede ind i oktober 1915 og havde tilladelse til at have sin tidligere foresatte boende. Lise Emilie Sørensen var fra sin konfirmation ansat som manufakturionssyerske hos enkefru Sørensen og dennes efterfølger frk. Rolff og det er frk. Rolff, hun tog med sig ind i stiftelsen. Senere i 1922 har Lucie Junge lov at have sin søster Julie boende, Olga Caspersohn fra 1927 til 1932 sin moder. Endelig står der om Christine Constance Eugenie Nielsen, at hun „bor sammen med Frk. Ørsøe“, der ellers ikke er nævnt. På dette tidspunkt er opdelingen i A og B gledet ud, alle indførelser sker i samme protokol og adkomsten til de bedste lejligheder bestemmes, som i dag, af ancienniteten på stedet – og man kan følge, hvorledes beboerinderne flytter rundt inden for huset. Som den sidste har den første forstanderinde, Louise Fenger, selv personligt indført sit navn i A-protokollen, da hun ved sin fratræden som forstanderinde flyttede ind i stiftelsen som beboerinde. Derefter er siden blank og nu føres der kun en protokol. Stadfæstelsen ses i de reviderede regler, som magistraten udfærdigede pr. 25. september 1919. I § 3 hedder det nu:

„Naar en Bolig bliver ledig, har Enhver af Beboerinderne indenfor en nærmere fastsat Frist Ret til ved Henvendelse til Forstanderinden at anmelde, at hun ønsker at indflytte i den ledige Lejlighed. Blandt dem der melder sig, skal Lejligheden gives til den, der længst har haft ophold i Stiftelserne, hvad enten hun tilhører Afdeling A eller B, medmindre Forstanderinden af særlige Grunde maatte foretrække en Anden. I enkelt saadant Tilfælde skal Magistratens Approbation indhentes. Paa samme maade forholdes ved den herved ledigblevne Lejlighed og fremdeles, indtil Omflytningerne er i Orden. Den Lejlighed, som endelig bliver ledig, tilfalder den, som indlægges i Stiftelsen, uden Hensyn til hvilken Afdeling hun tilhører.“

I øvrigt er kun § 8 undergået en lille ændring. Her hed det før, at adgang til stiftelse B kun kunne ske gennem porten i Ryesgade, skønt der jo er fri passage hele huset rundt og man altså udmærket kan nå frem til Ryesgadefløjen, selvom man er gået ind fra Dosseringen. Nu hedder det blot:

„Hoveddøren mod Dosseringen lukkes ved Mørkets Frembrud, Adgangen er derefter kun gennem Porten mod Ryesgade. Denne aflaaes hver Aften Kl. 10 præcis.“

Det har stort set været 'gode liv', der flyttede ind 1. oktober 1894; ældst blev Karen Larsen (B): 100 år og 5 måneder var hun, da hun efter kun 1½ døgn's Sygdom døde 17.12.1932. Ved 25-årsjubilæet i 1919 levede endnu 22 af de først indflyttede, 12 fra A og 10 fra B. Og der kunne let have været to mere: Johannes Kollerup døde tre dage før af gasforgiftning (78 år gammel) og Else Margrethe Hansen (82 år gammel) flyttede det år hen hos en niece. De 22 har da igen siddet ved en fest, denne gang om aftenen, sammen med „samtlige Borgmestre, Overpræsidenten og en Mængde officielle og private Velyndere og Venner af Stiftelsen“ og hørt på taler. Således foregribes det i den andetsteds omtalte artikel i Danske Kvinders Nationalraads blad *Tidens Kvinder* den 11. oktober 1919, der omtaler stiftelsen i anledning af det forestående jubilæum. Denne artikel kan godt nok ærgre en senere læser. Umiddelbart set er den nydeligt illustreret med et billede af bygningen set fra søsiden og et portræt af forstanderinden Louise Fenger; men det er også alt, hvad den handler om. Den ikke navngivne forfatter har følt sig kaldet til på beboernes vegne at udtrykke den feudalt underdanige taknemmelighed, som hun har ment, de maatte føle, og gjort det i en sådan grad, at man indser hele sejgheden i det gamle skel mellem indenfor og udenfor en institution, et skel, som det snarere har været Soldenfeldternes mening at udjævne. Artiklen berømmer med rette givne og de mænd, der satte projektet i værk. Den berømmer ligeledes bygningens rummelighed og lysvenlighed, dens soliditet og velindrettedhed, hvormed der er „sørget saa godt for en hel lille Hær af gamle enligtstillede Kvinder“, og hvormed der er tænkt på „alle trængende og ensomme Kvinder: Lærerinder, Syersker, Husjomfruer – og Tjenestepiger“. Artiklen reducerer beboerne til beboere, en ensartet masse, der

Fig. 53. Frans Schwartz: Frk. Thuesen i dagligstuen i Frans Schwartz bolig på Bjerregårdsvej. Kultegning. Foto: Frans Schwartz' Legat, Frans Schwartz' arkiv.

har den lykke at kunne tilbringe „deres Livsaften“ i den lyse og venlige stiftelse, således, som også „vor Tids Husassistenter“ kan komme til, når det bliver deres tur. Jamen, i stiftelsen boede kvinder med så vidt forskellige liv bag sig; fælles for dem var det selverhverv, som kvindesagen stod for, og at de i tilgift til egen opsparing havde en fri bolig, hvori de boede – og boede længe. Det er meget lange livsaftener: 25-30 år, hvori de sikkert har foretaget sig adskilligt, også levet med i den omverden, som de måske ikke selv synes, de har forladt. For artiklens forfatter eksisterede kun forstanderinden Louise Fenger, hun alene repræsenterer den gode ånd og tone, hun som er „af den kendte og eneste Slægt“. Vi sildefødte ville gerne have haft lidt at vide fra huset set indefra gennem nogle af beboerne.

Et vist indtryk af stiftelsens liv får man imidlertid fra en anden kilde: regnskaberne. Hvad de blandt andet afspejler, er institutionens karakter af 'pæn' familie i stort format – eller velfærdsstat i lille størrelse, hvilket vel kan komme ud på det samme. Der må købes stort ind af al-

ting, gulvsand i læssevis, gulvkludestof i metermål, rigeligt med koste og børster, sæbe og soda. Kammerpotter må der være ekstra af, indkøb af træ til forfærdigelse af stærekasser viser at 'man' snedkererede selv. Meget gøres ud af haveanlægget, både ved anlæggelsen og derefter hvert år som vedligeholdelse. Man indkøbte i 1895 52 buske, 32 kilo græsfrø, samt forskellige blomster: hvide og gule margueriter, fuxier, calceolarier, tropæleum, petunia, lobelia, heliotrop, begonia, pelargonier, canna, perilla, achyranthis og nelliker, hvilket med arbejds løn udgjorde 139,32 kr. To malersvende beskæftigedes i 17 dage med ophængning af skilderier i de forskellige lejligheder. Jf. § 5 i reglementet: Væggene må ikke beskadiges ved søm og hager. Men billeder kunne åbenbart ophænges professionelt på husets regning (93,50 kr.). Der ofredes meget på husets vedligeholdelse. Lejlighederne udbedres og males meget hurtigt, også selvom der ikke sker fraflytning. Muligvis har alt ikke været ganske færdigt pr. 14. oktober 1894. Centralvarmeanlægget behøver ofte og grundig reparation og der sker udskiftninger af dele; tilsyneladende har der endnu været vanskeligheder med den nye teknologi. På et tidspunkt må man endog supplere med petroleumsovne.

Det er nærliggende at tale om Frk. Fengers regeringstid som en særlig strålende epoke i stiftelsens historie. Det skyldes vel ikke alene hendes personlighed, men også, at det er grundlæggelsens og opbygningens tid. Mønsteret for en sådan stiftelse lå klart, men der fandtes frihed – og navnlig økonomi – til at stræbe efter at bringe forholdene nær det optimale. 1896 grundlagde Louise Fenger ved indkøb i Gads boghandel et bibliotek til stiftelsen. Det rummede klassikere, dansk guldalder, men også Goethe og Schiller. Dertil aktuelle forfattere, Bjørnson og Ibsen, Pontoppidan, Drachmann og Bang, og de store russere Tolstoj og Dostojevski. Bagud også Holberg og Baggesen – og man kan mærke sig, at frk. Fenger købte Molières Hustruskolen og – senere – Den indbildt Syge. Kvantitativt stærkest repræsenteret er imidlertid de populære samtidige: Carit Etlar og H.F. Ewald, såvel i grundbestanden som i den vedvarende supplering, som fandt sted hvert år ved årsskiftet og kostede 100 kr. ca. hver gang.

Fra Louise Fenger stammer vel også stiftelsens tradition for festligheder. Ikke at den er usædvanlig: fødselsdagen den 14. oktober, en julefest og en skovtur om sommeren. Omkring julefesten findes adskil-

lige poster i regnskaberne: julekager, julepynt, leje af udstyr, bespisning af det assisterende personale. Skovturen er mindre tydelig; den 15. juni 1895 er 14. kr. anvendt til leje af 7 drosker, som har kørt beboerinderne fra den soldenfeldtske stiftelse ud til Abel Cathrines Stiftelse på Vesterbro, men hvad de så videre har skullet opleve sammen står hen. Hvad regnskaberne siger om skovture drejer sig om portvin og kage.

Festerne hører til i festsalen, som i 1895 blev møbleret med 6 theborde og 10 stole; man må formode, at det har været et supplement. Frk. Fenger overlod salen sit pianoforte, til hende blev – muligvis som modydelse – i 1902 indkøbt et specialtegnet skrivebord til 150 kr. Klaveret bliver godt passet, det koster fremover 14 kr. årligt til stemning.

I forbindelse med denne tale om økonomi og disse antal af kroner og ører, som ikke siger meget uden sammenligningsgrundlag, kan man sætte følgende brev, som Louise Fenger skrev til Frans Schwartz den 27. marts 1899 angående frk. Thuesen, adressatens tidligere husholderske (fig. 53):

„Kjære Schwartz!

Efter Løfte har jeg i al Stilhed udforsket Frk Thuesens Formuevilkaar og udfundet at hun i faste Indtægter har: 100 kr i Livrente og 100 Kr af Stiftelsen. – Det er jo ikke meget; men hun gaar meget ud, navnlig til Fru Foss, der efter hendes eget Sigende hjælper hende baade med Foræringer og paa anden Maade og Frk Thuesen siger, at hun har Haab om at være betænkt i Fruens Testamente.

Hun siger at hendes Penge slaar godt til, saa længe hun kan gaa ud, og hun har ogsaa en lille smule Fortjeneste ved Haandarbejde. Fru Foss har hun plejet meget i Sygdomsperioder, saa jeg haaber nok at der bliver en lille Arv til hende naar denne Dame, der skal være velhavende, engang døer. – Skulle Frk. Thuesen forregne sig heri, faar jeg det nok at vide, og da vilde der jo være Grund til at prøve paa at skaffe hende lidt flere Indtægter. – Jeg synes hun er meget nøjsom og hun synes ikke at være ængstelig for Fremtiden ...“

Oline Sophie Thuesen klarede sig på disse vilkår i endnu 20 år og kan udmærket ses som repræsentativ for beboerinderne, som har levet på en kombination af livrente og stiftelsens ydelse: Fribolig og lomme-penge. Og som nok ved siden af deres værdige trang i form af den lille

opsparing og de svækkede kræfter stadig har kunnet udnytte et langt livs øvelse i at være der, hvor trofasthed måske til sidst belønnes. Eller sagt på en anden måde: beboerindernes 'livsaften' har ikke været så forskellig endda fra deres livsdag (fig. 54). Og dog: muligvis har de fået en ny identitet som 'soldenfeldter', sådan lyder det i al fald fra den sang, som er det eneste vi har fra kvinderne selv:

En lille Vise
ved
Jubilæet i „De soldenfeldtske Stiftelser“
den 14. Oktober 1919

Mel: Det haver saa ny'ligen regnet.

Soldenfeldterne har underlige Vaner!
Ja det mener en og anden jo om dem.
De er sære, mere end man aner-
Hvad behager? Den Beskyldning er for slem.
La'r I sligt komme frem,
Skal vi vise jer hjem,
Vi vil ikke høre noget ondt om dem!

Allesammen vi har vor egen Mening.
Har maaske vi ikke Lov dertil?
Skal „partout“ vi danne en Forening
Og alle gøre, hvad de andre vil?
Om man end ta'r paa Vej,
Det anfægter os ej.
Vi er klogere end baade Du og jeg.

Vi har dem, der paa alt kan gi' Forklaring
Vi har dem, der kender alles Fryd og Kval.
Morgenkapper som en Skønhedsaaabenbaring.
Ak – men kun for Damerne paa anden Sal.
Vi har dem, man kan se
Vandre lidt i Negligée
Og dem, der kvæde kan en Arie.

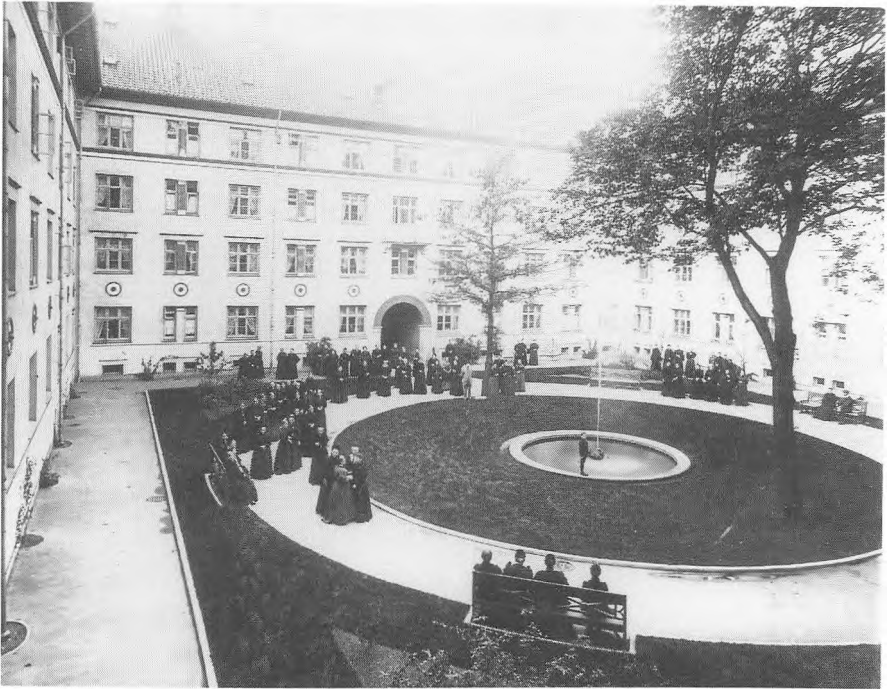

Fig. 54. Chr. Pedersen: Fotografi af beboerinderne samlet i Soldenfeldts Stiftelses indre gård. Fotografi, Soldenfeldts Stiftelse.

Frøken Fenger kan ha' sin fulde Hyre.
Thi hun vil jo ha' sin Vilje, det er slem,
Hun vil slet ikke gjerne la' sig styre.
Og sommetider var det jo bekvemt.
Vil vi stridige os te
Kan hun let blive vre'
Men forsones, naar vi Ruelse la'r se.

Frøken Fenger maa ha' mangt i sine Tanker,
Skaffe hid og ta' imod og gé Besked;
Og de endnu saa vevre Pusselanker
Maa gaa i Øst og Vest og op og ned.
Indbrudstyvene maa
Hun jo osse passe paa,
Mus og Rotter. – ja det kan man da forstaa!

Vi kan „raisonnere“ over et og andet;
 Men vi synes dog, vi har det her saa godt
 Og skønt Glæden med Besværlighed er blandet,
 Ej vi bytte vil vort Hjem for noget Slot.
 Dem der kender os ved
 Vistnok bedst derom Besked.
 Vi kan skumle lidt, men Hjærtet, det er godt.
En af os

50 års jubilæet 14. oktober 1944 har ikke givet Lejlighed til offentlig omtale (fig. 47). En status over beboerinderne på dette tidspunkt giver et antal af 126. Udvidelsen skyldes, at man har inddraget nogle værelser, som udlejedes mere midlertidigt, værelser der tidligere tjente fælles formål, et af dem sandsynligvis det 'bogværelse' som i regnskabet for 1922 opføres med en udgift til fernisering og som tillige med bøgerne senere er gledet ud af billedet. Af de 126 beboerinder i efteråret 1944 er 9 mellem 50 og 60 år, 40 mellem 60 og 70, 56 mellem 70 og 80, 20 mellem 80 og 90 og 1 over 90, Karen Sophie Meiniche, som endda kunne nyde sin stuelejlighed ud mod Søerne endnu 7½ år. Hun blev 101 år og 1½ måned og havde da boet i Stiftelsen i 31 år. Hun har rekord i alder, men Marta Christine Svendsen, der kun blev 100½ år, boede i stiftelsen i hele 39 år. 90 af beboerinderne i 1944 kom fra den danske provins mod 26 født i København, 2 var født i Amerika, 3 i Sverige og 1 i Norge. Det giver ikke 126 tilsammen, enkelte er ikke opført med fødested, ligesom erhvervet heller ikke hver gang er nøje angivet. Det huslige erhverv er helt dominerende, eventuelt suppleret med sygepleje eller mere professionelt: Pensionatsværtsinde, økonoma, oldfrue eller linnedassistent. 7 har haft sygepleje som egentlig profession, af lærerinderne er 1 privatlærerinde, 2 sproglærerinder, 1 håndarbejds-lærerinde og 1 musiklærerinde. Så er der 3 dameskrædderinder og et par syersker, en enkelt ekspeditrice og en bogholderske.

Besættelsesårene giver ikke megen genlyd i regnskaberne. Der indkøbes blå lampelak og anden mørkelægningsfarve, en gasmaske skal desinficeres og der er udgift til evakueringsøvelser. Ellers gengiver regnskaberne stiftelsens karakter af storfamilie/velfærdsstat: der er meget store udgifter til speciallægehjælp, til sygetransport og især til døgnpleje af syge beboere.

Betydningen af og behovet for stiftelsen afspejles i bunken af ikke imødekomne ansøgninger indgivet i perioden fra 1918 til omkring 1960⁴. De var mange og – må man sige – kvalificerede. En gennemgang viser, hvorledes fundatsens krav genspejles. Dvs. hvorledes der må balanceres, således at på den ene side trang og værdighed demonstreres gennem anbefalinger fra tidligere herskab, fra præst eller læge, det sidste af hensyn til den fysiske svaghed som kriterium, på den anden side skal ansøgerinden ikke fremtræde for sølle, men dokumentere personlig stabilitet og det nødvendige økonomiske grundlag udover den fordel, som boligen vil udgøre. Efter hvilke kriterier de heldige er blevet udvalgt, er det svært at se. Ved flere ansøgninger ligger breve, hvori det tidligere herskab eller andre velyndere med forbindelse til højeste sted forsøger at gøre deres indflydelse gældende. En enkelt gang synes det at have givet resultat, man da er ansøgerinden desværre død samme morgen. I øvrigt siger disse ansøgninger mere om kvinders sociale og professionelle forhold i almindelighed end om den soldenfeldtske stiftelse, som jo imidlertid netop er et svar på disse forhold. Et enkelt eksempel fra 17. november 1923:

„Jeg har passet mine Forældre og har endvidere i de sidste 20 Aar haft en del Gardinophængning specielt Foraar og Efteraar, hvorved jeg har tjent ca. 500.- kr. aarligt. Min Moder er død og min Fader er fyldt 90 Aar og lever af sin Pension. Jeg nyder ingen Understøttelse og besidder ingen Formue. Da jeg ikke kan vente, at min Fader vil leve ret længe paa Grund af sin høje Alder, vil jeg efter hans Død kun kunne fortjene ca 500.- Kr. ved Gardinophængning.“

Som det fremgår af beskrivelsen af stiftelsens historie (jfr. s.127) skete væsentlige ændringer i 1970-erne, ændringer, som er af stor betydning for huset som et fællesskab. I det praktiske gælder det forbedrede sanitære forhold, som passer til nutidens behov for megen vask og badning; og rummene med toiletter, brusebad og vaskemaskiner er steder, hvor man løber på hinanden, kvinderne mødes ved brønden som i længst forgangne tider. På gangene er der lyst, meget lyst, både nat og dag, hvad der nok kan lægge lidt til stemningen af institution, en stemning som forsvinder, så snart man er indenfor i lejlighederne, som er lige så forskellige som beboerne. Og her ligger det væsentlige skift: et vue

over beboerinderne omkring stiftelsens 100 årsdag viser kvinder i alle aldre og med en bred variation i beskæftigelse, nuværende eller tidligere. Det skyldes optagelsen af unge studerende og den lykkelige smidighed, hvormed såvel ung som studerende kan tolkes. Det har gjort stiftelsen til et sted, hvor man bor, fordi man er glad for at bo nogenlunde billigt og kan lide huset. Det har bevirket større 'gennemtræk', ikke alene de studerende bor midlertidigt i stiftelsen og flytter ud – undertiden nødt – når de har afsluttet studierne og ikke længere er berettigede til opholdet, også 'rigtige' beboere, enlige kvinder over 50, kan betragte stiftelsen som et tilbud for en tid, hvilket igen skyldes, at kriteriet „på grund af Alder eller Svagelighed at være ude af stand til at erhverve det Fornødne“ forlængst helt er opgivet og desuden overflødiggjort af pensionssystemerne. Derimod er beskedne og billige lejligheder næsten uopdrivelige. Og stadig flytter mange ind med den hensigt at blive i stiftelsen til deres dages ende, og de ofrer meget på i-standsættelse og indretning af lejligheden. De er jo – efter nutidige forhold – meget små, men det er vigtigt, at de bevares netop, som de er, ikke af historisk-museale grunde, men fordi der i hele konceptet er noget, som der også er brug for i dag, når det bliver rigtigt udnyttet.

Ved siden af den nymodens forskellighed og flygtighed findes imidlertid beboere, der i alt repræsenterer den tid og de vilkår, som var stiftelsens begrundelse. Den nye tid er jo meget ny.

Olga Jensen har boet i den soldenfeldske stiftelse 33 år, indflyttet den 1. marts 1961 (fig. 55). Hun er født i Reerslev ved Holbæk på en gård med tilhørende smedje, det vil sige faderen passede smedjen og moderen gården. De var fire børn, to sønner og to døtre. Sønnerne fik uddannelse, blev begge snedkere; for Olga, som var den ældste af døtrene, var det at 'komme i huset' den eneste mulighed. Det betød mange år 'i huset' først i Reerslev siden i København; men i sommeren 1945 kom Olga Jensen op på „Majorgården“ i Ålsgårde, et sommerpensionat, hvor hun fik status som elev og mulighed for at lære mere professionelt om kogekunst. Det betød, at en – interessant – del af husarbejdet blev til en særlig kunnen og en anden måde at 'være i huset' på. Olga Jensen blev siden ansat hos en læge på Østerbrogade med status som kombineret klinikassistent og husbestyrerinde, hvilket indebar bolig i lejligheden, som derudover kun var klinik. Med denne baggrund begyndte hun en virksomhed som kogekone og den anerkendelse, den kontakt

Fig. 55. Jørgen Warz: Olga Jensens dagligstue 1994. Fotografi.

med mange forskellige mennesker, såvel familierne, der holdt festerne og som hun kom til at følge gennem mange år, som alle de andre medhjælpende, som det var rart at arbejde sammen med, er hvad Olga Jensen nu ser tilbage på med størst glæde.

Da Olga Jensen søgte ind på stiftelsen, fordi den lægepraksis, hun var ansat ved, blev afhændet, måtte hun stille med mange anbefalinger og modtage henholdende svar, før hun fik tilkendt et af 'værelserne', dvs. en stue uden køkken. Hun havde ikke noget imod forholdene, blandt andet fordi hun stadig gik så meget ud som kogerske og ikke havde særlig brug for at koge hjemme hos sig selv. Efter fem år fik hun en rigtig lejlighed på tredje Sal ud mod gårdhaven og i 1972 en lejlighed på anden sal, ud mod søen, hvor hun stadig bor. Olga Jensen har dermed oplevet alle forandringerne på stedet. Hun er flyttet ind, mens der stadig var 'forstanderinde', fast sygeplejerske, heldagsportner – og klasseforskelle! En udsagt formening om at præstedøtre var finere end andre. Og hun kan huske kattermoderen på tredje sal, der brugte alle sine

penge på kattemad og hver dag i al slags vejr cyklede ud i Frihavnen og fodrede de vilde katte og som døde derude mellem alle sine katte.

Olga Jensen var med i det første beboerråd og husker arbejdet deri med fornøjelse: forberedelserne til fødselsdags- og julefest, glæden ved at de andre beboere kunne lide arrangementet og glemte deres skepsis med hensyn til, hvad der kunne udrettes af 'deres egne'. Og glæden ved at udføre noget sammen.

Senere, i løbet af firserne, er beboerrådet blevet samlet i Gundine Pedersens energiske person. Hun har udfyldt de funktioner, som i 1970-erne blev sparet væk og som man må håbe engang atter kan henføres til en nomineret stilling.

Noter

- 1 Protokollerne beror i Den soldenfjeldske Stiftelse.
- 2 Københavns Stadsarkiv, Reg. 37, Soldensfeldts Stiftelse, Regnskaber 1894-1923.
- 3 Frans Schwartz' Legat, Frans Schwartz' arkiv (Wolff XI:2), brev af 27. marts 1899 fra Louise Fenger til Frans Schwartz.
- 4 Københavns Stadsarkiv, Reg. 37, Soldensfeldts Stiftelse, Ansøgninger 1918-1961.

